T.C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

EHL-İ SÜNNET İLE İMAMİYYE ŞİASI'NIN TEFRİKA AYETLERİNİ ELE ALIŞI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Erva Nur TURUS

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ANKARA, 2023

T.C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

EHL-İ SÜNNET İLE İMAMİYYE ŞİASI'NIN TEFRİKA AYETLERİNİ ELE ALIŞI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Erva Nur TURUS

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Mehmet Akif CEYHAN

ANKARA, 2023

ONAY SAYFASI

Erva Nur TURUS tarafından hazırlanan "Ehl-i Sünnet ile İmamiyye Şiası'nın Tefrika Ayetlerini Ele Alışı" adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi		**Kurumu**	**İmza**
Prof. Dr. Ali AVCU		Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi	
Kabul ☐	Red ☐		
Prof. Dr. Cenksu ÜÇER		Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	
Kabul ☐	Red ☐		
Doç. Dr. Mehmet Akif CEYHAN		Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	
Kabul ☐	Red ☐		

Tez Savunma Tarihi: 08/05/2023

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri'nde Yüksek Lisans tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. Yaşar YİĞİT

BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar bütün aşamalarda patent ve telif haklarını ihlal edici etik dışı davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, bu tezde kullanılmış olan tüm bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi beyan ederim. (08/05/2023)

Erva Nur TURUS

TEŞEKKÜR

Çalışmamızda desteğini her daim hissettiğim danışmanım Doç. Dr. Mehmet Akif CEYHAN'a; yüksek lisans eğitimim ve tez yazım sürecime destek olan, araştırmamızın konusunun belirlenmesinde ve ortaya çıkmasında tavsiye ve yardımlarını esirgemeyen hocam Prof. Dr. Cenksu ÜÇER'e; dualarıyla ve her türlü fedakâr yardımlarıyla bu süreçte beni yalnız bırakmayan sevgili annem Aysel TURUS'a; tezime akademik anlamda büyük katkısı olan ve her daim yol göstericim sevgili babam İlhami TURUS'a ve sevgili kardeşlerime maddi manevi desteklerinden ötürü teşekkürü borç bilirim. Bu tezi biricik, çok değerli yeğenlerime adıyorum.

ÖZET

Ehl-i Sünnet ile İmâmiyye Şîası'nın Tefrika Ayetlerini Ele Alışı

Bu araştırma Ehl-i Sünnet anlayışına mensup kimi mezhep ve ekoller ile Şî'a anlayışının İmâmiyye mezhebine mensup ekollerin tefrika ayetleri hakkındaki yaklaşımlarını ele almaktadır. İslam tarihinde süreç içinde dinî anlayış farklılıklarına bağlı olarak birçok anlayış ve ekol ortaya çıkmıştır. Bu mezhep/fırka, ekol ve grupların ortaya çıkmasında psikolojik ve sosyolojik birçok etken sebep olmuş; bunlar itikadî veya siyasî temellerde zuhur etmişlerdir. Çalışmada yer verilen Ehl-i Sünnet anlayışına mensup olanlar, müslümanların çoğunluğunu temsil ederken; Şîa anlayışına mensup olanlar bu anlamda ikinci çoğunluğu temsil etmektedir. Bu iki anlayışın hem fıkhî hem de itikadî açıdan birbirinden farklı görüşleri mevcuttur.

Kur'an'da ayrılık, parçalanma gibi anlamlarda kullanılan tefrika kavramı, kınanmış ve yasaklanmıştır. Bu bağlamda ümmet içinde meydana gelmiş olan farklı anlayışların tefrika kavramını nasıl yorumladıkları merak uyandıran bir konudur.

Çalışmada ele alınan tefrika kavramının Kur'an'da geçtiği yerler tespit edilmiştir. Çalışmada yer verilen iki anlayışın bu ayetlere yaptıkları yorumlar araştırılmış; Ehl-i sünnet ve İmâmiyye Şîası'nın süreç içinde yorumlarında meydana gelen farklılıklar kronolojik olarak incelenmiştir. Bu aşamada iki anlayışın ana kaynağı olan tefsirlerden yararlanılmıştır. Ehl-i Sünnet müfessirlerinden dört; Şiî müfessirlerden de altı olmak üzere toplam on tefsire yer verilmiştir.

Sonuç olarak tefrika kavramının geçtiği ayetleri, Ehl-i Sünnet ve İmâmiyye Şîası'nın yorumları üzerinden ele alıp; bu iki anlayışın yorumları kıyaslanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ehl-i Sünnet, İmâmiyye Şîası, Tefrika, İhtilaf

ABSTRACT

Ahl As-Sunnah and Imamiyye Shi’a Dealing with The Verse of Tefrika

This research deals with the approaches of some sects and ecole belonging to the Ahl al-Sunnah included and the ecole of Shi'a approaches to the serial verses of the Imamiyya sect. In the history of Islam, many approaches and ecole have emerged depending on the differences in religious approaches. Many psychological and sociological factors caused the emergence of these sectariian/sects, ecole and groups; they emerged on theological or political foundations. While those who belong to the Ahl as-Sunnah included in the study represent the majority of Muslims; those who belong to the approaches of Shia represent the second majority in this sense. These two approaches have different views from each other in terms of both jurisprudence and belief.

The concept of segregation, which is used in the Qur'an to mean separation and fragmentation, has been condemned and prohibited. In this context, it is a curious issue how different approaches that have emerged within the ummah interpret the concept of serialization.

In the study, the places where the concept of serialization is mentioned in the Qur'an have been determined. The interpretations of the two approaches included in the study on these verses were investigated; The differences that occurred in the interpretations of the Ahl as-sunnat and Imamiyya Shia in the process were examined chronologically. At this stage, tafsir, which is the main source of two approaches, was used. Four of the commentators of Ahl as-Sunnah; A total of ten tafsirs, six of which are from Shiite commentators, are included.

As a result, by considering the verses in which the concept of serialization is mentioned, through the interpretations of Ahl as-Sunnah and Imamiyya Shia; The interpretations of these two approaches were compared.

Key Words: Ahl as-Sunnah, İmamiyye Shia, Division, Dispute

İÇİNDEKİLER

ÖZET i

ABSTRACT ii

İÇİNDEKİLER iii

KISALTMALAR DİZİNİ v

GİRİŞ - METODOLOJİK ÇERÇEVE 1

1. Araştırmanın Konusu ve Önemi 1

2. Araştırma Amacı, Kapsamı ve Yöntemi 2

3. Araştırmanın Kaynakları 4

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE 7

1.1. Tefrika 7

1.2. İhtilaf 11

1.3. Ehl-i Sünnet 11

1.4. Şîa 14

2. MÂTÜRÎDÎLİK VE EŞARÎLİK İLE İMÂMİYYE ŞÎASI'NDA USULUDDİN'DEN (İMAN ESASI OLARAK) KABUL EDİLEN HUSUSLAR 18

2.1. Mâtürîdîlik ve Eşarîlik ile İmâmiyye Şîası'nda Usuluddin'den (İman Esası Olarak) Kabul Edilen Hususlar 18

2.1.1. Tevhid 18

2.1.2. Nübüvvet 24

2.1.3. Meâd 26

2.1.4. Sorumluluk Doğuran İnsan Filleri (Kazâ, Kader, Adalet) 29

2.1.4.1. Kazâ – Kader 29

2.1.4.2. Adalet 31

2.2. İmâmiyye Şîası'nda Usuluddin'den (İman Esası Olarak) Kabul Edilen Diğer Hususlar ve Bazı Kabuller 33

2.2.1. İmâmiyye Şîası'nda Usuluddin'den (İman Esası Olarak) Kabul Edilen Unsur 33

2.2.1.1. İmâmet 33

2.2.2. İmâmiyye Şîası'nda Yer Alan Diğer Bazı Kabuller 37

2.2.2.1. Takiyye 37
2.2.2.2. Rec'at 38
2.2.2.3. Bedâ 40
3. EHL-İ SÜNNET VE İMÂMİYYE ŞÎASI'NIN TEFSİR YÖNTEMLERİ 43
3.1. Ehl-i Sünnet'in Tefsir Yöntemleri 43
3.1.1. Rivâyet Tefsiri ve Müfessirler 43
3.1.1.1. Ebü'l Fidâ İsmâil b. Ömer b. Kesîr – Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm 46
3.1.1.2. İbn Cerîr et-Taberî – Câmiu'l-Beyân an Te'vîli âyi'l-Kur'ân 47
3.1.2. Dirâyet Tefsiri ve Müfessirleri 48
3.1.2.1. Ebû Mansûr el-Mâturîdî – Te'vilâtü'l-Kur'an 51
3.1.2.2. Fahreddin er-Râzî – Mefâtîhu'l-Gayb 52
3.2. İmâmiyye Şiasının Tefsir Yöntemleri 53
3.2.1. Ahbârilik Geleneği ve Müfessirleri 53
3.2.1.1. Furât el-Kûfi ve Tefsiri 56
3.2.1.2. Ayyâşî ve Tefsiri 57
3.2.1.3. Kummî ve Tefsiri 58
3.2.2. Usûlîlik Geleneği ve Müfessirleri 58
3.2.2.1. Ebu Ca'fer et-Tûsi – et-Tıbyân fi Tefsiri'l-Kur'ân 61
3.2.2.2. Ebû Ali et-Tabersî– Mecma'u'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân 62
3.2.2.3. Muhammed Hüseyin Tabâtabâî, el-Mîzân fî Tefsîru'l-Kur'ân 63
4. TEFRİKA HAKKINDAKİ ÂYETLER VE MEZHEPLERE GÖRE TEFSİRLERİ 65
4.1. Tefrika Âyetleri 65
4.2. Ehl-i Sünnet Müfessirlerinin Yorumları 71
4.3. İmâmiyye Şîası Müfessirlerinin Yorumları 109
4.4. İlgili Mezhep ve Ekollerin Yorumlarının Kıyaslanması 143
SONUÇ 150
KAYNAKÇA 153

KISALTMALAR DİZİNİ

bkz : Bakınız

Çev. : Çeviren

ed. : Editör

Hz. : Hazreti

İSAM : İslam Araştırmaları Merkezi

Nşr. : Neşreden

s.a.v. : Sallallahu aleyhi ve sellem

s.a.a. : Sallallahu aleyhi ve sellem

TDV. : Türkiye Diyanet Vakfı

vb. : Ve benzeri

vd. : Ve devamı

Yay. : Yayınları

GİRİŞ
METODOLOJİK ÇERÇEVE

1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Bu araştırmada, Ehl-i Sünnet anlayışına mensup mezhep ve ekol mensupları ile Şîa anlayışına mensup İmâmiyye mezhebi mensuplarının tefrika ayetleri konusundaki yorum ve yaklaşımları ele alınmaktadır. Bilindiği gibi Müslümanların, tarihi süreç içinde dini konuları ve kaynakları; yaşadıkları zaman, mekan ve hadiseler kaynaklı algılama, yorumlama ve hayata aktarma noktasında farklı görüşler ortaya koyması ve zaman içinde bu görüşlerin taraftarlarının oluşması ve kurumsallaşması ile mezhepler oluşmuştur.[1] Bu süreç Hz. Peygamber'in vefatıyla halifenin kim olacağı ve niteliklerinin nasıl olacağı ile ilgili görüşlerle başlamıştır.[2] Dolayısıyla İslam tarihinin Müslümanlar arasında ortaya çıkan ilk sistematik tartışma konularının, imamet/hilafet konusunda yaşanan gelişmeler üzerine yapılan tartışmalar olduğu görülmektedir. Bu noktada Hz. Peygamber (s.a.v.)'in vefatından sonra O'nun yerine kimin geleceği noktasında başta Haricîler olmak üzere farklı görüşler ileri sürülmüş, Şîa anlayışına mensup farklı gruplar da hem söz konusu tartışmalara bağlı olarak ortaya çıkmış hem de bu meselenin en yakın takipçileri olmuştur. Ehl-i Sünnet anlayışının ise Hz.Peygamber (s.a.v.)'in vefatından sonra siyasî alanda yaşanan fiilî gelişmeleri kabul edip siyasî düşüncesini bu çerçevede şekillendiren ana yaklaşımı ifade ettiği bilinmektedir.[3]

Bu iki anlayış arasında tarih boyunca ve günümüzde mevcut olan farklılık veya ortak noktalarla ilgili birçok bilimsel çalışmalar yapıldığı muhakkaktır. Bu çalışmada iki ana anlayış ve alt ekollerine dair genel yaklaşım ve görüş farklılıklardan ziyade; tefrika ayetleri hakkında getirilen açıklama ve yorumları ortaya koymak önemsenmiştir.

Literatür taraması sonucunda, tefrika ayetleri adı altında bir isimlendirmeye rast gelinmemiştir. Çalışmamızda "Fe-ra-ka" fiilînin geçtiği ayetler çerçevesinde bu fiilîn "dinde ayrılık çıkaranlar" anlamında geçen ayetleri "tefrika ayetleri" başlığı altında toplamak uygun görülmüştür. Böyle bir kavramsallaştırma çabası, İslam Mezhepleri Tarihi alanında "dinde

[1] Halil İbrahim Bulut, *Dünden Bugüne Siyasi-İtikadi İslam Mezhepleri Tarihi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011), 16-17.
[2] Hasan Onat-Sönmez Kutlu, *İslam Mezhepleri Tarihi* (Ankara: Grafiker, 2012), 52.
[3] Onat, *İslam Mezhepleri Tarihi,* 157.

ortaya çıkan fikrî ya da fiilî ayrılığın boyutu ve hükmü" hakkında özellikle tefrikanın yasaklanması yönüyle ayrıntılı bilgi sahibi olmayı ve fırkalara bakış açısının sağlıklı olması keyfiyetini ortaya koymayı muhtevi bir gayrettir. Bu araştırmada daha önce herhangi bir çalışmada zikredilmemiş olan söz konusu kavramsallaştırmanın çalışmamızda ilk defa ele alınmış olması; buna ilaveten ilgili anlayışları kendi içlerinde var olan alt mezhepler ve ekollerinin yaklaşımlarını inceleyerek çalışılması bu araştırmanın özgün yönünü oluşturmaktadır. Bu tavır, İslam Mezhepleri Tarihinin bugün geldiği noktada her bir grup ve ekolü kendi sistematiği ve gerçekliğinde kendi eserleri ve kavramsal çerçevesi ve yaklaşımlarıyla ele alınması hassasiyetinin bir sonucudur.

2. Araştırma Amacı, Kapsamı ve Yöntemi

İslam Mezhepler Tarihi alanının gayesi, mezheplerin ortaya koyduğu görüş ve fikirleri yanlış ya da doğruluğunu araştırmak olmayıp; her mezhep ya da ekolü kendi metinlerinden yola çıkarak tarafsız bir şekilde tanımaya ve tanıtmaya çalışmak olmuştur.[4] Bu araştırmanın amacı, İslam Mezhepler Tarihi alanının bahse konu genel yaklaşımı çerçevesinde Ehl-i Sünnet anlayışına mensup mezhep ve ekol mensupları ile Şîa anlayışına mensup İmâmiyye mezhebi mensuplarının tefrika ayetleri konusundaki yorum ve yaklaşımları inceleyip ortak ve farklı yönleriyle birlikte mukayeseli bir şekilde ortaya koymaktır. Bu amacı gerekleştirmek adına öncelikle tefrika, ihtilaf, Ehl-i Sünnet ve Şîa kelimelerinin kavramsal çerçevesinin ortaya konulması hedeflenmiştir.[5] Çalışmamızda Ehl-i Sünnet kavramını, Mâtüridiyye ve Eş'ariyye mezheplerini içeren şemsiye bir tabir olarak kullanmayı uygun gördük ve Şîa'nın İmâmiyye kolunu ele alarak çalışmamızın kapsam alanını daralttık. Araştırmanın ikinci hedefi, Ehl-i Sünnet anlayışına mensup kelam ekolleri ile İmamiyye Şîası'nın usûli'd-din hakkındaki temel prensiplerini genel hatlarıyla ortaya koymaktır.Araştırmanın bir diğer hedefi, Ehl-i Sünnet ve İmâmiyye Şîası'nda akıl-nakil ilişkisi bağlamında oluşan ekol farklılıklarını da dikkate alarak rivayet/ahbârî ve dirâyet/usûlî tasnifine göre eserleri belirleyip bunları incelemektir. Her iki geleneğin alt ekol farklılığını da dikkate alarak belirlenen eserler üzerinden tefrika ayetleri hakkında yapılan yorumları açığa çıkarılıp kıyaslanması ve analiz edilerek değerlendirilmesi ise bu çalışmanın diğer bir hedefidir. Çalışmamızda ele aldığımız ayetlerin yorumlarında hem Ehl-i Sünnet ve

[4] Bulut, *Dünden Bugüne Siyasi-İtikadi İslam Mezhepleri Tarihi*, 23-24.
[5] Mehmet Ali Büyükkara, "İslam Mezhepleri Tarihi Araştırmalarında Terminolojiyle İlişkili Sorunlar", *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 19/2 (Haziran 2006).

Şîa tefsirlerinin kendi temayülleri içinde hem de kıyaslamaya konu olan iki anlayışın birbirleri arasında yorum benzerlikleri bir hayli fazladır. Konunun net bir şekilde ortaya konulması açısından her bir müfessirin yorumuna tek tek yer verilmiştir. Kıyaslamaya konu olan bu iki anlayışın arasında benzer yorumların ortaya çıkmasının sebebi, başvurulan rivayetlerin aynı olmasından kaynaklı olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmanın söz konusu amaç ve hedeflerini ortaya koymak üzere çalışma giriş ve dört ana bölümden oluşturulmuştur. Tezin birinci bölümünde araştırma için gerekli görülen kavramların sözlük ve kavramsal anlamları üzerinde durulmuştur. Ayrıca bu bölümde kıyaslamaya konu olan Ehl-i Sünnet ile İmâmiyye Şîa'sının İslam tarihi boyunca geçirdikleri süreçler üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Tezin ikinci bölümünde Ehl-i Sünnet ile İmâmiyye Şîa'sının iman esasları ile ilgili itikadî görüşlerine yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise Ehl-i Sünnet (Rivayet/Dirâyet) ve İmâmiyye Şîa'sının (Ahbârî/Usûlî) tefsir usulündeki yöntemleri ve bu yöntemlerin tarihi süreçleri hakkında bir çerçeve çizilmiş, çalışmada esas alınan eserler kısaca tanıtılmıştır. Bunlar Ehl-i Sünnet müfessirlerinden Muhammed b. Cerir et-Taberî (ö. 310/923), Ebü'l Fidâ İsmâil b. Ömer b. Kesîr (ö.774/1373), İmam Mâturidi (ö. 333/944) ve Fahreddin er-Razi (ö. 606/1210)'nin tefsirleridir. İmâmiyye Şîa'sının müfessirlerinden ise Ebu'l-Kâsım Furât b. İbrahim el-Kûfî (ö.310/922), Muhammed b. Mes'ûd el-Ayyâşi (ö.320/932), el-Kummî (ö.329/941); Ebû Ca'fer et-Tûsi (ö. 460/1067), et-Tabersî (ö. 548/1154) ile yakın dönem müfessiri olan Muhammed Hüseyin Tabatabai (ö. 1981)'nin tefsirleridir. Çalışmamızın son bölümü olan dördüncü bölümü kendi içinde dört başlıkta ele alınmıştır. İlk olarak çalışmamıza konu olan tefrika kelimesi ve türevleri işlenmiştir. Daha sonra bu kavramın geçtiği ayetlere tek tek yer verilmiştir. İkinci ve üçüncü başlıklarda ise Ehl-i Sünnet anlayışına mensup kelam ekollerinden Mâturîdî ve Eş'arî geleneklere mensup gerek dirayet gerek rivayet tefsiri olarak görülen eserler ile İmâmiyye Şîası'na mensup olan ve yine gerek ahbârî gerek usûlî geleneklere mensup alimler tarafından kaleme alınan eserlerden müteşekkil on müfessirin eserleri kapsamında tespit edilen söz konusu ayetler hakkındaki yorumlar incelenmiştir. Üçüncü bölümün son başlığında ise her iki anlayışa mensup mezhep ve ekollerin söz konusu ayetlere dair yorumları mukayeseli bir şekilde ele alınıp analiz edilmiştir.

Nitel araştırma hüviyetinde olan bu çalışmada, öncelikle çalışmanın bağımlı değişkeni Kur'an'daki tefrika ayetleri ile ilgili olarak konu hakkındaki endeksler taranarak amaçlı

örnekleme ile örneklem tespit edilmiştir.[6] Daha sonra ilgili örnekleme bağlı olarak mutlaka ortaya konulması gereken bazı kavramlar hakkında literatür taraması yapılmış, söz konusu literatürün de katkısıyla kelime ve ıstılah anlamları ortaya konularak analiz edilmiştir. Sonrasında çalışmanın ana bağımsız değişkenleri olarak Ehl-i Sünnet ve Şîa gelenekleri içinde alt bağımsız değişkenler rivayet/ahbâri ve dirâyet/usûlî anlayışa mensup eserler belirlenmiştir. Bu belirlemeden sonra yine bu kapsamda yapılan literatür taraması ile araştırmanın bu merhalesinde ilgili gelenekler ve eserler ile ilgili olarak veriler toplanmıştır. Araştırma bütün bu çalışmalar neticesinde elde edilen verilerin mukayeseli bir şekilde betimlemeci yöntemle içerik analizine tabi tutularak tamamlanmıştır. Böylece İslam Mezhepleri Tarihinde son zamanlarda üzerinde sıkça durulan zihniyet analizi yaklaşımıyla konu hakkında her iki geleneğe ait alt mezhep ve ekollerin görüşlerinin mukayeseli bir değerlendirmesi ortaya konulmuştur.[7]

Çalışma içerisinde mevcut olan Arapça özel isimler ve çalışma alanına ait terimlerin yazımında, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nin imlâ kurallarına uyulmuştur. Dipnot ve kaynakça oluşturulurken İSNAD Atıf Sistemi kullanılmıştır.

3. Araştırmanın Kaynakları

Araştırmamızın birinci el hüviyetindeki temel kaynakları Taberî'nin Câmi'u'l-Beyân'an Tefsîri'l-Kur'ân[8], İbn-i Kesîr'in Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm[9], İmam Mâtürîdî'nin Te'vilâtü'l-Kur'an[10] ve Fahreddin er- Râzî'nin Mefâtihu'l-gayb[11] tefsirleri ile Furât el-Kûfi'nin Tefsir'i[12], Ayyâşi'nin Tefsirü'l-Ayyâşi'si[13], Kummî'nin Tefsirü'l-Kummî'si[14],

[6] Ali Balcı, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem, Teknik ve İlkeler* (Ankara: Pegem Yayıncılık, 2001), 102.
[7] Şener Büyüköztürk vd., *Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Pegem Yayınları, 2021), 259.
[8] Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Taberî Tefsiri,* çev. Kerim Aytekin, Hasan Karakaya (Istanbul: Hisar Yayınevi, 1996).
[9] Ebü'l-Fidâ İmâmüddin İsmail b. Ömer İbn-i Kesîr, *Muhtasar İbn-i Kesîr Tefsiri Kur'an'ı Kerim'in Hadislerle Tefsiri,* çev. Arif Erkan (İstanbul: Sağlam Yayınevi, 1992).
[10] Yusuf ŞevkiYavuz, *Ebu Mansur el-Mâturidî Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015).
[11] Ahmet Hikmet Ünalmış, *Mefâtihu'l-Gayb* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1991).
[12] Ebu'l-Kâsım Furât b. İbrahim Furât el-Kûfî, *Tefsîru Furât el-Kûfî* (Beyrut: Messetü'n-Nu'man, 1992).
[13] Ebü'n-Nasr Muhammed b. Mes'ûd Ayyâşî, *Tefsîrü'l-Ayyâşî* (Beyrut: Müessesetü'l-A'lemi li'l-Matbuat, 1991).
[14] Ebû'l-Hasan Ali b. İbrahim el- Kummî, *Tefsrirü'l-Kummî (*Kum: Darrü'l-Hucce, 1426).

Tûsi'nin et-Tıbyân fî Tefsîri'l-Kur'ân'ı[15], Tabersî'nin Mecma'u'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân'ı[16] ve Tabâtabâî'nin el-Mîzân fî Tefsîru'l-Kur'ân[17] adlı eserleridir.

İtikadi İslam Mezhepleri Tarihi ve Kelam alanına ait bir çok kitaptan faydalanılmıştır: Eş'arî'nin "el-İbâne ve Usûlü Ehli's-Sünnet"[18]i, Nûreddin es-Sâbûnî'nin "el-Bidâye fi Usûli'd-Dîn"[19], Abdülbakıy Gölpınarlı'nın "Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiîlik"[20], Şerafeddin Gölcük ve Süleyman Toprak'ın "Kelam"[21], Muhammed Ebû Zehra'nın "İslam'da Siyasi, İtikadi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi"[22], A.Saim Kılavuz'un "İslam Akaidi ve Kelam'a Giriş"[23], Kummî ve Nevbahtî'nin "Şiî Fırkalar"[24], Ethem Ruhi Fığlalı'nın "İmamiyye Şîası",[25] Halil İbrahim Bulut'un "Dünden Bugüne Siyasi-İtikadi İslam Mezhepleri Tarihi"[26] vb. eserleridir.

Çalışmamızda tefsir alanına ait tarih ve usül kitapları ve makalelerinden de faydalanmaya çalıştık. Bunlar: Abdullah Aygün'ün "Tefsirlerin Rivayet ve Dirayet Ayrımının Sorunları"[27], İsmail Cerrahoğlu'nun "Kur'an Tefsirinin Doğuşu"[28], "Tefsir Tarihi"[29] ve "Tefsir Usulü"[30], Muhsin Demirci'nin "Tefsire Giriş"[31] ve "Tefsir Tarihi"[32],

[15] Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen et-Tûsi ,*et-Tıbyan fi Tefsir'il Kur'an* (Lübnan-Beyrut, Dar'ul-İhya et-Türas el-Arabi).
[16] Emînü'l-İslâm el-Fazl b. el-Hasenl et-Tabersî, *Mecmau'l Beyan fi Tefsir-il Kur'an* (Lübnan-Beyret: el-Alemi Matbaa, 1995).
[17] Muhammed Hüseyin Tabâtabâî, *El-Mizan Fi Tefir-il Kur'an,* çev. Vahdettin İnce (İstanbul: Kevser Yayınları, 1998).
[18] Ebu'l-Hasan el-Eş'arî, *el-İbane ve Usûlü Ehli's-Sünnet,* çev. Ramazan Biçer (İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2010).
[19] Nûreddin es-Sâbûnî, *el-Bidâye fî Usûli'd-Dîn,* çev. Bekir Topaloğlu (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012).
[20] Abdülbakıy Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri Ve Şiilik* (İstanbul: Der Yayınları, 1979).
[21] Şerafeddin Gölcük-Süleyman Toprak, *Kelâm* (Konya: Tekin Kitabevi, 1996).
[22] Muhammed Ebu Zehra, *İslam'da Siyasi, İtikadi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi,* çev. Sıbğatullah Kaya (İstanbul: Şura Yayınları, 1993).
[23] A. Saim Kılavuz, *İslam Akaidi ve Kelam'a Giriş* (İstanbul: Neşriyat Yayınları, 1993).
[24] el-Kummî-en-Nevbahtî, *Şiî Fırkalar*, çev. Hasan Onat vd. (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004).
[25] Ethem Ruhi Fığlalı, *İmamiyye Şias*ı (Ankara: Selçuk Yayınları, 1984).
[26] Bulut, *Dünden Bugüne Siyasi-İtikadi İslam Mezhepler Tarihi.*
[27] Abdullah Aygün, "Tefsirlerin Rivâyet ve Dirâyet Ayrımının Sorunları", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2015).
[28] İsmail Cerrahoğlu, *Kur'an Tefsirinin Doğuşu* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1968).
[29] İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi (*Ankara: Fecr Yayınları, 1996).
[30] İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü (*Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018).
[31] Muhsin Demirci *Tefsire Giriş* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022).
[32] Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2014).

Zeki Duman'ın Uygulamalı Tefsir Usulü ve Tefsir Tarihi"[33], Ali Karataş'ın "Tefsir İlminde Rivayet Algısı"[34] ve Sadrettin Gümüş'ün "Kur'an Tefsirinin Kaynakları"[35] vb. eserlerdir.

Sözlük olarak "İbn Manzur'un "Lisanü'l-Arab" [36], Rağıp el-İsfahâni'nin "el-Müfredât" [37], Mustafa Öz'ün "Mezhepler Tarihi ve Terimler Sözlüğü" [38] ve Mehmet Doğan'ın "Büyük Türkçe Sözlük"[39] eserlerinden faydalanılmıştır.

Tezimizde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın hazırlamış olduğu Kur'an'ı Kerim ve Türkçe Meâli adlı meâl çalışmasından faydalanılmıştır.

Araştırmamızda, ayrıca çalışma konumuza yardımcı olacak akademik çalışmalardan; söz gelimi "Aslan Habibov- İlk Dönem Şii Tefsir Anlayışı"[40] adlı doktora tezinden ve makalelerden istifade edilmiştir.

[33] Zeki Duman, *Uygulamalı Tefsir Usulü ve Tefsir Tarihi (*Kayseri: Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1991).
[34] Ali Karataş, "Tefsir İlminde Rivâyet Algısı"*Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* (2018).
[35] Sadrettin Gümüş, *Kur'an Tefsirinin Kaynakları (*Ankara: Kayıhan Yayınları, 1990).
[36] Ebu'l Fazl Muhammed b. Mükerrem b. Ali el-Ensarî İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab* nşr. Emin Muhammed Abdülvehhab – Muhammed Sadık el-Ubeydî (Beyrut: Dâru Sadır, 1997).
[37] Rağıp el-İsfahâni, *Müfredât Kur'an Kavramları Sözlüğü,* çev.Yusuf Türker (İstanbul: Pınar Yayınları, 2016).
[38] Mustafa Öz, *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012).
[39] Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük* (Ankara: Birlik Yayınları, 1982).
[40] Aslan Habibov, *İlk Dönem Şiî Tefsir Anlayışı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007).

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Tefrika

"fe-re-ka" fiilînden türemiş olan tefrika kavramı ve türevleri sözlükte birden fazla anlam içerir. "فَرْقٌ – farkun" ayrılma, infisâl[41] anlamlarına gelmekle birlikte[42] anlaşmazlığın çoğulu[43] olarak da zikredilmektedir. "الفِرْقٌ - firkun" ayrılmış parça[44] bir şeyin ayrılarak yarılması[45] anlamına gelip "kendi başlarına insanlardan ayrı olan topluluğa"[46] denir ve 'فِرْقَةٌ – fırka sözcüğü[47] buradan gelir.[48] "فَرِيقٌ – ferîkun" fiilî diğerlerinden ayrılan topluluk[49] anlamı taşır. "فَرَقْناَهُ – feraknahu" sözcüğü geçtiği âyette "Kur'an'da hükümleri ayrıntılı bir şekilde açıkladık yani Kur'an'ı, bölüm bölüm indirdik"[50] anlamındadır. "فِراَقٌ -firâkun ve مُفاَرَقَةٌ – mufarakatun" kelimelerinin ifade ettiği 'ayrılma veya terk etme' daha çok bedensel ayrılık[51] anlamına gelir.[52] "فُرْقاَنٌ – furkân" sözcüğü "hak ile batılın, haram ile helalin arasını ayırma"[53] anlamında kullanılır.[54] "الفُرْقاَنٌ – el-furkân" sözcüğü "Yüce Allah'ın kelamı, inançta hakla batılın, sözde doğru ile yalanın ve amellerde salih olanlarla fasit olanların arasını ayırması"[55] yani Kur'an'ın ismi[56] şekilde adlandırılmıştır. "الفَرَقٌ – ferakun" sözcüğü

---

[41] "Yerini bırakıp gitme, ayrılma, terketme. Vazifeden uzaklaştırılma, azledilme." Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*.

[42] "وَاِذْ فَرَقْنَا بِكُمُ الْبَحْرَ - Biz sizin için denizi yardık." el-Bakara 2/50.

[43] İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, 10/243.

[44] "فَانْفَلَقَ فَكَانَ كُلُّ فِرْقٍ كَالطَّوْدِ الْعَظِيمِ - Deniz derhal yarıldı, her parça koca bir dağ gibi oldu." eş-Şuarâ 26/63.

[45] İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 10/244.

[46] el-İsfahâni, *Müfredât Kur'an Kavramları Sözlüğü*, 1120.

[47] "Arap dilinde ayırmak, bölmek; açıklayıp hükme bağlamak mânalarına gelen fırka kelimesi, insanlar arasında ayrı ve belli bir grup veya topluluğu ifade eder. İslam düşünce tarihinde terim olarak, kendilerine has siyasî ve itikadî düşünceleri bulunan gruplar bu isim ile anılır." Öz, *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*, 154.

[48] el- İsfahâni, *Müfredât,* 1120.

[49] "وَاِنَّ مِنْهُمْ لَفَرِيقاً يَلْوُۥنَ اَلْسِنَتَهُمْ بِالْكِتَابِ لِتَحْسَبُوهُ مِنَ الْكِتَابِ وَمَا هُوَ مِنَ الْكِتَابِ - Onlardan bir grup, kitapta olmayanı ondan sanasınız diye kitabı okurken dillerini eğip bükerler" Âl-i İmrân 3/78. "فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ - Onların bir kısmı cennette, bir kısmı da cehennemde olacaktır." eş-Şûrâ 42/7.

[50] "وَقُرْاٰناً فَرَقْنَاهُ لِتَقْرَاَهُ عَلَى النَّاسِ عَلٰى مُكْثٍ وَنَزَّلْنَاهُ تَنْزِيلاً - Biz onu, insanlara aralıklarla okuyasın diye okumaya elverişli bölümlere ayırdık, peyderpey indirdik." el-İsrâ 17/106.

[51] "قَالَ هٰذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ سَأُنَبِّئُكَ بِتَأْوِيلِ مَا لَمْ تَسْتَطِعْ عَلَيْهِ صَبْراً - O cevap verdi: "İşte bu, beraberliğimizin sona ermesidir. Şimdi sana, sabredemediğin şeylerin iç yüzünü haber vereceğim" dedi." el-Kehf 18/78. "وَظَنَّ اَنَّهُ الْفِرَاقُ - (Hasta) bunun beklenen ayrılış olduğunu anladığında" el-Kıyâmet 75/28.

[52] Rağıb el- İsfahâni, *Müfredât Kur'an Istılahları Sözlüğü*, çev. Abdulbaki Güneş, Mehmet Yolcu (İstanbul: Çıra Yayınları, 2007), 325-326.

[53] "وَمَا اَنْزَلْنَا عَلٰى عَبْدِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ… - … ayırım günü yani iki topluluğun karşılaştığı gün kulumuza indirdiğimize" el-Enfâl 8/41.

[54] İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 10/245.

[55] "وَاِذْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ - Doğru yolu bulasınız diye Mûsâ'ya kitabı ve hak ile bâtılı ayıran hükümleri vermiştik." el-Bakara 2/53.

[56] İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 10/245.

korkudan kalbin paramparça olması[57] ve gün ağarırken geceden ayrılan bir sütun[58] anlamında kullanılır. “ فارِقٌ ve فارِقَةٌ” kelimeleri “doğum sancısından dolayı ürkerek, çekip başka bir yere gidip yavrusunu bilinmeyen bir yerde doğuran dişi deveye” ve “diğer bulutlardan ayrı tek başına duran bulut” anlamınlarına gelmektedir.[59] “أَفْرَقٌ” sözcüğü ise “ibiği parçalara ayrılan horoza ve kalçalarından biri diğerinden yüksek olan ata”[60] denir. “تَفْرِيقٌ – tefrîk” kelimesi “aslında teksir anlamı taşır ve birliği, verilen sözü bozmakla, feshetmekle ya da dağıtmakla”[61] ilgili kullanılır.

Yukarıda görüldüğü üzere sözlükte tefrika kavramı, “ayırma, ayırt etme, parçalama, dağılma, parçalanmışlık”[62] anlamlarına gelmektedir. Terim anlamı olarak tefrika: “Belirli bir dinî, fikrî veya siyasî birliğe sahip insan topluluklarının bölünüp parçalanmasını, fırkalara ayrılmasını”[63] ifade eder. Tefrika dinî konularda, sosyal ve siyasal parçalanmalara yol açan görüş ayrılıklarının derinleşerek kalıcı fikir ayrılıklarına ve ayrışmalara götüren bir kavram olduğu bilinir.[64]

Tefrika, tasavvufta iki şekilde ifade edilir: “İlk anlamı, cem’ halinin zıddını ve kulun cem’ halinden ayrılıp kendi benliğine dönmesini, ayrı ayrı varlıkları görmesini, ikincisi ise cem’iyyet halinin karşıtını ve maddi kaygılar sebebiyle insanın huzursuz olmasını ifade eder.”[65]

Seyyid Şerîf Cürcânî (ö. 816/1413) de “Ta’rîfât” eserinde tefrika kavramını tasavvuf ilmi üzerinden açıklamıştır: “Herhangi bir yolla gayb âlemiyle meşgul olmaktan dolayı ortaya çıkan zihin ve gönül dağınıklığıdır.”[66]

[57] “وَيَحْلِفُونَ بِاللهِ إِنَّهُمْ لَمِنْكُمْ وَمَا هُمْ مِنْكُمْ وَلٰكِنَّهُمْ قَوْمٌ يَفْرَقُونَ - Kesinlikle sizden olduklarına dair Allah’a yemin de ederler, halbuki onlar sizden değildir, fakat onlar korkak bir topluluktur.” et-Tevbe 9/56.
[58] İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 10/246.
[59] el- İsfahâni, *Müfredât,* çev. Yusuf Türker, 1122,1123.
[60] el- İsfahâni, *Müfredât*, çev. Abdulbaki Güneş - Mehmet Yolcu, 327.
[61] “إِنَّ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ وَكَانُوا شِيَعاً لَسْتَ مِنْهُمْ فِي شَيْءٍ إِنَّمَا أَمْرُهُمْ إِلَى اللهِ ثُمَّ يُنَبِّئُهُمْ بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ - Dinlerini bölüp gruplara ayrılanlar var ya, senin onlarla hiçbir alâkan yoktur. Onların işi ancak Allah’a kalmıştır. Sonra Allah onlara yaptıklarını bildirecektir.” el-En‘âm 6/159.
[62] Tuncay Başoğlu, “Tefrika”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (3 Nisan 2023).
[63] Başoğlu, “Tefrika”.
[64] Başoğlu, “Tefrika”.
[65] Başoğlu, “Tefrika”.
[66] Seyyid Şerîf Cürcânî, *Ta’rîfât*, çev. Abdülaziz Mecdî Tolun (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2014), 108.

Tefrika kavramının zıddı vahdet[67] ve cemâattir.[68] Benzer bir kavram olan ihtilaf kavramı ise İslam Mezhepleri Tarihi metodolojisinde birbirinden anlam olarak farklı kavramlar olduğu ortaya konmuştur.[69]

Tefrikanın oluşmasına psikolojik, sosyolojik ve siyasi birçok faktör sebep olabilir. Psikolojik sebepler arasında farklı algılama, korku, özenti ve iç çatışma gibi ferdi problemler zikredilebileceği gibi; sosyolojik sebepler arasında taklit, statükoyu koruma endişesi, cehalet, asabiyet, sorumluluk ihlali gibi sebepler sıralanabilir. Siyasi sebep olarak ise tarihe bakıldığı zaman hem İslam dininden önceki dinlerde hem İslam dininde hakimiyet problemi tefrikaya sebep olan faktör arasında sayılabilir.[70]

Kur'ân'da tefrika sebepleri zikredilmiştir. İhtiras[71], atalar dinine bağlılık[72], dünyevî menfaatler[73], dinin bazısını kabul bazısını ise kabul etmeme[74], çekememezlik[75], büyüklere ve büyük şeylere fazlaca hürmet etme[76] şeklinde inzal olmuştur.[77] Kur'ân'da zikredilenler

[67] "Sözlükte "bir ve tek olmak, tek kalmak" anlamındaki vahd kökünden masdar olup "birlik, teklik, bütünlük" anlamında kesretin karşıtıdır; 'varlığa bir (vâhid) adını vermeyi sağlayan mâna' diye açıklanır." Ali Durusoy, "Vahdet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 3 Nisan 2023).

[68] "Toplamak, bir araya getirmek" anlamındaki cem' masdarından türeyen Arapça bir isim olup sözlükte 'insan topluluğu' mânasına gelir." Mustafa Uzunpostalcı, "Cemaat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 3 Nisan 2023).

[69] "İhtilaf, dinin temel esaslarını kabul etmekle beraber bu esasların mahiyeti üzerinde alternatif düşünceler üretmek şeklinde anlaşılabilir. Müslümanlar arasında ihtilafa yol açan bir mesele, onlar arasında karşılıklı nefret ve ayrılık vesilesi olmuyorsa, yani tefrikaya yol açmıyorsa, bu çeşit ihtilaflar hoş görülebilir, hatta İslâmiyet içerisinde bir zenginlik sayılabilir." Mehmet Ali Büyükkara (ed.), *İslâm Mezhepleri Tarihi* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2018), 16.

[70] Halil Aldemir, *Kur'ân-ı Kerîm'e Göre İhtilâf Nedenleri-Alanları-Boyutları-Çözüm Yolları* (İstanbul: Kitâbî Yayınları, 20010), 90-134.

[71] "İnsanlar bir tek ümmet idi. Sonra Allah, müjdeciler ve uyarıcılar olarak peygamberleri gönderdi; onlar aracılığı ile anlaşmazlığa düştükleri konularda insanlar arasında hüküm vermek için gerçeği içeren kitabı indirdi. Ancak kendilerine apaçık gerçekler geldikten sonra aralarındaki kıskançlık yüzünden, o kitap hakkında anlaşmazlığa düşenler de onun kendilerine verildiği kimselerden başkası değildi. Sonra Allah onların, üzerinde ayrılığa düştükleri gerçeği, kendi izniyle müminlerin bulmasını sağladı. Allah dilediğini doğru yola iletir." el-Bakara 2/213.

[72] "Onlara "Allah'ın indirdiğine ve peygambere gelin" dendiğinde, 'Atalarımızı üzerinde bulduğumuz (yol) bize yeter.' derler. Ataları bir şey bilmeyen ve doğru yolda gitmeyen kimseler olsa da mı?" el-Mâide 5/104.

[73] "Sana gelen bu bilgiden sonra her kim bu konuda seninle tartışmaya kalkışırsa, de ki: Gelin, çocuklarımızı ve çocuklarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı, kendimizi ve kendinizi çağıralım, sonra da Allah'ın lâneti yalancıların üzerine olsun diye dua edelim." Âl-i İmrân 3/61.

[74] "Dinlerini bölüp gruplara ayrılanlar var ya, senin onlarla hiçbir alakan yoktur. Onların işi ancak Allah'a kalmıştır. Sonra Allah onlara yaptıklarını bildirecektir." el-En'âm 6/159.

[75] "Onlar (peygamberlerin muhatapları), özellikle kendilerine dine dair bilgi geldikten sonra aralarındaki kıskançlık yüzünden bölünüp parçalandılar. Rabbin tarafından belirli bir süre tanıma sözü verilmemiş olsaydı, aralarında hemen hüküm verilir, iş bitirilirdi. Onlardan sonra kitaba vâris kılınanlar da onun hakkında derin bir şüphe içine düşmüşlerdir." eş-Şûrâ 42/14.

[76] "Allah'ı bırakıp da din alimlerini, rahiplerini, özellikle Meryem oğlu Mesîh'i rab edindiler. Oysa tek bir Tanrı'ya kulluk etmekle emrolunmuşlardı. O'ndan başka tanrı yoktur; O yüceler yücesidir, onların yakıştırdıkları eş ve ortaklardan bütünüyle uzaktır." et-Tevbe 9/31.

[77] Mahmut Balcı, *İnsanları Tefrikaya Düşüren Faktörler* (Erzurum: İhtar Yayıncılık, 1995), 57-67.

dışında tefrikaya sebebiyet veren başka faktörler de mevcuttur. Bunlar; dışlayıcı ve ötekileştirici tutum [78] başka bir deyişle zihin tekelciliğidir. [79] Zihin tekelciliği, insan ilişkilerinde, bireyin veya bir grubun kendisi dışındakileri ötekileştirme, kendisini tek doğru kabul etme ve bunun olağan bir sonucu olan dışlayıcı tavra bürünme toplum içinde ayrılık çıkarmaya sebep olan önemli bir etkendir. Tefrikaya yol açan önemli unsurlardan biri de grup başkanlarının masum (günahsız) kabul edilmesidir. İtikâdî alanda ismet[80] kavramı, Ehl-i Sünnet anlayışına göre sadece peygamberlere air bir sıfattır[81], ancak Şîa gruplarına göre imamlarında mâsum olduklarına[82] inanılmaktadır.[83] Böyle bir inanç, İslam dini içinde itikâdî bir sapma meydana getirir. "eş-Şatibi (ö.790/1388)'nin belirttiği gibi; "kim de kendisi hakkında ismet iddia ederse, peygamberliğini iddia eden yalancının yaptığını yapmış olur."[84] Bir diğer önemli faktör ise taklide dayalı mezhep taassubudur. Nitekim Gazzâlî (ö. 505/1111), "*Faysalü't-Tefrika Beyne'l-İslam Ve'z-Zendeka*" risalesinde tekfir kuramını, mezhebe olan taassubun kör bir taklide dayalı kabulle olmasını bir tefrika unsuru olarak zikreder ve tekfir etme eylemini ortaya çıkardığını dile getirir. Ona göre tekfirin temel nedeni taklit, taassup ve cehalettir. Mezhep mensuplarının, mezhebin görüşlerini yegâne hakikat olarak görmeleri taklid ve taassubu mecburi kılmaktadır.[85]

[78] Şükrü Aydın, "Kur'ân Âyetleri Bağlamında Ayrılıkların Giderilmesi ve Toplumsal Birliğin Sağlanması", *Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Hakemli Dergisi* 1/2 (Aralık 2017), 8.
[79] Ramazan Altıntaş, "İslam Düşüncesinde Tevhid Ve Tefrika", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 111-121.
[80] "Bir nesneyi yakalamak veya bırakmamak üzere tutmak, alıkoymak, korumak veya ona yapışmak." el-İsfâhani, *Müfredât*, çev. Yusuf Türker, 1002.
[81] "Ashabımız, peygamberlerin nübüvvetten sonra bütün günahlardan masum olmalarının gerektiğinde icma' etmişlerdir." Abdulkâhir el-Bağdâdî, *Kitâbu Usûli'd-Din,* çev. Ömer Aydın (İstanbul: İşaret Yayınları, 2016), 201. "Şia ve Ehlisünnet'in mütevatir ve müstafiz olarak rivâyet ettikleri hadislere göre Resulullah (saa) apaçık bir şekilde özetle şöyle buyurmuştur: Ali (a.s.), işlerinde ve sözlerinde her türlü hata ve günahtan masumdur. Söylediği sözlerin ve yaptığı işlerin hepsini İslâm dinine uygun olarak yerine getirir. İslâm maarifi (öğretileri) ve şeriat hakkında halkın en bilginidir." Allame Tabâtabâî, *Tüm Boyutlarıyla İslâm'da Şia,* çev. Kadir Akaras - Abbas Akyüz (İstanbul: Kevser Yayınları, 2005), 33.
[82] "Onlar (nebîler, resuller, imamlar ve melekler) hakkındaki inancımız şudur: Onlar masumdur işlerini başından sonuna kadar kemâl, tamlık ve ilim sıfatları ile vasıflandırmışlardır." Ebû Câfer Muhammed b. Ali İbn Bâbeveyh, *Risâletu'l-İ'tikadâti'l-İmâmiyye*, çev. Ethem Ruhi Fığlalı (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1978), 113.
[83] Mehmet Bulut, *Ehl-i Sünnet ve Şia'da İsmet İnancı (*İstanbul:Risale Yayınları, 1991).
[84] Altıntaş, "İsam Düşüncesinde Tevhide ve Tefrika", 120.
[85] Ahmet Mekin Kandemir, "'Faysalü't- Tefrika Beyne'l-İslam ve'z-Zendeka' Adlı Risale Bağlamında Gazzâlî'nin Birlikte Yaşama Kültürüne Katkısı", *Uluslararası Dini Araştırmalar ve Küresel Barış Sempozyumu (*Konya: Türkiye İmamhatipliler Vakfı Yayınları, 2017), 85.

1.2. İhtilaf

İhtilaf kelimesi sözlükte "ayrı görüşe sahip olmak, çekişmek, karşı gelmek, görüş ayrılığı, anlaşmazlık"[86] anlamlarına gelmekle birlikte; "taraflardan her birinin, kendi halinde ya da fiilînde diğerlerinkinden başka bir yol tutması ile çekişmek, mücadele etmek, tartışmak ve münakaşa etmek"[87] anlamlarına da gelmektedir. Istılah anlamı ise herhangi bir konunun, muhteva ve mahiyeti ile ilgili idrak ve anlayış yeteneğine göre değişik sonuçlar çıkarmaktır.[88]

Kur'an'da bir çok anlamda zikredilen[89] halefe kökünden türemiş olan ihtilaf kelimesi, temelde iki türde ele alınır. Birincisi cinsi ihtilaflardır.[90] Varlıklardaki çeşitliliği ifade etme anlamındaki tabii, fıtri ihtilaflardır. Birbiriyle uyuşma, düzen, ahenk ve insicam içinde olmasıdır. İnsanların cinsiyeti, yaratılış özellikleri, sosyal hayatlarındaki seçimleri, anlayışları ve sanatsal yönelimleri bu ihtilaf türüne giren örneklerdir. İkincisi ise görüş ve fikir ayrılıkları[91] ile muhalif tavırlar[92] hakkındaki ihtilaflardır.[93]

Yaratılışında farklılıklarla dünyaya gelen insan; akleden, düşünen ve sosyal bir varlık olmasından kaynaklı ihtilafta bulunması fıtrî bir durumdur. Bu sebeple bir inancın sınırları içindeki ihtilaflar, yorum farkılığı olarak düşünülür. Psikolojik, sosyolojik, siyasî ve daha bir çok sebepten kaynaklanabilen ihtilaf[94], İslam Mezhepleri Tarihi alanında kavram olarak tefrikadan farklı bir konumda olduğu kabul edilir.[95]

1.3. Ehl-i Sünnet

Ehl-i sünnet ve'l-cemâat ifadesi ile bilinen ehl-i sünnet kavramı, "ehl", "sünnet" ve "cemâat" kelimelerinden oluşmaktadır.

---

[86]Şükrü Özen, "İhtilâf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 20 Aralık 2020).
[87] el- İsfahâni, *Müfredât*, çev. Yusuf Türker, 508.
[88] Altıntaş, "İslam Düşüncesinde Tevhid ve Tefrika", 111-121.
[89] el-A'râf 7/142-150-169, et-Tevbe 9/83-87-93-118, Hûd 11/88,Meryem 19/59, Nûr 24/63, ez-Zuhruf 43/60, el-Feth 48/11-15-16.
[90] el-Bakara 2/164, Âl-i İmrân 3/190, En'âm 6/141, Yûnus 10/6, en-Nahl 16/13-69, el-Mü'minûn 23/80, er-Rûm 30/22, el-Fâtır 35/27-28, ez-Zümer 39/21, el-Câsiye 45/5.
[91] el-Bakara 2/253, Meryem 19/37, ez-Zuhruf 43/65, Yûnus 10/19.
[92] Âl-i İmrân 3/19, el-Enfâl 8/42, en-Nahl 16/38-39-64-92.
[93] Musa Bilgiz, "Kur'an'da İhtilaf, Tefrika ve Hizip İfadeleri", Uluslararası *Rahmet ve Çatışma Bağlamında İslam Mezhepleri Sempozyumu*, ed. Halit Çalış vd. (Karaman: 2017), 1/33-36.
[94]Aldemir, *Kur'ân-ı Kerim'e Göre İhtilâf Nedenleri, Alanları, Boyutları, Çözüm Yolları,* 51-134.
[95] Büyükkara (ed.)*, İslâm Mezhepleri Tarihi*, 16.

"Ehl" kelimesi lügatte bir kimsenin eşi, akrabaları, yakınları ve bir evin mensubu anlamlarına gelmekle birlikte[96] bir nesebin, bir dinin ya da bir evin, bir şehrin ya da bir ülkenin, benzer bir şekilde bir zanaatın bir araya getirdiği kimseler anlamlarına gelmektedir.[97]

"Sünnet" kelimesi ise Arapça "s-n-n" kökünden türemiş olup lügatte yol, yöntem, iyi olsun veya kötü olsun izlenilen yol, örnek alınan uygulama, örf ve âdet anlamlarına gelmektedir. Istılahta ise fıkıh, fıkıh usulu, hadis ve kelam ilimlerinde farklı anlamlar içermekle birlikte genel olarak hepsi Hz. Peygamber'le bağlantılı olup; O'nun yolundan gitme, O'nun yolunu izleme noktasında birleşir.[98] Tabirin bir başka kullanımı ise "sünnetullah (Allah'ın sünneti)" şeklindedir ve Yüce Allah'ın hükümlerini, emirlerini ve nehyettiklerini[99] ifade etmek için kullanıldığı bilinir.[100] Sünnet kavramı İslami ilimlerde, tanım olarak farklılıklar göstermektedir. Fıkıh ve fıkıh usulü alanında sünnet kavramı, şer'i hükümlere ikinci sırada delil olarak kabul edilip, Rasulullah'ın söz, fiil ve takrirleri olarak tanımlanır. Hadis ilminde sünnet kavramı ile ilgili bazı ihtilaflar mevcut olsa da genel olarak hadisle eş anlamlı olduğu iddia edilip, fıkıh terminolojisiyle aynı tanım kabul edilmektedir. Kelam ilminde ise, Rasulullah ve ashabının amel ve itikatta izledikleri yol şeklinde tanımlanır.[101]

Cemâa veya Cemâat kelimesi "cem'" mastarından türemiş olup Arapça bir kelimedir. Lügatte "bir nesneyi, parçalarını ya da bölümlerini birbirine yaklaştırarak bir araya getirmek" [102] ya da ayrılmış olan bir şeyi bir araya getirmek, toplamak[103] anlamlarına gelmektedir. Cemaat; müslümanların her devirdeki büyük çoğunluğu ve müctehid âlimler gibi farklı şekillerde yorumlanmıştır ancak inanç, ibadet, hukuk ve ahlak alanlarıyla ilgili her türlü bilgiyi sonraki nesillere aktaran vahyin ilk muhatapları olan ashap cemaatinin kastedildiği görüş tercih edilmiştir.[104]

---

[96] İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, 1/253.
[97] el- İsfahâni, *Müfredât,* çev. Yusuf Türker, 163.
[98] Murtaza Bedir, "Sünnet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 3 Kasım 2022).
[99] İbn Manzûr,, *Lisânü'l-Arab*, 6/399.
[100] "سُنَّةَ اللهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلُ وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللهِ تَبْدِيلاً - Bu Allah'ın öteden beri uygulanıp gelen kanunudur, Allah'ın kanununda bir değişiklik bulamazsın." el-Fetih 48/23.
[101] Bedir, "Sünnet".
[102] el- İsfâhani, *Müfredât,* çev. Yusuf Türker, 340.
[103] İbn Manzûr,, *Lisânü'l-Arab*, 2/355.
[104] Yusuf Şevki Yavuz, "Ehl-i Sünnet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 12 Nisan 2023).

Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat kavramı ıstılahta, sünnete mensup olanlar, sünnette geçen prensiplere bağlı olup, onu uygulayanlar yahut sünneti benimseyenler[105] anlamlarından hareketle; dini anlama, yaşama ve açıklama biçimi olarak, Hz.Peygamber ve ashabının dini direktiflerine uyan ve ondan ayrılmayan ilk dönem Müslüman çoğunluğu ifade ettiğini söylemek mümkündür.[106] Ancak bu kapsayıcı kavramın ne zaman ve neden ortaya çıktığı bilinmeden kavramın özü ve kimleri kapsadığı net bir şekilde anlaşılmayacaktır. Bu sebeple ilk olarak ne zaman ortaya çıktığını incelemek yerinde olacaktır.

Kur'an'da ve hadislerde sünnet kavramı çokça zikredilmiştir ancak ''Ehl-i Sünnet'' kavramının terim olarak ilk defa kullanılışı, birçok tarihi bilgi ve verilerden yola çıkarak hicri ikinci asrın başlarına kadar uzandığı bilinmektedir. Bu terimi ilk olarak kullananlar, Muhammed b. Sirin (ö. 110) ve Hasan Basri (ö.110)'dir. Asıl kurucularının hadis alanında çalışmalar sürdürdüğü ve henüz o dönemde mezhebî oluşumlar ortaya çıkmadığı için kendilerine ''Ashabu'l-hadis'' denilen kimseler için kullanıldığı bilinmektedir.[107]

Haricilik, Şîa, Kaderiyye ve özellikle Mu'tezile gibi aykırı grupların oluşmasından sonra terekküp eden Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat tabiri, ümmetin büyük çoğunluğunu karşılamak üzere kullanılmıştır. Ancak bu isimlendirme uzun bir süreç yaşamıştır.[108] İlk olarak Hz. Osman'ın şehit edilmesi (ö.35/656); Hz. Ali'nin halifeliği döneminde vuku bulan Cemel, Sıffîn savaşları ve Hakem olayı gibi üzücü olaylar başta Abdullah b. Ömer (ö.73/692) olmak üzere müslümanların bir kısmı tarafsız bir duruş sergilemeye sevketmiştir.[109] Ancak yaşanan bu siyasi olaylar ile zuhur etmeye başlayan Hariciler, Şîa, Cebriyye, Kaderiyye, Mu'tezîle gibi grupların inanç alanındaki farklılıkları İslam dinini derinden etkilemiştir. Bu durum müslümanlar arasında bir tepkiye sebep olmuş, İslam alimlerinin derlenip toparlanmalarına tetikleyici bir unsur olmuş ve sonradan Ehl-i Sünnet olarak adlandırılacak olan temayülün temelleri atılmıştır.[110]

Sahabe döneminden itibaren itikâdî açıdan tedricen oluşmaya başlayan Ehl-i Sünnet zihniyeti ve inancı, yaşanan olaylar karşısında sistemli bir birliktelik oluşturmaya başlamıştır. Sahabelerden özellikle Abdullah b. Ömer (ö. 72/692), Ebû Saîd el-Hudrî

[105] Öz, *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*, 130.
[106] Kutlu, *İslâm Mezhepleri Tarihi,* 344.
[107] Mevlüt Özler, *Tarihsel Bir Adlandırma Tahlili Ehl-i Sünnet-Ehl-i Bid'at (*Ankara:Ankara Okulu Yayınları,2010), 35-38.
[108] Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi,* 251.
[109] Kutlu, *İslâm Mezhepleri Tarihi,* 345.
[110] Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi,* 251.

(ö.74/693), Ka'b b. Malik (ö.50/670), Sa'd b. Ebî Vakkas (ö.55/675), Zeyd b. Sabit (ö45/665), Üsame b. Zeyd (ö.54/674.) gibi zâtların görüşleri ve tutumları etkili olmuştur. Yine aynı şekilde tabiiin neslinden; Muhammed b. Hanefiyye (ö.81/700), İbrahim en-Nehâî (ö.96/714), Ömer b. Abdulaziz (ö.102/720), Hasan el-Basrî (ö.110/728), Zeyd b. Ali (ö.122/740), Zührî (ö.1124/743), Cafer es-Sâdık (ö.148/765) ve Ebu Hanîfe (ö.150/767) isimleri zikredilebilir. Tebei tabiin döneminin önde gelen isimleri ise Ma'mer b. Raşid (ö.153/770), İmam Evzâi (ö.157/774), Süfyan es-Sevrî (ö.161/778(, Malik b. Enes (ö.179/795), Süfyan b. Uyeyne (ö.198/814) ve İmam Şafii (ö.204/814)'dir.[111]

Yukarıda zikredilen sahabe, tabiin ve tebei tabiin alimleri kanaat ve tutumları ile siyasi-itikadî alanda Ehl-i Sünnet'in ilk temsilcileri ve kelamcıları kabul edilirler. Ehl-i Sünnet'in zihniyet ve tutumunun şekillenmesi ve Sünnî akidenin ana çizgilerinin oluşması zikredildiği üzere sahabe, tabiin ve tebei tabiin alimleri döneminde ilk adımları atılmış; hicri birinci asrın başlarından hicri ikinci asrın sonlarına dek ana hatlarıyla şekillenmeye başlamıştır.[112]

Ehl-i Sünnet, oluşumundan günümüze kadar hiçbir zaman tek parça düzenli bir yapı olmamıştır. Hicri 2/7. asırdan itibaren Hadis Taraftarları, Re'y taraftarları, Kalanisiler, Küllabiler, Tahaviler, Zahiriler, Eşariler ve Maturiler olmak üzere pek çok kelamî; Şafiilîk, Hanefilik, Malikilik, Hanbelilik ve diğer fıkhî düşünce ekollerini şemsiye altında toplayarak çoğulcu yapısıyla farklı düşünceleri içinde barından bir temayül olmuştur.[113]

1.4. Şîa

Şîa kelimesi "ş-y-a" harflerinden oluşup, "Müşâyaa" kökünden gelmiş Arapça bir kelimedir.[114] "İnsanın kendileriyle güç, kuvvet kazandığı ve kendisinden, (kendisine bağlı olarak) yayılan kişilerdir"[115] şeklinde tanımlanmakla birlikte; bir meselede veya aynı görüşte

[111] Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi*, 252-255.
[112] Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi,* 255.
[113] Kutlu, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, 348.
[114] Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri Ve Şiilik*, 21.
[115] el- İsfâhani, *Müfredât*, çev. Yusuf Türker, 823.

toplanan herkes[116], taraftarlar, izleyenler, partizanlar, hizip ve grup anlamınlarına da gelmektedir.[117] Çoğulu "şiye'un" ve "eşyâ'un" şeklinde gelir.[118]

Kur'an'da "şîa" ve çoğulları ile birlikte bölükler, taraftar, birinin tarafını tutan, birine uyan ve yayılmak anlamlarında oniki yerde geçmektedir. Sünnî hadis literatüründe sözlük anlamıyla; Şiî hadis literatüründe ise hem sözlük hem ıstılah anlamlarıyla çokça kullanıldığı görülmektedir.[119]

Şîa kavramını ıstılahî anlamını Şiî alim Allame Tabatabâî şu şekilde tanımlıyor: "Peygamber-i Ekrem'den (s.a.a.) sonra hilafet makamını, onun sülalesine özgü bir hak olarak bilen, İslâm öğretilerinde Ehlibeyt mektebini izleyen kimselere denir."[120]Ayrıntılı bir tanım yapılacak olursa:

"Hz. Peygamber'in vefatından sonra, İslâm toplumunun ruhanî ve cismanî riyaseti anlamındaki imâmetin, Allah ve peygamber tarafından belirlenmiş olup, Hz. Ali ve neslinden gelen, masum sayılan imamlar tarafından yürütülmesi gerektiğini ileri süren İslâmî grupların müşterek ismidir."[121]

Istılah anlamından yola çıkarak Şîa'nın ilk tezahürünün siyasi bir kaygıyla ortaya çıktığı söylenebilir.[122] Bu noktada Şîa mezhebinin ilk olarak ne zaman ortaya çıktığı sorusu önemli bir husustur.

Bu konu hakkında Şîa müntesiplerinin iddiaları ile tarihi seyir arasında farklılıklar mevcuttur, bu sebeple ihtilaflı bir konudur.

Şîa anlayışının Kerbelâ olayından sonra oluşmaya başladığına dair yorumlar bir hayli fazladır. Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit edilişinden sonra ortaya çıkan Tevvabun[123] ve

[116] İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*,7/258.
[117] Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri Ve Şiilik*, 21.
[118] el- İsfâhani, *Müfredât*, çev. Yusuf Türker, 823.
[119] Mustafa Öz, "Şîa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 14 Kasım 2022).
[120] Tabatabâî, *Tüm Boyutlarıyla İslâm'da Şia,* 28.
[121] Öz, *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü,* 513.
[122] Onat, *İslam Mezhepleri Tarihi*, 158.
[123] "Ehl-i beyt'e büyük sevgi besleyen müslümanları derinden etkileyen Kerbelâ Vak'ası, Hz. Ali'nin ve oğullarının haklarını arama iddiasıyla ortaya çıkan ve Şiîliğin zuhuruna zemin hazırlayan bazı hareketlerin temelini oluşturmuştur. Kerbelâ Vak'ası yüzünden I. Yezîd'e ve yönetimine karşı düşmanlık besleyen grupların başında Hz. Hüseyin'i Kûfe'ye davet ettikten sonra ona yardım etmeyen Kûfeli taraftarları gelir. Hüseyin'e karşı dürüst davranmadıkları için büyük pişmanlık duyan ve işledikleri bu günahtan ancak onu şehid edenleri ve onlara emir verenleri öldürmekle kurtulabileceklerine inanan bu gruba Tevvâbîn (tövbe edenler) denilmiştir." İsmail Yiğit, "Tevvabin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 29 Kasım 2022).

Muhtar es-Sakafi[124] hareketleri Şiîliğin oluşumuna zemin hazırladığına dair yorumlar mevcuttur.[125] Ancak Tevvabun hareketinin Şîa'ya ait olan inanışları (masum imama itaat, rec'at, beda') taşımaması ve dini bir hakimiyet kurma hedeflerinin bulunmaması bu hareketin mezhebî bir hareket olarak kabul edilmesi güçtür. Öte yandan Hz. Hüseyin'in hunharca şehit edilmesi Ehl-i Beyt ismini kullanarak, şahsi menfaatleri adına çıkar sağlayacak birçok kimseye fırsat sunmuş ve zemin hazırlamıştır.[126]

Şîa'ya ait olan inanışlardan vasiyet olgusu ve mehdilik iddiası Muhtar es-Sakafi'nin ölümünden sonra Keysaniyye[127] fırkasına nispet edilen görüşe göre Muhammed b. El-Hanefiyye'nin ölmediği ve onun beklenen mehdi olduğu inancı üzerine mehdilik; yine aynı şekilde Keysaniyye fırkasına mensup Muğire b. Said (ö.119/737) ve Ebû Mansur el-Iclî (121-127/739-745) kişler tarafından imametin geçici bir süre de olsa kendilerine intikal ettiği iddialarıyla vasiyet fikri ortaya çıkmıştır.[128]

Bütün bunlardan hareketle Şiî fırkalarının farklılaşmasını gösteren gaib iman, mehdilik, vasiyet, rec'at gibi imametle ilgili inanç unsurlarının hicri 2. Yüzyılın başlarında ortaya çıktığı ileri sürülmektedir.[129]

---

[124] "İslâm tarihinin önemli şahsiyetlerinden ve ünlü hatiplerinden olan Muhtâr es-Sekafî, mevâlî ile Kûfe'deki Hz. Ali taraftarlarını birleştirerek Araplar dışındaki müslümanları da olayların içine sokmuş ve sadece Kerbelâ Vak'ası'nın intikamını almakla kalmayıp asıl hedefini teşkil eden Emevîler'in yıkılışını da etkilemiştir. Ali evlâdı taraftarlığının siyasî hareketten dinî bir inanca dönüşmesine zemin hazırlayan fikirleri kısa zamanda Abbâsî daveti halini alarak Kûfe'den Horasan'a sıçramış ve sonuçta Emevîler'in ortadan kaldırılmasına yol açmıştır. Bu bakımdan Muhtâr geleceği şekillendiren büyük simalardan biri sayılmıştır." İsmail Yiğit, "Muhtar es-Sakafi" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 29 Kasım 2022).

[125] Onat, *Şiiliğin Doğuşu Meselesi,* 101.

[126] Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi,* 205.

[127] "Fırkanın adı, Hz. Ali'nin Sıffîn Savaşı'nda ölen kölesi yahut Muhammed b. Hanefiyye'nin öğrencisi Keysân'dan veya Hz. Ali tarafından Muhtâr'a verildiği söylenen Keysân lakabından kaynaklandığı naklediliyorsa da fırkanın, ismini Becîle kabilesinin âzatlılarından Ebû Amre Keysân'dan aldığı yolundaki kanaat daha isabetli görünmektedir. Hareketi destekleyenlerin başında gelen Yemenli Arap kabileleri ve diğerlerinin Muhtâr es-Sekafî'nin yaşadığı dönemde Keysân'ı lider kabul ettiklerine dair bir bilgi yoksa da Muhtâr'ın ölümünün ardından (ö. 67/686-87) onun başkanlığını benimsemiş olmaları muhtemeldir. Aşırı düşüncelere sahip olup devrinde mevâlî arasında hatırı sayılır bir kişi konumunda bulunan Keysân, Muhtâr'ı Kûfe'deki isyanı esnasında desteklemiş (ö. 66/686), başarı elde edildikten sonra da onu koruma görevini üstlenerek başmuhafızı olmuştu. Muhtâr'ın, İbnü'l-Hanefiyye'nin görevlendirdiği vasîsi ve temsilcisi olduğunu ileri süren Keysân, onun Cemel ve Sıffîn'de Ali'nin muhaliflerine karşı takındığı olumsuz tavır yanında Ali'den önceki halifelerle Cemel ve Sıffîn'e katılan muhaliflerinin kâfir sayıldığını ilân etmekten çekinmiyordu. Ayrıca Cebrâil vasıtasıyla Muhtâr'a vahiy geldiğini, fakat Cebrâil'i göremediğini, diğer büyük meleklerin de kendisini ziyaret ettiğini ileri sürüyordu. Muhtâr es-Sekafî, Muhammed b. Hanefiyye'nin imâmetinin kardeşlerinin imâmetinden sonra gerçekleşeceğini kabul ettiği halde Keysân, Hz. Ali'nin Hasan ve Hüseyin'i dışlayarak Muhammed b. Hanefiyye'yi halef ve vasî tayin ettiğini söylüyordu." Mustafa Öz, "Keysâniyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim Tarihi 4 Haziran 2023).

[128] Mehmet Saffet Sarıkaya, *İslam Düşünce Tarihinde Mezhepler* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2017), 145-146.

[129] Sarıkaya, *İslam Düşünce Tarihinde Mezhepler*, 146.

Şîa'nın doğuş döneminden itibaren karşımıza Şîa'ya ait birçok alt grup karşımıza çıkmaktadır. Her bir grubun tarihi süreci farklı bir çalışma konusu olacağından burada araştırmamızda ele aldığımız İmâmiyye Şîası'nın tarihi süreci aktarılacaktır.

Kerbelâ'dan kurtulan Hz. Hüseyin'in oğlu Ali b. Hüseyin Zeynelabidin (ö. 94/712) siyasi faaliyetlerden uzak bir hayat yaşamıştır, ancak iki oğlu Zeyd ve Muhammed el-Bâkır (ö. 114/733)'ın ilmi çalışmaları dikkat çekmiştir. Zeyd kendi adına nispetle Zeydiyye'yi kurmuş, Muhammed el-Bâkır ise İsnâaşeriyye (İmâmiyye)'nin beşinci imamı kabul edilmiştir. Muhammed el-Bâkır babası gibi siyasi faaliyetlerden uzak durmuştur, ancak Şiî kaynakalara göre onun imâmeti Peygamberden sonra bütün insanların ihtiyaç duyduğu ilahi bir otoritedir. 114 yılında vefat eden Muhammed el-Bâkır'dan sonra İmâmiyye'nin mensupları ve Zeydiyye grubundan ayrılan bir kesim, oğlu Ca'fer es-Sâdık (ö. 148/765)'a uymuş ve böylelikle İmâmiyye daha belirgin bir hal almıştır. İmâmet fikri Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'den sonra nas esası üzerine oturtulmuş ve babadan oğula intikal ile imamın tanınması, ona itaat edilmesi için dini bir akide olarak kabul edilmiştir. Cafer es- Sadık'tan sonra sırasıyla imamlar; Musa el-Kazım (ö. 183/799), Ali er-Rıza (ö. 203/818), Muhammed el-Cevâd (ö. 220/835), Ali Naki (ö. 254/868), Hasan el-Askeri (ö. 260/874), Muhammed el-Mehdi (ö. 145/762)'dir.[130]

Son imam Muhammed el-Mehdi'nin varlığı hakkında İmâmiyye arasında ihtilaf çıkmıştır. Bu sebeple bazı fırkalara ayrılmışlardır. Ancak genel kabule göre Muhammed el-Mehdi babasının ölümünden sonra imam olduğu ve hemen gaybete girdiği iddia edilmektedir. Son imamın, biri küçük (874-941) biri büyük (941-devam etmekte) olmak üzere iki gaybeti bulunmaktadır.[131]

Günümüzde dünyanın hemen her yerinde Şîa'nın küçük grupları mevcuttur. Doğuşundan itibaren Irak, İran ve Yemen olmak üzere geniş bir coğrafyaya yayılarak gelişme kaydetmiştir. İsnâaşeriyye Şîa'sı, Safevilerin kurulması ile İran'da kesin hakimiyet kazanmıştır. Ancak Osmanlı-Safevi mücadelesiyle zaman zaman zayıflamasına sebep olmuştur. İran'da 1979 yılında mevcut rejime son verilmesiyle İsnâaşeriyye Şîa'sı tekrar hakimiyeti eline almıştır. Günümüzde halen İran devletinin resmi mezhebidir.[132]

[130] Öz, "Şîa".
[131] Öz, "Şîa".
[132] Öz, "Şîa".

2. MÂTÜRÎDÎLİK VE EŞARÎLİK İLE İMÂMİYYE ŞÎASI'NDA USULUDDİN'DEN (İMAN ESASI OLARAK) KABUL EDİLEN HUSUSLAR

2.1. Mâtürîdîlik ve Eşarîlik ile İmâmiyye Şîası'nda Usuluddin'den (İman Esası Olarak) Kabul Edilen Hususlar

İman esasları olarak kabul edilen; tevhid, nübüvvet, mead, kaza, kader ve adalet bahislerinin bu başlık atında ele alınması çalışmamız açısından önemli görülmektedir. Söz konusu meseleler, Mâtüridiyye ve Eşariyye ile İmâmiyye Şîası' görüşleri çerçevesinde incelenecektir.

2.1.1. Tevhid

Tevhid, kelimesi "v-h-d / وحد" kelimesinden türemiştir.[133] Vahdet kelimesi terim olarak yalnız, tek başına olan, cins ya da tür itibariyle bir olan, eşinin ve benzerinin olmamasından dolayı bir olan anlamlarına gelmekle birlikte ya toz gibi küçüklüğünden ya da elmas gibi sertliğinden dolayı parçalanmasının imkansızlığından bir olan anlamlarına gelmektedir.[134]

Tevhid , mutlak mânada Allah'ın bir olduğuna, O'ndan başka ilah olmadığa, O'nun benzerinin ve şerîkinin olmadığına inanmayı ifade eder. Yani Allah'tan başka Rab, yaratan, rızık veren ve ibadete layık olan mabûd yok demektir. Tevhîd'in farklı bir tanımı ise şu şekildedir: "Allah'ın, zatında sıfatlarında ve fiillerinde bir olduğuna inanmak, yani Allah'tan ortak, benzer ve zıtları nefyetmektir."[135]

Tevhid kavramı bütün mezhep ve ekollerde iman esaslarının ve itikadî sistemlerin temelini oluşturmaktadır. Tevhid konusunda mezheplerin, kendi sistematikleri doğrultusunda farklı telakkileri ve tevhidle bağlantılı konularda farklı itikadî kabulleri bulunmaktadır.

---

[133] Mevlüt Özler, *İslâm Düşüncesinde Tevhid (*İstanbul: Nûn Yayıncılık, 1995), 65.
[134] el- İsfâhani, *Müfredâ*t, çev. Yusuf Türker, 1526.
[135] Özler, *İslâm Düşüncesinde Tevhid*, 26 vd.

İmâmiyye Şîasında ise tevhid dört başlığa ayrılır: Tevhid-i Zâtî, Tevhid- Sıfat, Tevhid-i Fiil ve Tevhid-i İbadet.

Ehl-i Sünnet ekollerinde ise Tevhid-i Fiil ve Tevhid-i İbadet şeklinde taksim edilmeyip, sıfatlar başlığı altında genel bir açıklama yapılmaktadır.

a- Tevhîd-i Zâtî

"Allah'ın, Zât-ı İlâhîsine benzeyen bir ortaktan münezzeh olması, cevher ve arazdan mürekkeb olmaması[136], mülkünde ortağı bulunmaması ve bölünmeyi kabul etmemesi demektir."[137]

Mâtürîdîyye mezhebine göre, "Allah'ın sıfatlarından her biri zâtının ne kendisidir ne de O'ndan ayrıdır. Çünkü iki şeyin birbirinden ayrı ve başka (gayr) olması demek birinin yokluğu halinde diğerinin varlığı düşünülebilen iki mevcut olmaları demektir."[138] Bu sebeple Mâtürîdîler tarafından Allah'ın sıfatları kâdimdir ve zâtı ile kâimdir şeklinde tanımlanır.[139]

Mâtürîdîler, ilahi sıfatlarla ilgili, sîga açısından sıfat olan alîm, hayy, rahmân, kâdir, gibi kelimelere Zâti isim, bunların kökünü oluşturan ilim, hayat, kudret gibi kelimelere de Zâti sıfat dediği anlaşılmaktadır.[140]

Eş'arîyye mezhebine göre, "Zâti sıfatlar Allah'ın ezelden beri mevsuf olduğu, sonsuza dek mevsuf olmaya devam edeceği ve Allah'ın onların zıddıyla vasıflanmasının mümkün olmadığı sıfatlardır."[141]

Eş'arîler, Allah'ın kendisiyle diri olduğu hayat, kâdir olduğu kudret, âlim olduğu ilim, konuştuğu kelâm, duyup gördüğü sem' ve basar, dilediğini yaptığı irade gibi sıfatlara sahip olduğunu ve bunlardan hiçbirinin hâdis olmadığını ifade ederler.[142] Bu yedi sıfatın ezeli olup

[136] "O'nun mürekkeb olmaması demek; cevher, isim ve araz olmaması demektir. Çünkü cüzlerden mürekkeb olmamak, vâcib varlığın zorunlu niteliklerindendir. Zira cüzlerden mürekkeb olan varlık, cüzlerine ve bu cüzleri birleştiren bir kuvvete muhtaç olur. Allah ise Vâcibü'l-Vucûd olup her türlü ihtiyaçtan ve cismiyeti gerektiren bütün şeylerden münezzehtir." Özler, *İslâm Düşüncesinde Tevhid,* 57-58.
[137] Özler, *İslâm Düşüncesinde Tevhid,* 57.
[138] es-Sâbûnî, *el-Bidâye fî Usûli'd-Dîn*, 68.
[139] es-Sâbûnî, *el-Bidâye fî Usûli'd-Dîn*, 68.
[140] Sönmez Kutlu, *İmam Mâturîdî ve Mâtürîdîlik (*Ankara: Kitâbiyât Yayınları, 2003), 186.
[141] Mehmet Keskin, İ*mam Eş'arî ve Eş'arîlik* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2013), 199.
[142] *el-Eş'arî, el-İbane ve Usûlü Ehli's-Sünnet*, 135.

kâim olduğu hususunda icmâ etmişlerdir. Ancak Eş'arî, "kâim" kelimesi yerine "mevcut" tabirini kullandığı bilinmektedir. Bunun sebebi olarak da sıfatlar hususunda "mevcud" ifadesinin hakiki, "kâim" tabirinin ise mecazi bir anlamının olduğunu ileri sürmüştür.[143]

İmâmiyye Şîası, Tevhîd-i Zâti'yi; Allah'ın Zâtı itibariyle bir olduğunun kabul edilmesidir şeklinde açıklar. O'nun zatı her türlü noksan sıfatlardan münezzehtir. O'nun eşi benzeri, ortağı ve eşiti yoktur. Mahlukatına benzer hiçbir vasfı yoktur. Cismi, mekanı ve şekli yoktur. Varlığı bizzat Kendisindendir. Her şey O'na muhtaçtır ve O her şeyden müstağnidir. [144] İmâmiyye Şîası, Allah'ı Zâti sıfatları ile vasıflandırdıkları zaman bu sıfatlarının her birinin zıddının O'nda bulunmadığını açıklarlar. Onlar Allah'ın daima "Semi', Basîr, Alîm, Hakîm, Kâdir, Azîz, Hayy, Kayyûm, Vâhid, Kadîm" olduğunu ve bu sıfatların Allah'ın Zâti sıfatları olduğunu dile getirirler.[145]

b- Tevhîd-i Sıfat

Ehl-i Sünnet anlayışına göre "Allah, şanına layık olan bütün kemal sıfatlarıyla muttasıftır. Allah'ın sıfatlarının hepsi ezeli ve ebedi sıfatlardır."[146] Bu ifadeyi açacak olursak "Allah'ın kemal sıfatlarından hiçbirisi için ne O zâttır veya zâtın aynıdır ne de zât değlidir veya zâtın gayrıdır demek mümkündür. Aynı şekilde iki farklı sıfat için de biri diğeridir veya biri diğeri değildir denilemez."[147]

Ehl-i Sünnet ekollerinin itikâdî görüşlerine göre sıfatlar beş taksimde incelenmektedir. Sıfat-ı Nefsiyye (Vücud Sıfatı), subuti sıfatlar, fiilî sıfatlar, haberî sıfatlar ve selbî sıfatlardır.

Sıfat-ı Nefsiyye, "Vücud, var olmak demektir. Vâcib Allah'ın zatı vücudsuz düşünülemez. Vücud bütün sıfatların aslı ve merciidir."[148]

Subûtî sıfatlar, Mâtürîdîyye mezhebine göre hayat, ilim, irade, kudret, sem', basar, kelam ve tekvin'dir.

[143] Keskin, *İmam Eş'arî ve Eş'arîlik*, 200.
[144] Fığlalı, *İmamiyye Şiası*, 201-202.
[145] Ebû Câfer Muhammed b. Ali İbn Bâbeveyh, *Risâletu'l-i'tikadâti'l-İmâmiyye* (Şiî İmâmiyye'nin İnanç Esasları), çev. Ethem Ruhi Fığlalı (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1978), 24.
[146] Kılavuz, *İslam Akaidi ve Kelam'a Giriş,* 75-76.
[147] Halife Keskin, *Şia İnanç Esasları (*Ankara: Beyan Yayınları, 2000), 72.
[148] Kılavuz, *İslam Akaidi ve Kelam'a Giriş,* 77.

Eş‘arîyye mezhebinin taksimine göre Allah’ın mevcûd, hayy, kâdir, alîm, mürîd, mütekellim, semi’ ve basîr’dir.

Subûtî sıfatlarının taksiminde Mâtürîdî ve Eş‘arî ekollerinin birbirinden ayrıldığı bir husus vardır. O da “tekvin” sıfatıdır. Tekvin, yok olanı var etmek, yokluktan varlığa çıkarmak demektir. Mâtürîdîlere göre, tekvin sıfatı müstakil, Allah’ın zâtı ile kaim, subûtî ve ezelî bir sıfattır. Yaratmak, rızık vermek gibi fiilî sıfatların merciidir. Eş‘arîler ise tekvin ile mükevvini aynı kabul ederler ve “tekvinin ezelî bir sıfat olarak kabul edilmesinden mükevvenin, mahlukatın da ezelî olmasının kabul edilmesi gerekeceğidir.” Mâtürîdîler tekvin ile mükevvenin aynı olmadıklarını, tekvinin kadim, mükevvenin ise hâdis olmasının mümkün olduğunu belirtir.[149]

Fiilî sıfatlar; Allah hakkında hem olumlu hem olumsuz kullanılan filleri olup “Allah’ın zıtlarıyla nitelemesi mümkün olan sıfatları” diye tanımlanır. Fiilî sıfatlar, rızık vermek-vermemek, yaratmak-yaratmamak, azap etmek-etmemek, gibi fiileri kapsamaktadır. Eş‘arîyye kelamcıları kudret sıfatını ilahi fiilerin kaynağı olarak kabul eder. Mâtürîdî alimleri ise tekvin sıfatını fiillerin asıl kaynağı olarak kabul ederler.[150]

Haberî sıfatlar, Kur’an’da Allah’ı nitelerken kullanılan sıfatlardır. Bunlar; yed, vech, ayn istivâ, meci, ityân, nüzul’dür.[151]

Selbî sıfatlar, Allah’ı noksan sıfatlardan münezzeh kılan bu sıfatlara selbî (tenzihî) sıfatlar denmektedir. Bunlar; kıdem, bekâ, muhalefetün li-l havâdis, kıyâm bi nefsihi ve vahdaniyet’tir.[152]

İmâmiyye Şîa’sına göre Allah’ın sıfatları zatının aynıdır. Âyetullah-il Uzma Nasır Mekarim Şirâzî bu hususu şu şekilde açıklamaktadır:

“İlim, kudret, ezeliyet, ebediyet vb. sıfatların tamamı onun zatında bir aradadır ve bunlar O’nun eşsiz zâtıyla tamamen aynı ve birdir. Yani mahlukat ve yaratılmışlarda olduğu

[149] Gölcük-Toprak, *Kelâm,* 220.
[150] İlyas Çelebi, “Sıfat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 16 Ocak 2023).
[151] Kılavuz, *İslam Akaidi ve Kelam’a Giriş,* 96.
[152] Gölcük-Toprak, *Kelâm*, 205.

gibi her sıfatı diğer sıfatından ayrı ve varlığının zatı ve öz benliği de yine bu sıfatlardan apayrı değildir."[153]

İmâmiyye Şîası'nın inanç esaslarına göre sıfatlar iki taksimde incelenmektedir. Subûtî sıfatlar ve selbî sıfatlardır. Subûtî sıfatlar; zati subûtî sıfatlar ve fiilî subûtî sıfatlar olmak üzere ikiye ayrılıyor. Zati subûtî sıfatlar; ilim, kudret, sem', hayat, basar, irade, idrak, ezeliyyet ve ebediyyettir.[154] "Allah'ın, vücudu, ancak Zâtî vücûddur; kudreti, hayâtı dolayısıyladır ve hayâtı, kudretidir. Daimi diri olduğundan gücü yetendir, gücü yeten olması dolayısıyla da dâimîdir. Sıfatlarında ve varlığında bir ikilik olamaz."[155] Fiilî subûtî sıfatlar ise tekellüm, hikmet ve sıdk'tır.[156]

Selbî sıfatlar, bazı şii alimlerin görüşüne göre yedi adettir. Bunlar:

1- "Allah Teala mürekkeb değildir. Aksi olsa idi parçalarına muhtaç olurdu ki, bu da mümkün olma alametidir, mümkün olan da yaratıcı olamaz."[157]
2- "Allah; cisim, araz ya da cevher değildir. Aksi halde mekana ihtiyaç duyardı ve hadislerden de ayrılması muhal olurdu. Böylece kendisi de hadis olmuş olurdu ki bu da muhaldir."[158]
3- "Hadislere mahal de değildir."[159]
4- "Allah'ın gözle görülmesi muhaldir."[160]
5- "Şeriki yoktur."[161]
6- "Manalar (Ehl-i Sünnet'in Allah'a atfettiği ilim, kudret vb. sıfatlar) ve haller (Mu'tezile'den Ebu Haşim'in sıfatlar yerine ortaya attığı nazariye) O'nun hakkında muhaldir. Aksi halde sıfatlarında bu manalara ve hallere muhtaç olurdu."[162]
7- "Allah ganidir, hiçbir şeye muhtaç değildir."[163]

---

[153] Âyetullah-il Uzma Nasır Mekarim Şirâzî, *İnançlarımız,* çev. İsmail Bendiderya (İstanbul: Kevser Yayınları, 1997), 20.
[154] Keskin, Şia İnanç Esasları, 85.
[155] Muhammed Rıza'l-Muzaffer, *Akaaid'ül-İmâmiyye*, çev. Albülbakıy Gölpınarlı (İstanbul: Zaman Yayınları, 1978), 29.
[156] Keskin, *Şia İnanç Esasları,* 85.
[157] Keskin, *Şia İnanç Esasları,* 93.
[158] Keskin, *Şia İnanç Esasları,* 93.
[159] Keskin, *Şia İnanç Esasları,* 93.
[160] Keskin, *Şia İnanç Esasları,* 93.
[161] Keskin, *Şia İnanç Esasları,* 93.
[162] Keskin, *Şia İnanç Esasları,* 93.
[163] Keskin, *Şia İnanç Esasları,* 93.

İmâmiyye Şîası'nda Ehl-i Sünnet ekollerinden farklı olarak tevhid başlığı altında "tevhid-i fiil" ve "tevhid-i ibadet" ayrımı mevcuttur.

c- Tevhîd-i Fiil

İmâmiyye Şîasının tevhid hakkındaki itikadî görüşlerinden üçüncüsü olan tevhid-i fiil, "Allah'ın fiilleri yönünden birlenmesi ve O'ndan başka yaratıcı olmaması, yaratıcınında ortağının bulunmaması anlamına gelmekedir."[164]

İmâmiyye Şîası'na göre "Allah'ın daima Hallâk, Fâil, Dileyen, Mürîd, Râzî, Sâhît, (Takbîh eden), Râzık, Vehhâb, Mütekellim'dir. Çünkü bunlar O'nun fiilî sıfatlarıdır ve bunlar yaratılmış (muhdes) sıfatlardır. Onun içindir ki, Allah bu sıfatlarla daima tasvif edilir demek caiz değildir"[165]

"Mü'min; yaratmanın, yaşatmanın, geliştirmenin, rızık vermenin, acımanın, bağışlanmanın, öldürmenin, diriltmenin ve bütün, mahlukatına râci' olan bu sonsuz, sınırsız fiilî sıfatların, ancak O'nun sıfatları bulunduğuna, iradesinde mecbur olmadığına iman etmekle mükelleftir."[166]

İmâmiyye Şîa'sının Tevhid başlığı altında incelenen bu başlık Ehl-i Sünnet ekollerinin fiilî sıfatları taksimiyle aynı görüşleri barındırmaktadır.

d- Tevhîd-i İbadet

İmâmiyye Şîası'nın tevhid hakkındaki itikadî görüşlerinden dördüncüsü olan tevhid-i ibadet şu şekilde açıklanmaktadır: İbadet ancak O'na mahsustur. O'ndan başkasına ibadet etmek şirktir.

"Şefaat hak olduğu için Hz. Peygamber ve Ehl-i Beyt hakkı için, Kur'an hakkı için, Allah'a dua edilebilir ve kabirler ziyaret edilebilir. Kabirleri ziyaret etmek, taziye meclisleri ve imamlara kullukta bulunmak Allah'a manen yaklaştıran şeyler şer'i işlerdir ve şirk söz konusu değildir."[167]

[164] Fığlalı, *İmamiyye Şiası,* 204.
[165] İbn Bâbeveyh, *Risâletu'l-i'tikadâti'l-İmâmiyye,* 24-25.
[166] Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri Ve Şiilik,* 238.
[167] Fığlalı, *İmamiyye Şiası,* 205.

İmâmiyye Şîası'na göre Resulullah'ın, diğer peygamberlerin, Ehl-i Beyt imamlarının ve büyük İslam evliya mezarlarının ziyaret edilmesini müstehap bir amel olarak kabul ederler. Ancak bu ziyaretleri ibadet olarak değil sadece Allah'ın huzurunda O'nlardan şefaat talebinde bulunmak amacıyla yapıldığını belirtirler.[168]

2.1.2. Nübüvvet

İman esaslarından biri de peygamberlere iman etmektir. "نَبِيٌّ - nebiyyün" kelimesi "نَبوَةٌ - nebvetün" kelimesinden gelir ve "yükseklik, yücelik" anlamlarını ifade eder. Peygambere "نَبِيٌّ - nebiyyün" denmesinin nedeni, "onun mahalinin diğer insanlardan yüce ve yüksekte oluşudur." Istılahta elçilik görevidir ve Allah ile akıl sahibi kulları arasında kullarının rahatlamak, sakinleşmek ya da huzur bulmak için kendisine dayanacağı, itimat edeceği ve güveneceği şeyleri peygamberlerin haber vermesidir. [169]

"رَسْلٌ - raslun" kelimesinden türeyen "رَسُولٌ – rasûlün" kelimesi ise "gönderilme, yollanma" anlamlarına gelmektedir. Sözü üstüne alan kişi anlamında da kullanılmaktadır.[170]

Kitap ve şeriat verilenlerin resûl; onların getirdiği ilahi kitapla dine davet eden ve vahiy tebliğ edilen elçilerin ise nebî olduğu kabul edilmektedir.[171]

Mâtürîdîyye mezhebine göre, nebiler şehirlere gönderilir. Bunun sebebi bedevi kabileye mensup birisi Peygamber olarak gönderilemez. Çünkü ilahi mesajın kabulü ve yayılması bu durumdan kaynaklı zorlaşır. Ayrıca bedevi birinin bütün insanlara örneklik teşkil etmesi de imkansızdır.[172]

Mâtürîdîlere göre Allah'ın peygamber göndermesi caizdir. Bu durum Allah'ın hikmetinin[173] gereği olarak peygamber göndermiş olmasıdır.[174]

Mâtürîdîler, erkek olmasının nübüvvetin şartları arasında olduğunu ve ayrıca kadınların peygamber olmasının caiz olmadığını dile getirmiştir. Mâtürîdîyye mezhebi

---

[168] Mekarim Şirâzî, *İnançlarımız,* 122-123.
[169] el- İsfâhani, *Müfredât,* çev. Yusuf Türker, 1403, 1404.
[170] el- İsfâhani, *Müfredât,* çev. Yusuf Türker, 613.
[171] Yusuf Şevki Yavuz, "Peygamber", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 19 Nisan 2023).
[172] Kutlu, *İslâm Mezhepleri Tarihi,* 383.
[173] "Müjdeleyen ve uyaran peygamberler gönderdik ki, insanların peygamberlerden sonra Allah'a karşı tutunacak bir delilleri olmasın! Allah izzet ve hikmet sahibidir." en-Nisâ 4/165.
[174] Kılavuz, *İslam Akaidi ve Kelam'a Giriş,* 136.

insanlara uyarıcı bir rehber gönderilmemiş olsaydı bile, insanların Allah'ın varlığını ve birliğini aklî melekeleriyle bulmaları icâb edeceğini iddia ederler. [175]

Mâtürîdîler, peygamberlerin meleklerden daha faziletli oldukları hakkında görüş birliği içindedirler.[176]

Eş'arîyye mezhebi Mâtürîdîlerle aynı görüşü paylaşır ve aklen Allah'a peygamber göndermek vacip değil caizdir düşüncesi etrafında birleşirler. Çünkü hiçbir şey O'nun hakkında vacip olamaz. Ancak peygamberler gönderildikten sonra mucizeler göstermek suretiyle desteklenmesi ve korunması vaciptir.[177]

Eş'arîlere göre kadınlardan resûl olmamasına karşın dört tane nebinin olduğunu iddia ederler. Resûlün kadın, hissi (duyuları) noksan biri ve köle olmasını caiz görmezler.[178]

Eş'arîlere göre, Allah'ın varlığını bilmek, Allah'ı tanımak yükümlülüğü aklî değil, şer'îdir, naklîdir. İnsan, vahiy olmaksızın Allah'ı tanıyamaz, O'nu tanımaya güç yetiremez.[179]

Eş'arîler, risaleti en yüce makam olarak kabul ederler ve bu sebeple enbiyanın meleklerden daha faziletli olduğunu kabul ederler.[180]

İmâmiyye Şîası'na göre, adalet ilkesine bağlı olarak Allah'ın peygamber göndermesi vaciptir[181]

"Peygamber göndermek, adlî dolayısıyla rahmet ve lütuf olarak Allah Teala'ya vaciptir; kullarına, onların vasıtasıyla kötülüğü, iyiliği bildirir; akıllarını kullanmalarını, saadete ermelerini sağlar. Bu vücub, kemâli ve lütfu bakımından bir vücub-u zâtidir; yoksa haşa, bir başka sâikin zoruyla ona vacip değildir; Vacibu'l Vücud olan Allah, mutlak adil, lütuf ve kemâl sahibi olduğundan kullarına peygamberler yollar ve nübüvvete inanmak, bu suretle dinin temellerinden biridir."[182]

---

[175] Ethem Ruhi Fığlalı, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri (*İstanbul: Şa-To İlâhiyat Yayınları, 2001), 87.
[176] Kutlu, *İslâm Mezhepleri Tarihi,* 383.
[177] Keskin, *İmam Eş'arî ve Eş'arîlik,* 287.
[178] Keskin, *İmam Eş'arî ve Eş'arîlik,* 288.
[179] Gölcük – Toprak, *Kelâm,* 290,291.
[180] Keskin, *İmam Eş'arî ve Eş'arîlik,* 287.
[181] Keskin, *Şia İnanç Esasları*, 117.
[182] Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri Ve Şiilik,* 275.

İmâmiyye Şîası, peygamberlerin meleklerden daha üstün olduğunu kabul ederler.[183]

2.1.3. Meâd

Meâd, lügatte geri dönüş, dönmek ve dönülen yer anlamlarına gelmektedir. Istılahi anlamı ise "ruhun ölümle birlikte ayrılmış olduğu bedene geri dönüşüdür."[184]

Meâd, kıyametin kopmasıyla birlikte ölülerin diriltilmesiyle başlayıp ebediyyen devam edecek olan ahiret hayatı ve o süreçte yaşanılacak olan şeyleri kapsamaktadır.[185]

Ahiretin varlığı naklen sabit[186] ve gerçektir, aklen caiz ve mümkündür.[187] Ölen kimsenin gömüldükten sonra ilk karşılaşacağı şey kabir sualidir. Kabir sualinde mezhepler arasında ihtilaf mevcuttur.

Mâtürîdî ve Eş'arî ekolleri, kabir sualinin ve azabının hak olduğuna ve vuku bulacağına inanırlar.[188] Kabir suali olarak Ehl-i Sünnet ekolleri Rabbin kim?, Dinin ne? Nebin kim? soruları[189] olacağı noktasında icmâ etmişlerdir.[190]

İmâmiyye Şîası kabir suailinin ve azabının hak olduğuna inanır. Kabir suali olarak "Rabbin kim?, Nebin kim? ve İmamın (veli) kim?" sorularının[191] sorulacağını iddia eder.

---

[183] İbn Bâbeveyh, *Risâletu'l-İ'tikadâti'l-İmâmiyye,* 104.
[184] Keskin, *Şia İnanç Esasları,* 153.
[185] Bekir Topaloğlu, "Kıyamet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 24 Nisan 2023).
[186] "Varlığı ilkin yaratan, sonra bunu tekrar eden O'dur ve bu O'nun için pek kolaydır. Göklerde ve yerde en yüce sıfat O'nundur. O mutlak galiptir, hikmet sahibidir." er-Rûm 30/27. "Kıyamet vakti şüphe yok ki gelip çatacaktır ve Allah kabirde yatanları diriltecektir." el-Hac 22/7.
[187] Gölcük-Toprak, *Kelâm,* 394.
[188] es-Sâbûnî, *el-Bidâye fî Usûli'd-Dîn,* 177. el-Eş'arî, *el-İbane ve Usûlü Ehli's-Sünnet,* 151.
[189] "Allah sağlam söze iman edenleri hem dünya hayatında hem de âhirette sağlam tutar; Allah zalimleri de şaşırtır ve Allah dilediğini yapar." İbrâhîm 14/27.
[190] Gölcük-Toprak, *Kelâm,* 205.
[191] "Allah'ın salât ve selâmı üzerine olsun Allah'ın Resûlü, Mü'minlerin Emîri'nin (a.s.) annesi Fâtıma binti Esed'i, kadınlar onun cenazesini yıkadıktan ve tabutunu O'nun (Hz. Peygamber) omuzunda taşıdıktan sonra, kendi gömleği ile kefenlemişti. Hz. Peygamber, tabutu, onun kabrine getirinceye kadar devam etti. Sonra Hz. Peygamber, kabrin içine girdi; sonra doğrularak onu kollarının arasına aldı ve kabire yerleştirdi. Bundan sonra uzun bir süre fısıldayarak ve ona "senin oğlun, senin oğlun" diyerek, üzerine doğru eğildi. Sonra kabirden çıktı ve üzerine toprak atarak düzeltti. Sonra kabrin üzerine eğidi; halk onun şöyle söylediğini işitti: "Allah'tan başka ilâh yoktur. Ey Allah'ım onu Sana emanet ediyorum". Sonra döndü ve mü'minler de dediler ki: "Ey Allah'ın Resûlü! Biz seni daha önce hiç yapmadığın bir şeyi yaparken gördük." Bunun üzerine salât ve selâm üzerine olsun dedi ki; Bugün ben Ebû Tâlib'in (a.s.) iyiliğini kaybettim. Çünkü o (Fâtıma binti Esed), beni, kendine ve çocuklarına tercih ederdi. Bir gün ona Kıyâmet gününden ve insanların nasıl çırılçıplak diriltileceklerinden söz ettim. O dedi ki: Yazıklar olsun benim çıplak vücuduma! Bunun üzerine, Allah'ın onu elbiseleri ile dirilteceğine dair teminat verdim. Sonra ona kabrin sıkıntısını anlattım. Bunun üzerine, vay benim ıstırabıma! Dedi. Ona Yüce Allah'ın onu bu dertten koruyacağına dair teminat verdim. Bunun içindir ki, onu

Kıyamet gününde cesetlerin tekrar diriltilip hayata döndürülmesi hak olup nas ile sabittir.[192] Bu görüşe Mâtürîdîyye, Eş'arîyye ve İmâmiyye Şîası icmâ etmişlerdir.[193]

Mîzan'ın[194]' hak olduğu noktasında Mâtürîdîyye, Eş'arîyye ve İmâmiyye Şîası icmâ etmişlerdir. [195] Ancak İmâmiyye Şîası, mîzanın bir kısmını Allah'ın, bir kısmını ise imamların yerine getireceğine inanırlar.[196]

Sırat, haktır. Cehennemin üzerine kurulmuş bir köprüdür. İnsanlar amellerine göre onun üzerinden yürüyerek geçecekler veya üzerinden cehenneme düşeceklerdir. Bu konuda ele aldığımız üç mezhepte aynı konuda icmâ etmiş olmakla birlikte[197] İmâmiyye Şîası'nın farklı bir görüşü mevcuttur:

"Başka bir yönden Sırât, Allah'ın hüccetlerinin (imamlar) adıdır. Allah, dünyada onları tanıyan ve onlara itaat eden kimsenin, üzüntü ve pişmanlık günü olan Kıyamet Günü'nde, cehennem köprüsü demek olan Sırât üzerinden geçişine müsaade edecektir."[198]

Mâtürîdîyye, Eş'arîyye ve İmâmiyye Şîası cennet ve cehennemin yaratılmış olup şu an var olduğuna icmâ etmişlerdir.[199]

---

kendi gömleğimin içine kefenledim; kabrine indirdim; üzerine eğildim ve sorguya çekilebileceği hususlarda ona gerekli şeyleri öğrettim. Ona Rabbinden soruldu. Dedi ki; Rabbim Allah'tır. Peygamberi soruldu; o, Muhammed, diye cevap verdi. İmam ve velîsi hakkında soru soruldu. Bunun üzerine tereddüte düştü ve durakladı. Ona, oğlun, senin oğlun dedim. Böylece o, imamın oğlumdur dedi. Bunun üzerine o iki melek, onun yanından ayrıldılar ve dediler ki: Bizim sana bir şey yapacak gücümüz yoktur. Onun için kendi gelin odasında uyuyan bir gelin gibi uyu! Bunun üzerine o, ikinci bir ölümle öldü." İbn Bâbeveyh, *Risâletu'l-i'tikadâti'l-İmâmiyye*, 63-65.

[192] "Kendi yaratılışını unutup bize örnek getirmeye kalkışıyor ve "Şu çürümüş kemiklere kim can verecekmiş?" diyor. De ki: "Onları ilk başta yaratmış olan diriltecek. O yaratmanın her türlüsünü bilir." Yâsîn 36/78-79.

[193] es-Sâbûnî, *el-Bidâye fî Usûli'd-Dîn,* 177. Tabâtabâî, *İslam'da Şia,* 165.

[194] "Sözlükte 'bir şeyin ağırlığını tahmin etmek, ölçüye vurmak, tartmak' anlamındaki vezn (zine) kökünden türemiş bir isim olan mîzân "tartı aleti, tartmada kullanılan ağırlık; adalet" mânalarına gelir. Mîzanın âyet ve hadislerde kullanılışı çerçevesinde terimleşen muhtevası ise âhiret hallerinin belli bir merhalesinde mükelleflerin, sorguya çekilmelerinin tamamlayıcı bir işlemi olarak ceza veya mükâfatı gerektiren amellerinin kemiyet açısından değerlendirilmesi şeklinde belirginleşmiştir." Süleyman Toprak, "Mîzan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 24 Nisan).

[195] es-Sâbûnî, *el-Bidâye fî Usûli'd-Dîn,* 178. İbn Bâbeveyh, *Risâletu'l-i'tikadâti'l-İmâmiyye,* 84.

[196] "Selâm onlara olsun peygamberlerin ve imamların hesaplarını, Güçlü ve Ulu Allah görecektir. Her peygamber kendi vasîsinin hesabını görecektir. Vasîler de kendi ümmetlerinin hesabını görecektir." İbn Bâbeveyh, *Risâletu'l-i'tikadâti'l-İmâmiyye*, 84.

[197] es-Sâbûnî, *el-Bidâye fî Usûli'd-Dîn,* 178. İbn Bâbeveyh, *Risâletu'l-i'tikadâti'l-İmâmiyye,* 80. el-Eş'arî, *el-İbane ve Usûlü Ehli's-Sünnet*, 152.

[198] "Allah'ın salât ve selâmı ona olsun Hz. Peygamber, Ali'ye (a.s) şöyle söylemiştir: Ey Ali! Kıyamet Günü geldiğinde, sen ve Cebrail ile beraber Sırât'ın üzerinde oturacağım. Senin velâyetine bir delil getirmeyen kimsenin, Sırât'ın üzerinden geçmesine izin verilmeyecektir." İbn Bâbeveyh, *Risâletu'l-i'tikadâti'l-İmâmiyye,* 80.

[199] es-Sâbûnî, *el-Bidâye fî Usûli'd-Dîn,* 178. İbn Bâbeveyh, *Risâletu'l-i'tikadâti'l-İmâmiyye,* 92. el-Eş'arî, *el-İbane ve Usûlü Ehli's-Sünnet,* 142.

Mâtürîdîler ve Eş'arîler şefâatin[200] var olduğuna[201] icmâ etmişlerdir. Allah'ın herhangi bir aracı olmaksızın affedeceğine ve peygamberler ile derecelerine göre mü'minlerin de birbirlerine şefaat edebileceklerine inanırlar.[202]

İmâmiyye Şîası'nda şefâatin var olduğuna inanılır. Büyük veya küçük günah olsun Allah'ın dinini kabul eden kimsenin şefâate erişebileceğine inanılır. Şefâat, peygamberle ve vasîlere ait olduğunu iddia edilir.[203]

Mâtürîdîler ve Eş'arîler, Rü'yetullah'ın[204] aklen caiz, naklen vâcip olduğunu kabul ederler.[205]

İmâmiyye Şîası, ahirette Allah'ın görülmesini (rü'yeti) reddetmektedir.[206] Onlar "Gözler O'nu idrak edemez, hâlbuki O gözleri idrak eder."[207] âyeti ile Allah'a rü'yet sıfatı

[200] Terim anlam: "Kendisinin bir yardımcısı olarak, ve onun yerine ricâcı, talepte bulunan biiri olarak bir başkasına katılma. Daha çok 'daha üst mertebedeki birinin daha alt mertebedeki birine katılmasıyla' ilgili kullanılır." el- İsfâhani, *Müfredât,* çev. Yusuf Türker, 800. Istılâhî anlam: "Kıyamet gününde peygamberlerin ve kendilerine izin verilen sâlih kulların müminlerin bağışlanması için Allah katında niyazda bulunması" anlamında kullanılır." Mustafa Alıcı, "Şefaat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 25 Nisan 2023).

[201] "Sen onlara sırf Allah'ın lütfettiği merhamet sayesinde yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı kalpli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi. Onları affet, onların bağışlanmasını dile, iş hakkında onlara danış, karar verince de Allah'a güven, doğrusu Allah kendisine güvenenleri sever." Âl-i İmrân 3/159. "Artık şefaatçilerin şefaati onlara fayda vermez." el-Müddessir 74/48.

[202] es-Sâbûnî, *el-Bidâye fi Usûli'd-Dîn,* 163. Abdulkâhir el-Bağdâdî, *Kitâbu Usûli'd-Dîn*, 279.

[203] İbn Bâbeveyh, *Risâletu'l-i'tikadâti'l-İmâmiyye,* 74.

[204] Terim anlam: "Görüleni, görülebilir olanı idrâk etmek, algılamak (görmek)." Istılâhî anlam: "Müminlerin âhirette Allah'ı görmesi anlamında bir kelâm terimi." Temel Yeşilyurt, "Rü'yetullah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 25 Nisan 2023).

[205] "Ehl-i Hakkın bu konudaki kesin delili Mûsâaleyhisselâmın, Allah Teâlâ'dan O'u görmesini talep etmesidir.. Nitekim Cenâb-ı Hak âyet-i kerîmesinde bu talebi şöyle haber vermektedir: 'Rabbim, bana görün ki seni göreyim' (el-A'râf 7/143) Halbuki Mûsâ Peygamber Allah'ı hakkıyla biliyor, O'nu mahlûka benzemekten, bir yönde veya bir şeyin hizasında bulunmuş olmaktan tenzih ediyordu. Bununla beraber o, Allah'ın görülmesini muhal kabul edenler Hz. Mûsâ'nın bilemediği ilâhî sıfatları bildiklerini iddia etmiş oluyor ki bu yanlıştır. Ayrıca Allah, 'Eğer dağ yerinde durabilirse sen de beni görürsün' buyurmak suretiye kendisinin görülmesini sağın yerinde durmasına bağlamıştır. Dağın yerinde durması ise aklen mümkün olan bir şeydir. Şu halde hâdisenin mümkün olan bir şarta bağlanması onunda imkân dâhilinde bulunduğunu gösterir. Şu da var ki Allah Teâlâ, bahis konusu edilen âyet- kerîmede kendisinin dağa tecelli ettiğini haber vermiştir. Buradaki tecelli O'nun dağda hayat, ilim ve rü'yet (kendisinin görülmesini) yaratmasından ibarettir. Bu da görülmesinin mümkün olduğunu gösterir." es-Sâbûnî, *el-Bidâye fi Usûli'd-Dîn,* 87.

[206] "Yakup es-Serrac şöyle rivâyet eder: Ebu Abdullah'a (İmam Cafer Sadık aleyhisselâm) bazı arkadaşlarımızn Allah'ın insan sureti gibi olduğunu ve bazı arkadaşlarımızn da sakalı bitmemiş kıvırcık kısa saçlı bir genç görünümünde olduğunu sanmakta olduklarını söyledim. İmam Sadık (a.s) secdeye kapandıktan sonra başını kaldırıp söyle buyurdu: Benzeri hiçbir şey olmayan Allah münezehtir. Gözler O'nu göremez; ilim O'nu kuşatamaz; doğmamıştır, çünkü çocuk babasına benzer; doğmamıştır ki kendisinden öncekine benzesin; O'nun yaratıkları arasında hiçbir dengi yoktur. Kendisinden gayrı olan sıfatlarından münezeh, ulu ve büyüktür." Muhammed b. Ali b. Babeveyh Şeyh Saduk, *Tevhid*, çev. Zafer Aydaş (İstanbul: el-Mustafa Yayınları, 2014), 131. "Kur'an'da: 'O gün birtakım yüzler Rablerine bakıp parlayacaktır' (Kıyâmet 75/22-23) buyurulur. Bu demektir ki yüzler, Rablerinin mükâfatına bakarak parıl parıl olacaktır." İbn Bâbeveyh, *Risâletu'l-i'tikadâti'l-İmâmiyye,* 22.

[207] el-En'âm 6/103.

veren kimsenin dinden çıkacağı yorumunu yapmaktalar. A'râf Sûresinin 143. âyetinde[208] geçen "bakmak" kelimesi ile "beni göremezsin" cümlesini rü'yetin imkânsızlılığına delil olarak kabul ederler.[209]

2.1.4. Sorumluluk Doğuran İnsan Filleri (Kazâ, Kader, Adalet)

2.1.4.1. Kazâ – Kader

Kazâ ve kader tartışmaları İslam dünyasında hicri 1. asrın ikinci yarısından itibaren tartışılmaya başlanmıştır.[210] "Kazâ"[211] ve "kader"[212] kelimelerine mezhepler farklı anlamlar vermektedir.

Mâtürîdîyye mezhebine göre kaza, "Varlıkların Allah tarafından hikmet ve kemalle meydana getirilişidir."[213] Kader ise, "Allah'ın ezelî olarak yaratıkları zararlı, çirkin, iyi ve güzel niteliklerini bildiği ve tespit ettiği ezelî takdir, hüküm ve tahdittir."[214]

---

[208] "Mûsâ, tayin ettiğimiz vakitte (Tûr'a) gelip de rabbi onunla konuştuğunda o, 'Rabbim! Bana görün; sana bakayım' dedi. Rabbi, 'Sen beni asla göremezsin. Fakat şu dağa bak; eğer o yerinde durabilirse sen de beni görebilirsin' buyurdu. Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça etti; Mûsâ da bayılıp düştü. Kendine gelince dedi ki: 'Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tövbe ettim; ben inananların ilkiyim'." el-A'râf 7/143

[209] Sevda Aktulga Gürbüz, "Şîâ ile Sûfîlere Göre Rü'yetullah Meselesi", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 6/8-9 (Aralık 2018), 7.

[210] Kader problemi ashap arasında tartışma konusu olmuştur. Hz. Ömer, veba salgını yüzünden Şam'a girmeyip geri dönmesini kaderden kaçış olarak değerlendirenlere, hiçbir fiilîn kaderin kapsamı dışında kalmadığını ve dolayısıyla bulaşıcı hastalık bulunan bir beldeye girmemenin de bir kader olduğunu söyleyerek Hz. Peygamber'in kader hakkında yaptığı açıklamayı tekrarlamış, günahları kaderin sevkiyle işlediğini iddia eden bir kişiyi de cezalandırmıştır. Hz. Ali de bir soru üzerine her şeyin kazâ ve kadere göre gerçekleştiğini ve hiçbir olayın bunun dışında kalmadığını belirttikten sonra kaderin insanları icbar altında bırakmadığını ve fiillerini hürriyet içinde gerçekleştirdiklerini söylemiş, aksi takdirde mükâfat veya ceza uygulamasının adalet ilkesiyle bağdaşmayacağını, son tahlilde ise kaderin ilâhî bir sır olma özelliğini koruduğunu bildirmiştir.Hz. Peygamber'le Hulefâ-yi Râşidîn devrinde zihinlerde soru işaretleri uyandıran kader problemi, müslümanlar arasında vuku bulan siyasî ve içtimaî bazı olayların tesiriyle ashap devrinin sonlarına doğru canlı bir şekilde tartışılan meselelerin başında yer aldı. Bazılarının telakkisine göre Emevî saltanatını kuran Muâviye b. Ebû Süfyân, icraatını meşrulaştırmak amacıyla kader inancını cebir doğrultusunda yorumlayarak kendisini devlet başkanı yapanın ve icraatını yaratanın Allah olduğunu, dolayısıyla bütün işlerinde isabetli davrandığının kabul edilmesi gerektiğini söylemiştir. Daha sonra bu cebirci görüş Cehm b. Safvân'ın yanı sıra Emevîler'i destekleyen kitlelerce benimsenmekle birlikte bazı âlimlerce eleştirilmiştir. Bunların başında Ma'bed el-Cühenî gelir. Ma'bed, Emevîler'in kadere ilişkin yorumlarını reddederek hocası Hasan-ı Basrî'nin görüşüne başvurmuş, o da kazâ ve kaderi inkâr etmenin mümkün bulunmadığını, fakat kaderi kulları günah işlemeye zorladığı şeklinde anlamanın Allah'a yapılmış en büyük iftira olduğunu belirtmiştir. Ma'bed el-Cühenî'nin ardından Vâsıl b. Atâ ve Gaylân ed-Dımaşkī de onun görüşünü benimsemiştir." Yusuf Şevki Yavuz, "Kader", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 27 Nisan 2023).

[211] "İster sözle ister fiille olsun, bir meselede, işte nihâi ayrımı yaparak meseleyi, işi bitirmek." el- İsfâhani, *Müfredât*, çev. Yusuf Türker, 1199.

[212] "Bir şeyin miktarını/niceliğini açıklamak." İsfâhani, *Müfredât,* çev. Yusuf Türker, 1168.

[213] Gölcük-Toprak, *Kelâm*, 263.

[214] Gölcük-Toprak, *Kelâm*, 263.

Eş‘arîyye mezhebine göre kaza şu şekilde kabul edilir:

“Allah’ın ezeli karar ve hükmü oluyor. O’nun yüce iradesine göre bütün varlıkları kuşatıyor. Allah’ın ilminde varlıkların durumları biliniyor. Bu ezeli hüküm, yani kaza varlığın akışı içine gerçekleşir.”[215]

Kader ise, “Her şeye ait özel karardır, hükümdür. Varlıkların birer birer yokluktan varlığa gelmeleridir. Bu da ilm-i ilâhi’nin zaman içinde her birinin ölçü ve sınırını tesbit ederek onları teferruatıyla ortaya koymasıdır.”[216]

Bu iki tanımdan yola çıkarak “vuku bulacak olan hâdiselerin önceden takdir edilmesi demek olan kader; o fiillerin anı geldiğinde vuku bulması, iş haline gelmesi ise kazadır.”[217] denilebilir.

Mâtürîdîler, kaza ve kader meselelerini Allah’ın ilim sıfatı ile çerçevesine açıklar. Ona göre kaza sadece irade sıfatına değil; Allah’ın ilim sıfatına da dayanır. Mâtürîdî kaza ve kader meselesini Allah’ın ilim sıfatına bağlamakla insanın iradesi yani hürriyeti meselesini açıklanabilir kılmıştır.[218] Mâtürîye göre her bir fiilîn hakikat mânâsında, Allah’a yaratma, kula ise fiil ve kesb açısından nispet edileceğini açıklamaktadır.[219]

Eş‘arîler, Allah’ın kaza ve kaderine razı olduğunu dile getirmenin, küfür ve onun gibi menfi olana da razı olunduğu anlamına gelmediğini ifade eder. O, kulun fiilînin failinin Allah olduğunu kulun amelinin ise kulun fiilî olmayıp kesbi olduğunu ve Allah’ın, kulların fiillerinin yaratıcısı olduğunu dile getirir.[220] Eş‘arîlere göre, fiile yönelik insanda bir irade bulunduğunu kabul etseler de, bu iradenin tek yönlü olduğunu kabul etmişler ve insanın bir çeşit cebir altında olduğunu kabul etmişlerdir.[221] Özetle kulların fiillerini Allah’ın fiilî olduğunu iddia eder. Aksi takdirde iki failin olması gerektiğini söyler ve bunu reddeder.[222]

[215] Gölcük-Toprak, *Kelâm*, 262.
[216] Gölcük-Toprak, *Kelâm*, 262.
[217] Gölcük-Toprak, *Kelâm*, 267.
[218] Gölcük-Toprak, *Kelâm*, 267.
[219] Kutlu, *İmam Mâturîdî ve Mâtürîdîlik*, 192.
[220] Keskin, *İmam Eş’arî ve Eş’arîlik*, 257-258.
[221] Orhan Şener Koloğlu, *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîyye Mezhebi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018), 73.
[222] Keskin, *İmam Eş’arî ve Eş’arîlik*, 257-258.

İmâmiyye Şîası kaza ve kaderi insan fiileri üzerinden açıklamaktadır. Onlara göre insan fiillerinde serbesttir ama bu serbestlik müstakil ve tam değildir. İnsanın fiillerindeki serbestliği ise Allah takdir etmiş, fiilerin serbest olarak gerçekleşmesini irade etmiştir.[223]

"İşlerimiz, bir bakıma bizim işlediğimiz işlerdir; bunları işlemeye gücümüz, ihtiyarımız vardır. Fakat bir başka bakımdan da bu işler, Allah'ın takdirine bağlıdır, kudretine dahildir. Allah, bize, işlediğimiz işleri zorla işletmemektedir; aksi halde yaptığımız kötülüklere karşı bizi cezalandırması zulm olurdu. Bunları işlemekte bizim gücümüz, ihtiyârımız vardır; ama işlerimiz, ancak kendimizin işlememiz hususunda da bizi başı boş bırakmamıştır; yaptıklarımız, O'nun kudretiyle yapmaktayız. Gerçekte yaratılış da O'nundur, hüküm de O'nun; emir de O'nun ve O, her şeye gücü yetendir, kullarını gücüyle kavrayandır."[224]

2.1.4.2. Adalet

İman esasları başlığı altında ele alınan adalet kavramı insan fiilerindeki adalet ve zulüm konusunu içermektedir.[225]

Mâtürîdîyye mezhebinde Allah zulme kudreti olmakla vasıflanmaz. Çünkü Allah kudreti dahilinde olan bir şeyle daima vasıflandırılabilir bu da Allah'ın adl sıfatının ya varlığı ya da yokluğu halini ortaya çıkarır.[226] Buradan yola çıkarak Mâtürîdîler, bu problemi akıl yönünden ele alarak Allah'ın adalet ve hikmet sahibi, zulüm ve haksızlık yapmaktan uzak oluşunda icmâ etmişlerdir.[227]

Eş'arîyye mezhebi bu konuda Mâtürîdîyye mezhebinden ayrılır. Eş'arîlere göre adaletsizliği insanlar için var eden Allah'tır. Zulmü kendisi için değil insanlar için yaratmıştır. Zulmü başkası için yarattığından kendisi zulüm sahibi olmaz yani zâlim değildir.[228] Eş'arîlere göre Allah insanlara namaz kılmayı emretmiş olmasından dolayı

[223] Tabatabâî, *Tüm Boyutlarıyla İslâm'da Şia*, 133.
[224] el-Muzaffer, *Akaaid'ül-İmâmiyye,* 34.
[225] Gölcük-Toprak, *Kelâm,* 243.
[226] es-Sâbûnî, *el-Bidâye fî Usûli'd-Dîn,* 165.
[227] Gölcük-Toprak, *Kelâm*, 244.
[228] Gölcük-Toprak, *Kelâm,* 245.

kendisinin de namaz kılması câiz olmaz. Yine aynı şekilde zulmü yaratmış olmasından dolayı zâlim olamaz.[229]

İmâmiyye Şîası'na göre Allah, mutlak adildir, zalim değildir. Kullar ise imtihan alemindelerdir, bu sebeple fiillerinde hürlerdir. İnsan aklı iyiyi ve kötüyü bilir. Eğer kötülük işlediyse bunu kendi iradesiyle yerine getirmiştir.[230]

İmâmiyye Şîası'na göre, şâyet Allah zulmü ve kötüyü işleseydi dört şey mümkün olurdu:

1- "O işi, hâşâ, bilmiyor, kötü olduğunu bilmediğinden yapıyor."
2- "Kötü olduğunu biliyor; fakat yapmaya mecbur; terketmeye gücü yetmiyor."
3- "Kötü olduğunu bilmekte, onu yapmaya mecbur da değil, ama yapmaya muhtaç."
4- "Kötülüğünü biliyor; yapmaya mecbur değil, ihtiyacı da yok; faket abes olduğundan yapıyor ve bunula, hâşâ, kendini tatmin ediyor."[231]

"Bu görüşlerin her biri Allah'a noksanlık ifade eder. Bu sebeple İmâmiyye Şîası Allah'ın zulümden, kötü ve abes iş işlemekten münezzeh olduğunu kabul eder."[232]

Konu Âyetullah'il- Uzma Şirâzî'nin görüşleri bağlamında şu şekilde özetlenebilir:

"Biz ilahi adalete inanmakta ve Allah Teala'nın kullarına asla zulmetmeyeceğini, kimseyi gereksiz yere cezalandırmayacağını ve kimseyi nedensiz yere affetmeyeceğini, Allah'ın ahdine vefasızlıkta bulunmasının mümkün olmadığını, salih ve dürüst olmayan ve hata işleyen birini kendi elçisi olarak peygamberlikle görevlendirmeyeceğini ve böyle birini mucizelerle donatmasını düşünülemeyeceğini söylemekteyiz. Yine inanmaktayız ki saadet yolunu katetmesi için yarattığı kullarını bir an olsun kılavuzsuz ve öndersiz bırakması mümkün değildir. Zira böyle bir şeyi kötü, yakışıksız ve çirkindir; oysa ki Yüceler Yücesi Allah Teala hazretleri bütün kötülükleriden, hatalardan; zulüm, çirkinlik ve haksızlıklaradan berî ve münezzehtir."[233]

[229] Keskin, *İmam Eş'arî ve Eş'arîlik,* 254.
[230] Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri Ve Şiilik,* 263.
[231] el-Muzaffer, *Akaaid'ül-İmâmiyye*, 31.
[232] el-Muzaffer, *Akaaid'ül-İmâmiyye*, 31.
[233] Mekarim Şirâzî, *İnançlarımız, 1*04-105.

2.2. İmâmiyye Şîası'nda Usuluddin'den (İman Esası Olarak) Kabul Edilen Diğer Hususlar ve Bazı Kabuller

2.2.1. İmâmiyye Şîası'nda Usuluddin'den (İman Esası Olarak) Kabul Edilen Unsur

İmâmiyye Şîası'nda imâmet anlayışı, sadece dünyevî bir otorite olarak değil; hem cismanî hem ruhanî açıdan nübüvvetin devamı niteliğinde bir kurumdur. Onlara göre imâmet meselesi usuliddin'dendir.[234] Bu başlık altında imâmet bahsi, İmâmiyye Şîası'nın görüşleri çerçevesinde incelenecektir.

2.2.1.1. İmâmet

İmâmiyye Şîasında imâmet[235] bahsi, diğer mezheplerdeki gibi sadece dünyevî bir sorumluluk olmayıp ilahî bir boyutu da mevcuttur ve usulu'd-dindendir; yani dinin temel esaslarındandır. İmâmiyye Şîası'nda, Allah'ın lütfu olan nübüvvet gibi imamların da her asırda var olmasının icâb ettiğine inanılır. İmâmet bahsini İmâmiyye Şîası'na mensup Âyetullah-il Uzma Şirâzî'nin kendi yorumuyla ele alalım:

*"*Biz inanıyoruz ki: İmamet sadece zahiri bir iktidar ve yönetim makamından ibaret değildir, bilakis pek ulvi bir manevi ve ruhani bir makamdır da. Binealeyh "İmam" İslam devletini yönetmenin yanısıra, insanların din ve dünya işlerinin de tamamını yönetmek ve idare etmek durumundadır. O, insanların, fikir ve ruhlarını hidâyet eder ve İslam peygamberlerinin (saa) şeriat ve sünnetini her türlü sapma ve bozulmadan koruyarak Hz. Resulullah'ın (saa) peygamberlikle görevlendiriliş nedeni olan ilahi gaye ve ülküleri gerçekleştirir.*"*[236]

Bu sözlerden de anlaşıldığı üzere "İmam, din ve dünya işlerinde, peygamberin naibi, yani vekili olarak, insanlardan bir şahsa ait olan umumi bir risalettir. İmâmiyye Şîasına göre imamın olması aklen vaciptir. Peygamber Allah'tan aldığı vahyi insanlara bildirmesi bakımından peygamberdir. Peygamber vefat edince, Allah'tan gelen vahiy kesilir; tebliğ

[234] Mustafa Öz-Avni İlhan, "İmâmet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim Tarihi 9 Haziran 2023).
[235] "Bir topluma öncülük yapıp onlara, siyasî veya içtimai yahut ilmî veya dinî açıdan önderlik yapan kimseye imam veya lider denir." Tabatabaî, *Tüm Boyutlarıyla İslâm'da Şia,* 169.
[236] Mekarim Şirâzî, *İnançlarımız,* 83.

vazifesi de sona erer. Fakat dinin hükümlerini icra, ümmeti o hükümlere göre idare etme vazifesi baki kalır. İşte Allah'ın emrine ve peygamberlerin sünnetine uygun olarak dinin hükümlerini yürütmek imama aittir."[237]

İmâmiyye Şîası imâmeti nübüvvetin devamı olarak görürler.[238] Onlar imâmetin Allah tarfından, Resulullah'ın teblisiyle ve imam olanın kendisinden sonraki imamı söylemesiyle tespit olacağına inanılır. Nass olarak kabul ettikleri âyetler ve hadisler şu şekildedir:

"Sizin velîniz ancak Allah'tır, peygamberidir, bir de Allah'ın emrine boyun eğerek namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren müminlerdir."[239]

Onlar bu âyetin Hz. Ali'nin (a.s) fazileti hakkında nail olduğuna inanırlar ve bu iddialarına bir hadis delil getirirler:

*"*Ebuzer-i Gaffari diyor ki: "Bir gün camide öğle namazını Peygamber (s.a.a) ile kıldık, dilencinin birisi cemaatten yardım istedi. Fakat yardım göremeyince "İlahî, Peygamberin camisinde bana yardım eden olmadı. Sen şahit ol". Dedi. Ali b. Ebu Talib rüku halindeydi, parmağıyla dilenciye işaret etti. Dilenci de yüzüğü alarak gitti. Peygamber-i Ekrem (s.a.a) bu durumu görüyordu; başını kaldırarak şöyle buyurdu: "Ya Rabbi, kardeşim Musa (a.s) sana "İlâhî, kalbimi genişlet işimi kolaylaştır, dilimin bağını çöz de anlasınlar sözümü iyice, ailemden birini vezir et bana; kardeşim Harun'u" dediğinde "Biz sana kardeşini yardımcı verdik ki kuvvetlenesin vahyedildi." Peygamber "Rabbim, ben de senin Resulünüm; kalbimi genişlet, işlerimi kolaylaştır. Ali'yi yardımcım ve vezirim kıl." buyurdu." Ebuzer diyor ki: "Henüz Peygamber'in sözleri bitmeden bu âyet-i kerime nazil oldu."[240]

Bir diğer âyet:

"…Bugün, kâfirler dininize karşı (mücadelede) ümitlerini yitirmişlerdir. Onlardan korkmayın, benden korkun. Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim, size nimetimi tamamladım, sizin için din olarak İslâmiyet'i beğendim. Kim açlıktan bunalıp çaresiz

[237] Keskin, *Şia İnanç Esasları,* 130.
[238] el-Muzaffer, *Akaaid'ül-İmâmiyye,* 50.
[239] el-Mâide 5/55.
[240] Tabatabaî, *Tüm Boyutlarıyla İslâm'da Şia*, 173-174.

kalırsa, günah sınırına varmaksızın yiyebilir. Şüphesiz ki Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir."[241]

İmâmiyye Şîası'na mensup Allame Tabatabaî bu âyeti şu şekilde tefsir etmiştir:

*"*Kâfirlerin dini yok etmekten ümitlerini kesmeleri şu realiteden ileri geliyordu: Yüce Allah, dini koruyacak, hareketini yönlendirecek ve dine inanan ümmete yol gösterecek birini Peygamberin (s.a.s) yerine tayin etmiştir. Bunun üzerine kâfirler, Müslümanların dinlerini ortadan kaldırmaktan yana ümitsizliğe düşmüşlerdir. Onlar dinin kişsel taşıyıcısı aşamasından, tüzel taşıyıcı aşamasına adım attığını gözlemliyorlardı. İşte dinin kemale ermesi buydu. Oluşum aşamasından, kalıcılık aşamasına geçiş yani. Bunun anlamı, nimetin tamamlanmasıydı*."*[242]

İmâmiyye Şîası Mâide Suresi 3. Âyetini, Gadir-i Hum olayı[243] olarak bilinen hadiseye sebep olan âyet olarak kabul ederler.

İmam Mâtürîdî Mâide suresinin 3. âyetini şu şekilde tefsir etmiştir:

"Yani peygamberlerimle ve onu göndermekle sizin için dininizi kemâle erdirdim. Bugün dininizi ortaya koyup açığa çıkardım; o, daha önce açık açık ve serbest değildi. Müslümanların zaferi ve kâfirlere üstün gelişleri işte o zaman ortaya çıkmıştır, daha önce değil. Bu beyanın "daha önce kendilerine emredilmeyen emirleri şimdi vermek ve hükümleri koymak suretiyle dininizin işini tamamladım" anlamına geldiği de söylenmiştir."[244]

Konuyla ilgili hadisler:[245]

*"*Sefine Hadisi: İbn Abbas diyor ki, Peygamber (s.a.a) şöyle buyurdu: "Ehlibeytim'in misali, Nuh'un gemisi gibidir. Bu gemiye binen kurtulur, binmeyen boğulur.*"*[246]

[241] el-Mâide 5/3.
[242] Allâme Muhammed Hüseyin Tabatabaî, *el-Mîzan fî Tefsîr-il Kur'an,* çev. Vahdettin İnce (İstanbul: Kevser Yayınları, 200), 5/276.
[243] Çalışmamızın 1. Bölümde "Şîa" alt başlığında ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır.
[244] Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'ân Tercümesi,* çev. S. Kemal Sandıkçı (İstanbul: Ensar, 2016), 4/158-159.
[245] İmâmiyye Şîası'nın delil olarak kabul ettikleri hadislerin hepsini burada zikretmeyi uygun görmedik. Hadislerin devamı için: Tabatabaî, *Tüm Boyutlarıyla İslâm'da Şia,* 175-180.
[246] Tabatabaî, *Tüm Boyutlarıyla İslâm'da Şia,* 176.

"Sekaleyn Hadisi: Zeyf b. Erkam diyor ki, Peygamber (s.a.a) şöyle buyurdu: "Allah, beni kendisine davet etmiş, icabet etmek gerekir. Fakat sizin içinizde iki büyük ve değerli emanet bırakıyorum. Allah'ın Kitabı ve Ehlibeytim. Bunlarla davranışlarınıza dikkat edin. Bu ikisi Kevser'de bana varıncaya dek birbirinden ayrılmazlar."[247]

İmâmiyye Şîası'nda imam, peygamberler gibi masumdur ve zamanın en efdal kişisidir.[248] İmamlar, peygamberler gibi temizlik, yiğitlik, kerem, doğruluk, tedbîr, adâlet, hikmet, üstünlük ve iyi huylar bakımında halkın en seçkini olması gerekir.[249] Bunlara ek olarak mucize gösterebildiklerine de inanırlar.[250]

İmâmiyye Şîası imamlara itaat edilmesini nass ile kabul etmişlerdir.[251] Nisâ suresi 59. âyette geçen "ülül'-emr'i; emredenler, emretmek salâhiyetine sahip olanlar olarak kabul ederler. Onlara göre, imamların emirleri , Allah'ın emirleridir; yasakları O'nun yasaklarıdır; imamlara isyan Allah'a isyandır ve imamalara itaat O'na iaattir. Onların emirlerini reddetmek caiz değildir.[252]

Mâtürîdî ve Eş'arîlere göre insanlar üzerinde dini ve dünyevi işlerini yürütecek bir imamın varlığını kabul ediyor ancak usulu'd-dinden kabul etmiyorlar.[253] Onlara göre imâmet için kriter imamın takva sahibi olmasıdır. İmamın vasıfları, Allah'ın emir ve yasaklarına titizlikle riâyet eden, adaletli, liyakate ve insanların problemlerini çözecek basirete sahip kişi olmalıdır. İmamın masum (günahtan korunmuş) olması gerekmediği ve daha efdal bir kimse varken ondan daha az fazilete sahip birinin imam olabileceğini kabul ederler.[254]

[247] Tabatabaî, *Tüm Boyutlarıyla İslâm'da Şia*, 176.
[248] İbn Babeveyh, *Risaletü'l-İ'tikadi'l-İmamiyye*, 113.
[249] el-Muzaffer, *Akaaid'ül-İmâmiyye,* 52.
[250] Keskin, *Şia İnanç Esasları,* 135-140.
[251] "Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin, sizden olan ülü'l-emre de. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah'a ve âhirete gerçekten inanıyorsanız- onu, Allah'a ve peygambere götürün. Bu, elde edilecek sonuç bakımından hem hayırlıdır hem de en güzelidir." en-Nisâ 4/59.
[252] el-Muzaffer, *Akaaid'ül-İmâmiyye,* 53-54.
[253] Gölcük-Toprak, *Kelâm*, 352.
[254] el-Eş'arî, *el-İbane ve Usûlü Ehli's-Sünnet,* 153. Koloğlu, *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîyye Mezhebi*, 88-89.

2.2.2. İmâmiyye Şîası'nda Yer Alan Diğer Bazı Kabuller

Sadece İmâmiyye Şîası'nda yer alan takiyye, rec'at, bedâ meselelerini ele almakta fayda görülmektedir.

2.2.2.1. Takiyye

"Vaky (vikâye)" kökünden türeyen takiyye kelimesi sözlükte "bir kimseden korunmak"[255] ve "kendisine eza ve zarar verecek şeylerden korumak"[256] muhafaza etmek[257] anlamına gelmektedir. Kendini korumak, sakınmak anlamlarına gelen bu kelime "bir müslümanın canı ve malı tehlikeyle karşı karşıya kaldığında, hakikatte mevcut olan görüşünü ve inancını saklayabileceği veya aksini dile getirebileceği " anlamını taşımaktadır.[258]

İmâmiyye Şîa'sı "takıyye" inancını vacip olarak kabul eder ve âyetlerle bu inancı delillendirirler.[259] Delil alınan âyetler:

"Firavun ailesinden olup imanını gizleyen bir mümin kişi şöyle dedi: "Adamı, 'Rabbim Allah'tır' dediği için öldürecek misiniz? Oysa o size Rabbinizden âyetler getirmiştir. Eğer yalancı biriyse yalanı kendi zararınadır; ama eğer doğru söylüyorsa size bildirip uyardığı şeyin bir kısmı başınıza gelecektir. Hiç kuşku yok ki Allah, aşırılığa sapmış, yalancı kimseyi doğru yola ulaştırmaz"[260]

*"*Müminler müminleri bırakıp da kâfirleri dost edinmesin. Kim bunu yaparsa artık Allah'la olan bağını koparmış demektir. Ancak onlardan gelebilecek bir tehlikeden korunmanız başkadır. Allah kendisi hakkında sizi uyarıyor. Sonunda dönüş Allah'adır."[261]

[255] Mustafa Öz, "Takıyye", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi" (Erişim 18 Ocak 2023).
[256] el- İsfâhani, *Müfredât*, çev. Yusuf Türker, 1567.
[257] İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab,* 15/377.
[258] Fığlalı, *İmamiyye Şiası,* 224.
[259] İbn Babeveyh, *Risaletü'l-İ'tikadi'l-İmamiyye,* 127.
[260] el-Mü'min 23/28.
[261] Al-i İmran 3/28.

"Allah katında en değerli olanınız O'na itaatsizlikten en fazla sakınanınızdır."[262] âyeti hakkında İmam Câfer es-Sâdık'a soruldu. Dedi ki: "En çok sakınanınız, takıyye ile amel edeninizdir."[263]

İmam Sadık'tan bir rivâyetle; "Takiyye, müslümanın savunma kalkanıdır." Bu rivâyeti Âyetullah-il Uzma Şirâzî şu şekilde yorumlamaktadır: "Savaşlarda orduların uyguladığı kamuflaj taktikleri, savaş sırlarının gizli tutulması vb. uygulamalar insan hayatında takiyyenin bariz örnekleri sayılır. Çünkü takiyye, açıklanmasının hiçbir fayda sağlamayacağı gibi, zarar ve tehlikeye de yol açabileceği bir gerçeğin açıklanmasından ibarettir. Sadece Şîa'ya mahsus değil bütün dünya Müslümanları, hatta akl-ı selim sahibi herkes apaçık geçerli bir akıl ve mantık hükmüdür."[264]

Ehl-i Sünnet ekolleri takiyyeyi ancak ölüm tehlikesi karşısında bir ruhsat olarak kabul etmektedir. Delil olarak da pagan Araplar tarafından esir edilen iki Müslümanın tavırlarını kabul ederler.[265] Ölüm tehlikesi karşısında takıyye yapılabileceği gibi erdemli bir davranış olarak müslümanın fikrini izhar etmesi olduğu noktasında icmâ etmişlerdir.[266]

2.2.2.2. Rec'at

Sözlükte, "dönmek, geri dönmek, geri dönüş" [267] anlamlarına gelmekle birlikte "kendisinden başlangıç yapılan veya kendisinden başlangıç yapıldığı varsayılan şeye geri dönmesi [268] anlamına da gelir. "Bu geri dönüş ya bir mekan ya bir fiil ya da bir söz olur. Onun bu geri dönüşü de ya zatıyla ya herhangi bir cüzüyle ya da herhangi bir fiilîyle olur."[269] İmâmiyye Şîası ile terim anlam kazanmış bir kelimedir. Buna göre; Allah'ın "ölenlerin bir

[262] el-Hucurât 49/13.
[263] İbn Babeveyh, *Risaletü'l-İ'tikadi'l-İmamiyye*, 127.
[264] Mekarim Şirâzî, *İnançlarımız,* 117.
[265] "Rivâyet olunuyor ki Müseylimetülkezzab eshabı Resulullahtan iki kişi tutmuştu, birine 'Muhammed'in Resulullah olduğuna şehadet eder misin?' diye sordu, o da 'evet, evet, evet' dedi. Sonra 'benim de Resulullah olduğuma şehadet eder misin?' diye sordu, ona da 'evet' dedi. Diğerini çağırdı: 'Muhammed'in Resulullah olduğuna şehadet eder misin?' diye sordu. O da 'evet' dedi, 'benim Resulullah olduğuma şehadet eder misin?' deyince de 'ben dilsizim, ben dilsizim, ben dilsizim' dedi. Müseylime de bunu katletti. Bu haber Resulullah'a vasıl olunca: 'şu maktul sıdk-u yakîni üzere geçti mübarek olsun, diğerine gelince, o da Allah'ın ruhsatını kabul etti. Binaenaleyh buna da beis yoktur' buyurdu."Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Eser Kitabevi, 1960), 2/1074.
[266] Mehmet Dalkılıç, "Eleştirel Açıdan Bir Kimlik ve İnanç Örtüsü Olarak 'Takiyye'", İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 7 (Nisan 2012), 137.
[267] İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 5/148.
[268] el- İsfâhani, *Müfredât,* çev. Yusuf Türker, 596.
[269] el- İsfâhani, *Müfredât,* çev. Yusuf Türker, 596.

bölümünü öldükleri surette dünyaya getireceğine, böylece bir bölüğün yükseltileceğine, bir bölüğün alçaltılacağına, gerçeklerin haklı olduklarının, zalimlerin haksız bulunduklarının meydana çıkacağına inanmaktır."[270]

İmam Ebu Câfer dönüş hakkında "O, bir gerçektir"[271] şeklinde ifade eder ve şu âyetleri delil gösterirler:

"Sayıca binleri buldukları halde ölüm korkusuyla yurtlarından çıkanları görmedin mi? Bunun üzerine Allah onlara "ölün!" dedi. Sonra kendilerine hayat verdi. Şüphesiz Allah'ın insanlar üzerinde büyük lütufları vardır ama insanların çoğu şükretmezler."[272]

"Yahut evlerinin çatıları çöküp üzerine duvarları yıkılarak harap olmuş, ıssız bir kasabaya uğrayan kimsenin durumu gibi. Bu kişinin, "Allah, bütün bunları öldükten sonra nasıl diriltecek?" demesi üzerine Allah onu yüz yıl ölü olarak tuttu, sonra diriltti. "Ne kadar kaldın" diye sordu. "Bir gün veya günün bir kısmı kadar kaldım" dedi. Allah "Hayır, yüzyıl kaldın. Anlamak için yiyeceğine içeceğine bak, henüz değişmemiş; eşeğine bak, -seni insanlara bir işaret kılmamız için- ve kemiklere bak, onları nasıl düzeltiyor ve üzerini etle kaplıyoruz" buyurdu. Artık o adam için durum açıkça ortaya çıkınca, "Biliyorum ki Allah kesinlikle her şeye kadirdir" dedi."[273]

"Onlar, Allah'ın ölen birini diriltmeyeceğine dair en büyük yeminleri ettiler. Aksine bu, Allah'ın bizzat üstlendiği gerçek bir vaadidir, fakat insanların çoğu bilmez. Böylece Allah, hakkında ihtilâf ettikleri şeyi onlara açıklamayı ve inkâr edenlerin, yalancı olduklarını kendilerinin anlamalarını murat etmiştir."[274]

Bu âyetlerdeki Allah'ın tekrar diriltmesinin öbür dünyada (ahiret) değil bu dünyada olacağını iddia ederler.[275]

Bu kavramın ilk defa Abdullah b. Sebe tarafından ortaya çıkarıldığı iddia edilmektedir:

[270] Fığlalı, *İmamiyye Şiası,* 222.
[271] İbn Babeveyh, *Risaletü'l-İ'tikadi'l-İmamiyye,* 66.
[272] el-Bakara 2/243.
[273] el-Bakara 2/259.
[274] en-Nahl 16/38-39.
[275] İbn Babeveyh, *Risaletü'l-İ'tikadi'l-İmamiyye,* 66-70.

İbn Sebe, "Hz. Ali'nin şehid edilmesinden sonra onun gerçekte ölmediğini, bir gün tekrar dünyaya gelip yeryüzünü adaletle dolduracağını iddia etmiştir."[276] İbn Sebe'den sonra bu fikir bir süre farklı gruplar tarafından kullanılmış daha sonra unutulmuştur. Ancak İmâmiyye Şîa'sı bu inancı tekrar su yüzüne çıkarmış[277] ve "imamlarla onlara zulmedenlerin kıyametin kopmasından önce diriltilip yeniden dünyaya gelmesi" şeklinde yorumlamışlardır.[278]

Ehl-i Sünnet ekoleri, rec'at'ı kesinlikle kabul etmez.[279]

2.2.2.3. Bedâ

Sözlükte, zuhûr etmek[280], bir fikrin sonradan değişmesi[281], gizli bir şeyin zuhur etmesi, ortaya çıkarılmak, görünmek, kişinin bir konuda birkaç görüşten birini tercih etmesi anlamlarına gelir. İmâmiyye Şîası ile terim anlam kazanmış beda' terim olarak, "Allah'ın belli bir şekilde vuku bulacağını haber verdiği bir olayın daha sonra başka bir şekilde gerçekleşmesi" olarak tanımlanır.[282]

Beda' anlam olarak ilk defa Muhtar es-Sekafi (ö. 67/687) tarafından kullanıldığı iddia edilmektedir.

"Muhtar, bir savaş öncesinde askerlerine Allah'ın kendilerine zafer ulaştıracağını söylemiş, savaştan zaferle çıkınca da, "Allah'tan aldığım bilgilerle işin böyle olacağını size bildirmemiş miydim?" diyerek keramet iddiasında bulunmuş; ancak Musab b. Zübeyr'in ordusu karşısında mağlup olunca, "Allah bana zafer vaadetmişti, fakat daha sonra kendisine bu değişiklik sonuç zahir oldu (bedâ lehü)" sözüyle Allah'ın ilim ve iradesinde değişiklik meydana geldiğini imâ etmiş ve bu görüşüne, "Allah dilediğini siler, dilediğini sabit kılar."[283] âyetini delil getirmiştir.[284] Beda'nın ikinci olarak Ca'fer es-Sadık (ö.148/765) tarafından kullanıldığı bilinmektedir. "Rivâyete göre Ca'fer es-Sadık, önce oğlu İsmail'in imametinden sözetmiştir. Ancak onun daha kendi sağlığında ölmesi üzerine, "Allah oğlum

[276] el-Muzaffer, *Akaaid'ül-İmâmiyye,* 64.
[277] İlyas Üzüm, "Rec'at", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedis*i (Erişim 18 Ocak)
[278] el-Muzaffer, *Akaaid'ül-İmâmiyye,* 64.
[279] el-Muzaffer, *Akaaid'ül-İmâmiyye,* 64.
[280] el- İsfâhani, *Müfredât,* çev. Yusuf Türker, 187.
[281] İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab,* 1/348.
[282] Avni İlhan, "Bedâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 27 Nisan 20223).
[283] er-Ra'd 13/39.
[284] İlhan, "Bedâ".

hakında izhar ettiğini hiçbir şeyde izhar etmemiştir" demesi üzerine beda' inanışının esasını teşkil etmiştir."[285] Buradan yola çıkarak İmâmiyye Şîası'nda Allah'ın, "maslahata uygun tarzda izhar ettiği şeyi, sonra imha edip ayrı bir tarzda izhar edebilir" inancı temel esasları arasında yerini almıştır.[286]

Ra'd Suresinin 39. âyeti İmâmiyye Şîası şu şekilde yorumlamaktadır:

"Allahü Teala, bir şeyi, peygamberinin yahut velîsinin diliyle maslahata uygun bir tarzda ızhâr eder; sonra bunu imhâ edip ayrı bir tarzda ızhâr eyler. İbrahim (a.s.)'e oğlu İsmâl'i (a.s.) kurban etmesini emir buyurmuş, sonra onun yerine bir koçun kurbân edilmesiyle İsmâil kurtulmuştur. İmâm (a.s.)'ın 'Allah'ın, oğlum İsmâil hakkında ızhâr ettiğini hiçbir şeyde ızhâr etmemiştir' buyurmakla İsmâil'in imam olmadığını bildirmişlerdir; halbuki İsmâil, büyük oğulları olduğundan kendilerinden sonra onun imam olacağı sanılmaktaydı."[287]

Ra'd Suresinin 39. âyetinin İmâm Mâtürîdî tefsiri şu şekildedir:

Bazıları şöyle dedi: Allah dilediğini siler anlamına gelen cümledeki silmek fiilî, başlangıçta her şeyi silinmiş olarak yarattı, önce orada bir şey tespit edilmiş de sonra silinmiş değildir. Aksine her şeyi böyle silinmiş, bir sekilde yarattı. Bu, "Biz gecenin nişanını sileriz"[288] manasındaki âyet gibidir. Yani gece önce farklı tespit edilmiş de sonra silinmiş değildir, aksine başlangıçta öyle silinmiş olarak yaratmıştır. Sonra Allah katında bağışlanmış olan amellerin, küçük çocukların yaptıkları ile cezası olmayan ameller olması muhtemeldir. Bazıları şöyle söyledi: Âyet , silmeyi yaratmaya hamledilir: Bu da çeşitli şekillerde açıklanabilir. Bir ihtimal, hükümlerin neshedilmesidir, âyet bizatihi kendisini değil, hükmünü ve onunla amel etmeyi silmek anlamına gelir. Dilediğini de yerinde bırakır; yani neshedilmez, onunla amel etmek terkedilmez ve hüküm yerinde kalır. Diğer bir ihtimal, ahvalin silinmesi anlamına gelmesidir, ondan maksat da bir halden başka bir hale intikal etmek ve dönüşmektir. Mesela ceninin nutfeden alakaya, alakadan mudğaya dönüşmesi gibi. Cenâb-ı Hak onu bir halden başka bir hale naklediyor, bir durumdan başka bir duruma dönüştürüyor. İşte silmekten maksat budur. Baska bir ihtimal de, silmekten maksadın, insan hayatının mutluluk (saâdet) veya bahtsızlıkla (şekavetle) bitirilmesidir; insan önce kâfir iken

[285] Muzaffer, *Akaaid'ül-İmâmiyye,* 35.
[286] Fığlalı, *İmamiyye Şiası,* 223-224.
[287] el-Muzaffer, *Akaaid'ül-İmâmiyye,* 36.
[288] el-İsrâ 17/12.

bilâhare hayatının sonuna doğru müslüman olur, küfür halinde iken yaptığı amelleri silinip hasenata dönüştürülür veya müslüman iken ömrünün sonuna doğru küfre girer, bütün salih amelleri silinir ve onlardan hiç fayda görmez. Diğer bir ihtimal de şudur: Silmek ve yerinde bırakmaktan maksat, hafaza meleklerinin yazdıkları amellerdir, onlardan cezası ve sevabı olmayanlar silinir, cezası ve sevabı olanlar yerinde kalır, aynen yazıldığı gibi bırakılır. Yahut maksat, insanların yapmış oldukları şeylerdeki niyetleridir, hafaza melekleri insanların niyetlerine muttali olmadıkları için hakikatte ve insanın niyetinde sevap (hasene) olan bir işi, zâhir durumuna göre günah (seyyie) diye, yahut hakikatte günah olan bir şeyi zâhirde sevap diye yazarlar. Cenâb-ı Hak işte bunu değiştirir; yani insanın niyeti kötülük olan fakat zahirde hayır görünen bir şeyi hakikatte kötü diye, zahirde kötü olan ama hakikatte hayır olan bir şeyi de hayır diye yazar. Veyahut da bu durum hafaza meleklerinin yazmalarında başka bir açıdan ortaya çıkar, o da şudur: Hafaza melekleri amelleri yazarlar, sonra bu yazdıkları levh-i mahfûzda yazılanlarla karşılaştırılır, hafaza meleklerinin fazla yazdıkları silinir, eksik yazdıkları da ilave edilir."[289]

Ehl-i Sünnet ekollerine göre beda' inanışı, Allah'a bilgisizlik ve eksiklik nisbet etttiği için reddedilmiştir.[290]

[289] Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'ân Tercümesi,* 7/475-476.
[290] Orhan Aktepe, "Kelâm İlmi Açısından Bedâ' Anlayışı", *Sakarya İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 13/23 (Haziran 2011), 97-116.

3. EHL-İ SÜNNET VE İMÂMİYYE ŞÎASI'NIN TEFSİR YÖNTEMLERİ

3.1. Ehl-i Sünnet'in Tefsir Yöntemleri

Ehl-i sünnet tarihte hicrî ikinci yüzyıldan itibaren, itikadî, siyasî ve toplumsal boyutlarıyla teşekkül etmeye başladı. Hicrî ikinci yüzyılın başlarında Mu'tezile'nin teşekkül etmeye başlaması ve Şîa'nın görüşlerinin berraklaşmasıyla birlikte, Ehl-i Sünnet anlayışında önemli gelişmeler meydana geldi. İkinci asrın ortalarında, Irak merkezli bir zümre ortaya çıktı. Bu zümre sorunları çözmede akla önemli bir yer veren Rey Taraftarları (Ehl-i Rey) adıyla tanındı. Bu zümrenin karşısında Hicaz merkezli Hadis Taraftarları (Ehl-i Hadis) diye isimlendirilen muhalif bir grup ortaya çıktı.[291]

Ehl-i Rey, dinde aklı en çok kullanan kimseler olarak bilinirler. Ehl-i Hadis ise rey' kullanmaktan sakınan, genellikle görüşlerini hadislere dayandıran kimselerdir. İslam dininin bütün alanlarında, rey'i kullananlar Ehl-i Rey olarak kabul edilirken, rey'in karşısında duran kimselere ise Ehl-i hadis denilmiştir.

Çalışmamızın bu başlığı altında Tefsir usûlünde Rivâyet usûlü (rey'i kullanmayan kimseler) ve Dirâyet usûlü (rey'i kullanan kimseler) olarak bilinen ekoller incelenecektir.

3.1.1. Rivâyet Tefsiri ve Müfessirler

Rivâyet kelimesi "reva-revi" kökünden türemiş olup suya kandıran veya susuzluğu gideren çok miktarda su[292], su başına gidip kana kana su içmek[293] su çeken veya su götüren anlamlarına gelmekle birlikte bir şeyin kökü yani başlangıç yeri[294] anlamlarından; asli manası olan anlatmak, aktarmak ve nakletmek anlamlarına evrilmiştir.[295]

Rivâyet tabiri hemen hemen her kültürün sahip olduğu bir usuldür. Yazının yaygınlaşmadığı zamanlarda elde edilen her bilgi, sonraki dönemlere rivâyet edilerek korunduğu için insanlar inançlarını, dini bilgilerini, tarihlerini ve kültürlerini bu yolla

[291] Kutlu, *İslâm Mezhepleri Tarihi,* 345-354.
[292] el- İsfâhani, *Müfredât,* çev. Yusuf Türker, 654.
[293] Mehmet Efendioğlu, "Rivâyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 30 Kasım 2022).
[294] İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 5/380-384.
[295] Karataş, "Tefsir İlminde Rivâyet Algısı", 22.

aktarmışlardır. Yunanlarda ve cahiliye devrinde şiirlerin ve bazı tarihi olayların nakli için rivâyet usulü kullanılmış olup, Emevi devrinin sonlarına doğru lugat malzemesinin nakli için de kullanılmıştır. Modern Arap edebiyatında "roman" anlamına gelip, hicretten sonra hadis ve ilim müzakereleri ile rivâyet geleneği başlayıp, Hz. Peygamber'in Arap yarımadasında yaşayan kabile reislerine ve yarımada dışında yaşayan devlet başkanlarına gönderdiği İslam davetçileriyle sistemleşmiştir.[296]

"Me'sûr" veya "menkûl" de denilen rivâyet kelimesi tefsir alanında ıstılahi olarak Hz. Peygamber'in sünnetiyle, Kur'an'ın Kur'an ile veya sahabenin âyetler hakkında söyledikleri sözler ve haberler anlamına gelir. Ulemanın bir kısmı bu tanımın içine tabiilerden gelen sözleri de kabul ederken bir kısmı kabul etmemektedir.[297] Buna göre kısaca bir tanım yapılacak olursa; Kur'an'a, sünnete ve selef (genellikle ilk üç dönem) alimlerinden nakledilen sahih rivâyetleri konu alan tefsirlerdir."[298]

Rivâyet kelimesinin bugünkü meşhur anlamını ilk kullanan kişi Muhammed Abduazim Zürkani (ö.1367/1947)'dir. Onu takip eden M. Hüseyin Zehebi; (ö.1977) aynı şekilde rivâyet tefsirini ayrıca açıklamaya yardımcı olması açısından "Dirâyet tefsirinin karşıtı" olarak zikretmiştir.

"Rivayet tefsiri; Kur'an'ın bazı âyetlerini yine Kur'an'dan açıklayan kısım ile, Allah'ın Kitab'ındaki naslardan muradını izah etmek için Hz. Peygamber'den, Sahabeden ve Tabiinden naklonulan rivâyetleri içine alır."[299]

Rivâyet tefsiri alanında eser vermiş alimlere göre en isabetli tefsir, rivâyet tefsirleridir. Söz konusu alimlere göre nakle dayanmayan tefsirler ya akli ya keyfi ya da zan ve tahminden ibarettir, özgün bir düşünce veya özgür bir yaklaşımla Kur'an'ı tefsir etmenin gerçek bir ilim olmadığını iddia etmişlerdir.[300] Bu düşünceye delil olarak Hz. Peygamber'in "Kur'an'ı kendi görüşüne göre tefsir eden cehennemdeki yerini hazırlasın" hadisini ileri sürmüşlerdir. Ancak yasaklanan re'y bir delile dayanmayan asılsız görüşler ve kişinin tamamen indî değerlendirmesiyle ortaya koyduğu yorumlar için söylenmiştir[301] ve rivâyet tefsiri de

[296] Efendioğlu, "Rivâyet".
[297] Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 2/118.
[298] Demirci, *Tefsir Tarihi*, 117.
[299] Muhammed Aydın, "Rivâyet Tefsiri Kavramı ve Kur'an'ın Kur'an İle Tefsiri: Eleştirel Bir Yaklaşım", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (2009), 5.
[300] Demirci, *Tefsir Tarihi*, 117.
[301] Abdulhamit Birışık, "Tefsir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 2 Aralık 2022).

akıldan bağımsız bir tefsir kaynağı değildir. Örnek olarak sahabe ve tabiîn Kur'an'ın tefsirini yaparken reyini kullanmıştır.[302] Onların döneminde yapılan tefsir dirâyet tefsiriyken günümüzde onların döneminden gelen nakillere, rivâyet tefsiri denilmektedir.[303]

Rivâyet tefsiri başlangıçta sözlü olarak aktarım yani rivâyet tarikiyle başlayıp, Hz.Peygamber'den sahabeye, onlardan tabine intikal etmiştir. Tedvin dönemi başladıktan sonra eserlerde toplanmıştır. Ali ibn Ebi Talha (ö. 143/760), Ebi Râik (ö. 330/942) ve İbn Cureyc (ö. 150/767) tefsirleri gibi.[304]

Rivâyet tefsirinin dayandığı kaynaklar, Kur'an, sünnet ve sahabe sözleri olmakla birlikte savunanlar ve karşı çıkanların da bulunduğu tabiin kavilleri, ehl-i kitap kültürü, Arap Dili ve Arap şiiridir. Bu kaynaklar içinde rivâyet tefsirinin en temel kaynağı hadis mecmualarıdır.[305] Ancak Kur'an'ın Arapça olması[306], O'nun baş müfessiri Hz. Peygamber'in hadislerinin Arapça olması ve nasların doğru okunması ve doğru anlaşılması için tefsirde Arapça dilinin önemi de büyüktür. Aynı şekilde Arapların, Arap dilini en iyi şekilde kullandıkları şiir sanatı onların en büyük sanat eserleri olmakla birlikte sosyal ve kültürel hayatlarında da önemli bir yere sahiptir. Şiirden her alanda faydalanıldığı gibi, Kur'an tefsirinde de faydalanılmıştır.[307]

Hz. Peygamber'den günümüze gelen nakiller olarak kabul edilen rivâyet tefsirinin sorun teşkil ettiği bazı noktalar vardır. Bunlar; mezhep mensuplarının kendi görüşlerini delillendirmek amacıyla uydurma hadis rivâyet edip tefsire dahil edilmesi, geçmişte yaşamış alim görünen insanların, idarecilere yaklaşarak makam ve mevki elde etmek için haber

---

[302] "Müddessir Suresinin 49-51. âyetlerini tefsir eden İbn Abbas (القسورة) kelimesine mecâzi olarak insanların seslerinin neticesinden meydana gelen gürültüyü itlak etmiştir. Halbuki (القسورة) lugatta zorba, zorlu avcı, aslan gibi manalarına gelmektedir. İbn Cerir bu kelime hakkında ki ihtilafları, tefsirinde dercetmiştir. Orada İbn Abbas'ın, bu kelime hakkında birkaç mana verdiğini de müşahede etmekteyiz. Burada İbn Abbas'ın (القسورة) hafif veya şiddetli insan sesi demesinden maksat, bu seslerin meydana getirmiş olduğu gürültü ve şiddeti kastedmesidir. Aynı kelimeyi sahabeden Ebu Hureyre hakiki manasında olarak aslan ile izah etmiştir. (القسورة) kelimesinin menşeinin habeşce olduğu da söylenmektedir. Bu örnete her iki sahabenin bir kelime hakkında, biri hakiki, diğeri mecâzi mana kullanmak suretiyle âyetin izahını yaptıklarını görmekteyiz." Cerrahoğlu, *Kur'an Tefsirinin Doğuşu,* 93-94.

[303] Karataş, "Tefsir ilminde Rivâyet Algısı", 29-30.

[304] Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü,* 256.

[305] Birışık, "Tefsir".

[306] Bkz. Nahl Suresi, 16/103 vd.

[307] "Yüce Allah, Mearic Suresinin 37. Âyetinde şöyle buyuruyor: عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ عِزِينَ: Sağdan soldan, ayrı ayrı gruplar halinde (gelip etrafını sarıyorlar). İbn Abbas, bu âyetteki "عِزِين " kelimesini ince halkalar ve dağınık fırkalar olarak tefsir etmiş, Abid b. Ebras'ın şu beytini de şahid getirmiştir: فجاؤا يهرعون اليه حتى يكونوا عزينا حول منبره - Minberin etrafını ince halkalar gibi sarmak için ona koşup geldiler."Gümüş, *Kur'an Tefsirinin Kaynakları,* 101-114.

uydurmaları ve tefsire dahil etmeleri, Kur'an okumayı teşvik amacıyla uydurulan hadislerin müfessirler tarafından tefsirlere dahil edilmiş olması ve İslam'a zarar vermek amacıyla birtakım uydurma ve asılsız haberler üretenlerin bunları tefsirlere sokmaya çalışmaları ayrıca rivâyetlerin tahkiksiz ve senetsiz nakledilmesi ve israiliyata yer verilmesi gibi faktörler rivâyet tefsirine olan güveni zedelemiştir.[308]

Burada rivâyet tefsirleri hakkında örnek isim ve eserini saymak faydalı olacaktır: Ebü'l-Leys es-Semerknadî (ö. 373/983) - Tefsîru Ebi'l-Leys es-Semerḳandî, Vâhidî (ö. 468/1076) - el-Vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-ʿazîz, el-Muḥarrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-ʿazîz, İbn-i Kesîr (ö. 774/1373) - Tefsîrü'l-Kur'ân'il-'azîm, Celâlüddîn es-Süyûtî (ö. 911/1505) - ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-meʾsûr, Ebû İshak es-Sa'lebî (ö. 427/1035) - el-Keşf ve'l-beyân ʿan tefsîri'l-Kurʾân, İbn Teymiyye (ö. 728/1328) - et-Tefsîrü'l-kebîr ve Dekâʾiku't-tefsîr, İbn Akîle (ö. 1150/1737) - el-Cevherü'l-manzûm fi't-tefsîr bi'l-merfûʿ min kelâmi Seyyidi'l-mürselîn ve'l-mahkûm, Cemâleddin el-Kâsimî (1866-1914) - Mehâsinü't-teʾvîl, İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) - Zâdü'l-mesîr fî ʿilmi't-tefsîr.

Rivâyet tefsirlerine örnek olarak ilk zikredeceğimiz ve çalışmamızda "Ehl-i Sünnet Müfessirlerinin Yorumları" başlığı altında inceleyeceğimiz müfessirler Ebü'l Fidâ İsmâil b. Ömer b. Kesîr – Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm ve İbn Cerir et-Taberî'nin, Câmiu'l-Beyân an Te'vîli âyi'l-Kur'ân eserleridir.

3.1.1.1. Ebü'l Fidâ İsmâil b. Ömer b. Kesîr – Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm

İbn-i Kesîr, 701 yılında Busrâ'da dünyaya gelmiştir. Üç yaşlarında babasını kaybetmesi üzerine Dımaşk'a göç etti. Orada ağabeyi Kemâleddin Abdülvehhâb eğitimiyle yakından ilgilendi. İbn-i Kesîr öğrenimini tamamladıktan sonra müderris, hâtip, müftü, kıraat âlimi, mahkeme heyeti üyesi ve müftü gibi çeşitli görevlerde bulundu.[309]

Fıkıhta Şafiî mezhebine mensup olan İbn-i Kesîr, akide olarak Eş'arî olduğu bilinmekle birlikte İbn Teymiyye'nin etkisinde kalarak Hanbelî kelâmını benimsediği de

[308] Demirci, *Tefsir Tarihi,* 122-124.
[309] Abdulkerim Özaydın, "Ebü'l Fidâ İbn-i Kesîr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 3 Mayıs 2023).

iddia edilmektedir.[310] Eserlerinde İsrâiliyat'a yer vermeyen İbn-i Kesîr, Şiîliğe karşı sert bir tavır takınmıştır.[311]

İbn-i Kesîr yaşadığı dönemde halkın güvenini kazanmış; dinî ve siyasî meselelerde hükümdarlar, emîrler ve ulemâ ounun fetvasına başvurmuştur. Dımaşk'te, Şafiîlere tahsis edilmiş olan Necîbiyye Medresesi'nde 11 Cemâziyelevvel 736'da ders vermeye başlamış ve ölümüne kadar bu görevi sürdürmüştür.[312]

İbn-i Kesîr vefat etmeden bir süre önce gözlerini kaybetmiş, 26 Şâban 774 senesinde de vefat etmiştir.[313]

Tefsîru İbn-i Kesîr olarak da bilinen Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm, on ciltten oluşan, rivâyet tefsirleri arasında zikredilen bir eserdir.[314] İbn-i Kesîr, âyetleri; öncelikle Kur'an'ın diğer âyetleriyle daha sonra merfû, mevkûf ve maktû hadislerle açıklamıştır. İsrâiliyata yok denilecek kadar az yer vermiştir. Her ne kadar rivâyetlere şiddetle bağlı olsa da dirâyet hususunu da ihmal etmemiştir.

İbn-i Kesîr tefsirinde rivâyetleri, cerh ve ta'dîl (inceleme ve eleştirme) yaparak, hadisleri ise senet ve metinleriyle vermiştir.[315] Ahkâm âyetlerinin tefsirinde yer yer fıkhî açıklamalarda bulunmuştur.[316]

Âyetlere yaklaşımı ve ilmî üslûbuyla son derece başarılı kabul edilen bir eserdir.

3.1.1.2. İbn Cerîr et-Taberî – Câmiu'l-Beyân an Te'vîli âyi'l-Kur'ân

Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî kaynaklarda zikredildiği üzere 224/838 senesinin sonları veya 225/839 senesinin başlarında Âmûl şehrinde dünyaya gelmiştir. Yedi yaşında Kur'an'ı hıfzetmiş, dokuz yaşında hadis yazmaya başlamıştır. Rey, Basra, Kûfe, Medine, Suriye, Mısır ve Bağdat gibi şehirlerde ilim tahsil etmiş; tefsir, kıraât, hadis, kelam, fıkıh ve tarih ilimleri üzerine ihtisas yapmıştır. Çok sayıda talebe yetiştirmiştir. Otuza yakın

[310] Demirci, *Tefsir Tarihi,* 153.
[311] Özaydın, "İbn-i Kesîr".
[312] Özaydın, "İbn-i Kesîr".
[313] Demirci, *Tefsir Tarihi,* 153.
[314] İbn-i Kesîr, *İbn-i Kesîr Tefsiri*, 1/9-10.
[315] İbn-i Kesîr, *İbn-i Kesîr Tefsiri,* 1/9-10.
[316] İbn-i Kesîr, *İbn-i Kesîr Tefsiri*, 1/185.

yazılı eseri mevcuttur. Yaşadığı dönem içinde Hanbelilerle mücadele içinde olmuş ve onlar tarafından Rafizilikle itham edilmiştir. Taberî, 310/923 senesinde Bağdat'ta vefat emiştir.[317]

Taberî, Câmiu'l-Beyân an Te'vîli âyi'l-Kur'ân'ı 270/883 yılında tamamlamıştır. Tefsir mukaddime ile başlar ve çok geniş bir muhtevaya sahiptir. Âyetleri ilk olarak kısa bir şekilde izah ettikten sonra tefsirinde Hz. Peygamber, sahabe ve tabiinin görüşlerine yer verir. Ancak iki rivâyet arasında farklılık mevcutsa kendi insiyatifiyle birini tercih etmiştir.[318]

Taberî rivâyetlerin senedlerinde ve ravileri tescilde çok hassas davranmış ve başkalarıyla birlikte işittiği bir rivâyeti "haddesena" tek başına işittiği bir rivâyeti de "haddeseni" şeklinde eserine almıştır. Aynı zamanda eserinde, İslami kültürün bir parçası haline gelmiş israiliyata yer vermiş ve isnadlarını belirterek işitmiş olduğu rivâyetleri tenkid etmeden eserinde toplamıştır.[319]

Camiu'l-Beyân an Tefsiri'l-Kur'an, içerik olarak çok zengin olan bir eserdir. Günümüze kadar herkesin methederek bahsettiği bu eser; kelam, nahiv, kıraat, tarih, fıkıh ve Arap şiirine kaynaklık teşkil etmiştir.[320]

3.1.2. Dirâyet Tefsiri ve Müfessirleri

Dirâyet[321] kelimesi terim olarak bir tür aldatma, kandırma, aklını çelme, tuzağa düşürme veya kurnazlıkla alt etme yoluyla erişilen bilgi[322] anlamlarına gelmekle birlikte bilmek, haberdar olmak, farkında, şuurunda , bilincinde olmak, anlamak, kavramak ve idrak anlamlarına gelmektedir.[323] Re'y ve ma'kul tefsiri de denilen dirâyet tefsiri ıstılah olarak, yalnızca rivâyetlere bağlı kalmayıp, müfessirin kendi görüş ve ictihadına istinaden, tefsir edilen âyetin evveline ahirine de ters düşmemek şartıyla dil edebiyat ve çeşitli ilimlere dayanarak yapılan tefsirdir.[324]

---

[317] Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi,* 2/124-126.
[318] et-Taberî, *Taberî Tefsiri.*.
[319] "Hz. Adem'in cennette nasıl yaratıldığı, Beytullah'ın kuruluşu, Hz. İsa'ya indirilen sofranın mahiyeti ve Hârut ve Mârut adlı iki melekle ilgili bir kıssayı eserinde zikretmiştir." Demirci, *Tefsir Tarihi,* 140-142.
[320] et-Taberî, *Taberî Tefsiri.*
[321] Tezimizde, dirâyet, re'y ve akıl kelimeleri yerine göre müteradif olarak kullanılacaktır.
[322] el- İsfâhani, *Müfredât,* çev. Yusuf Türker, 545.
[323] Internet Archive, *"Arapça-Türkçe Sözlük"* (Erişim 3 Aralık 2022).
[324] Duman, *Uygulamalı Tefsir Usulü Ve Tefsir Tarihi,* 170.

Kur'an'ın iniş sebebi, insanları batıldan hakka, karanlıktan aydınlığa ve delaletten hidâyete yönlendirmektir.[325]Kur'an'ın ilk muhatapları bir sorun ile karşılaştıklarında Hz. Peygamber'e başvuruyorlardı. Ancak Hz. Peygamber'in vefatından sonra İslam coğrafyasının genişlemesiyle birlikte yeni hadiselerin, felsefi fikirlerin, tercüme faaliyetlerinin, müslümanlar arasında ortaya çıkan siyasi olayların[326] ve mezheplerin de ortaya çıkmasıyla birlikte daha önce üzerinde durulmamış âyetlerin açıklanması bir zorunluluk haline gelmiştir. Dirâyet tefsirlerinin oluşmaya başladığı bu dönem, dördüncü asrın başlarına tekabül etmektedir.[327]

Hasan-ı Basri (ö. 110/728) ve Katâde b. Diâme (ö. 117/735)'nin sonradan kitap haline getirilen tefsir görüşleri ile Mukâtıl b. Süleyman (ö. 150/767)'ın dirâyet unsurları içeren et-Tefsirü'l-Kebir eseri ilk dirâyet tefsirlerinden kabul edilmektedir.[328] Ancak dirâyet ve rivâyet şeklinde tefsirlerin ayrımı ilk olarak Zürkâni'nin (ö.1948) "'et-tefsir bi'l-me'sur" tabiri yerine "et-tefsir bi'r-rivâye"; "et-tefsir bi'r-re'y" yerine "et-tefsir bi'd-dirâye" isimlerini kullanmasıyla ortaya çıkmıştır.[329]

Bir kısım ulemaya göre Kur'an'ın, içtihat yoluyla tefsir edilmesi caiz değildir. *"Hakkında bilgin olmayan şeyin peşine düşme! Çünkü kulak, göz ve gönül, bunların hepsi ondan sorumludur."*[330] âyetiyle "*…Allah hakkında, bilmediğiniz şeyleri söylemeniz haram kılmıştır."*[331] âyetleri ve Hz. Peygamber'in *"Kim Kur'an hakkında kendi görüşü ile veya bilmediği halde bir şeyler söylerse, cehennemdeki yerine hazırlansın."* hadisiyle dirâyet yoluyla tefsir yapılmayacağı delil olarak gösterilmektedir.[332] Ancak sırf mücerred bir re'y veya kendi indî ile yapılmış, sahih bir asla ve bir nakle dayanmayan âyet yorumları yukarıda zikredilen âyetler ve hadis, delil olarak gösterilebilir. Aynı şekilde ulemanın diğer kısmı ise re'y ile ictihat edilebileceğine ve dirâyet tefsirlerinin caiz hatta yerine göre vacip olduğunu şu hadis ile delillendirmektedirler: Muaz (ra)'dan rivâyetle; *"Rasulüllah (sav) Muaz'ı Yemen'e (kadı olarak) gönderdi ve (ona) nasıl hüküm vereceksin? buyurdu. Muaz, Allah'ın kitabındaki ahkama göre hüküm veririm! dedi. Rasul-İ Ekrem, şâyet Allah'ın kitabında yok*

[325] el-Bakara 2/257.
[326] Duman, *Uygulamalı Tefsir Usulü ve Tefsir Tarihi,* 173, 174.
[327] Demirci, *Tefsire Giriş*, 74.
[328] Birışık, "Tefsir".
[329] Aygün, "Tefsirlerin Rivâyet Ve Dirâyet Ayrımının Sorunları", 141.
[330] el-İsrâ 17/36.
[331] el-A'râf 7/33.
[332] Duman, *Uygulamalı Tefsir Usulü Ve Tefsir Tarihi,* 174. 175.

ise? buyurdu. Muaz, Rasulüllah'ın sünnetine göre!… dedi. Rasul-i Ekrem, şâyet Rasulüllah (sav)'in sünnetinde de yoksa? Muaz, görüşümü en sağlam şekilde çalıştırırım! dedi. Rasul-i Ekrem, Rasulüllah'ın elçisini muvaffak kılan Allah'a hamd olsun! buyurdu".[333]

Bir konuda kat'i bir nas veya kesinliğe delalet eden aklî bir bilgi bulunmadığı takdirde zann ile amel etmek caizdir. Çünkü Hz. Peygamber, Kur'an'ın tamamını tefsir etmeden vefat etmişti ve başta hulefa-i raşidin olmak üzere sahabe ve tabiîn tefsirine ihtiyaç duyulan âyetleri tefsir etmiştir. Hatta İbn Mes'ûd, Irak'ta re'y temeli üzerine oturttuğu bir tefsir mektebi kurmuştur.[334]

Dirâyet tefsirleri, müfessirlerin Kur'an'ın tamamını yorumlamaları (çok yönlü dirâyet tefsirleri) veya belli bir konu üzerine yoğunlaşarak sadece o konu üzerine tefsir yapmaları (tek yönlü dirâyet tefsirleri) şeklinde iki çeşitten oluşmuştur. Tek yönlü tefsirler kelâmi, fıkhî, içtimaî, işârî ve bilimsel tefsirler olarak yazılmıştır.[335]

Dirâyet tefsirinin müfessiri, Arapça diline çok iyi hakim olup lügat, nahiv, sarf, istikak ve belağat ilimlerini bilmesi gereklidir.[336] Aynı zamanda ictihadda bulunurken dikkat etmesi gereken bazı hususlar vardır. Öncelikle rivâyet tefsirlerine hakim olması ve kendi dönemine kadar yazılmış olan tefsirlere hakim olup ona göre bir ictihadda bulunması gereklidir. Müctehid, Kur'an âyetlerinin Kur'an âyetleriyle tefsir edilip edilmediğini tespit etmeli ve Hz. Peygamber'in sünnetini, konu ile ilgili sahabenin kavlini araştırmalıdır. Önyargıdan uzak, âyetleri delalet etmediği manalara hamletmeden titizlikle çalışmalıdır.[337]

Burada dirâyet tefsirleri hakkında örnek isim ve eserini saymak faydalı olacaktır: "Zemahşerî (ö. 538/1144) - el-Keşşâf ʿan hakâʾiki't-tenzîl, Beyzâvî (ö. 685/1286) - Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl, Nesefî (ö. 710/1310) - Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl (Tefsîrü'n-Nesefî), Ali b. Muhammed Hâzin (ö. 741/1341) - Lübâbü't-Teʾvîl fî Meʿâni't-Tenzîl, Ebusssûd Efendi (ö. 982/1574) - İrşâdü'l-ʿaḳli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm."

[333] Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmizi, *Sünen-i Tirmizi Tercemesi*, nşr. Osman Zeki Mollamehmedoğlu (İstanbul: Yunus Emre Yayınları), "Ahkâm", 3 (No. 1343).
[334] Demirci, *Tefsire Giriş,* 81.
[335] Demirci, *Tefsire Giriş,* 85, 86.
[336] Duman, *Uygulamalı Tefsir Usulü Ve Tefsir Tarihi,* 170, 171.
[337] Demirci, *Tefsir Tarihi,* 167-169.

Dirâyet tefsirlerine örnek olarak zikredeceğimiz ve çalışmamızda "Ehl-i Sünnet Müfessirlerinin Yorumları" başlığında inceleyeceğimiz Ebû Mansûr el-Mâturîdî – Te'vilâtü'l-Kur'an ve Fahruddin er-Râzî'nin Mefatihu'l-gayb (et-Tefsiru'l-Kebir) eserleridir.

3.1.2.1. Ebû Mansûr el-Mâturîdî – Te'vilâtü'l-Kur'an

Asıl adı Ebû Manûr Muhammed b. Muhammed b. Mânsûr olan Mâturîdî'nin, doğum tarihi net olarak bilinmemekle birlikte Semerkant'ın dış mahallesine bağlı bir yere nisbet edilmektedir. Mâturîdî'nin Türk asıllı olduğu bilinmekle birlikte bir rivâyete göre soyunun Ebû Eyyûb Hâlid b. Zeyd el-Ensâri'ye dayandırılmıştır, ancak doğru olmadığı kaynaklarda delilleriyle ortaya koyulmuştur.[338]

Mâturîdî, Semerkant'ta bulunan "Dâru'l-Cuzcâniye"de eğitim görmüştür ve hocası Ebû Nasr el-İyâzî'den sonra kendisi eğitim gördüğü yerin başına geçmiştir.[339]

Mâturîdî, mütekellim kimliğiyle tanınmış ve sistematik bir kelam ekolünün kurucu olarak unvan almıştır. Aynı zamanda fakih ve müfessir ilmi yetkinliği de mevcuttur. Müellifin, yaklaşık bir asır yaşadığı düşünülmekte ve 333/944 yıllında Semerkant'ta vefat ettiği tahmin edilmektedir.[340]

Mâturîdî, tefsir alanındaki eseri "Te'vîllâtü'l-Kur'an" ile dirâyet tefsirinin kurucusu olduğu kabul edilmektedir. Tefsiri, sadece akla dayalı bir eser olmayıp içinde rivâyetler de mevcuttur. Müellif eserini kendi kaleme almamış, öğrencilerine yaptığı takrirlerden oluşmuştur.[341]

Müfessir, eserinde öncelikle âyetleri kendi görüşüyle açıklamış, daha sonra rivâyetlere yer vermiştir. Ancak nakillerin kimden rivâyet edildiğini yazmamıştır. Tefsirde, Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri, sahih hadis ve haberle, lügat kurallarıyla ve akli istidlalle âyetler açıklanmıştır. Eserde; fıkıh, fıkıh usulü, tefsir ve kelam ilimlerine değinilmiş, ayrıca

[338] Şükrü Özen, "Mâtürîdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 1 Mayıs 2023).
[339] Kutlu, *İmam Mâturîdî ve Mâtürîdîlik,* 18-22.
[340] Kutlu, *İmam Mâturîdî ve Mâtürîdîlik,* 18-22.
[341] Bekir Topaloğlu, "Te'vîlâtü'l-Kur'an", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopesidi* (Erişim 20 Aralık 2022).

Mu'tezile ile diğer mezheplerin, dinlerin ve akımların görüşlerine de değinilmiştir. Eser kendisinden sonra kaleme alınan birçok esere örneklik teşkil etmiştir.[342]

3.1.2.2. Fahreddin er-Râzî – Mefâtîhu'l-Gayb

Asıl adı Fahruddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin olan Râzi, 544/1150 yılında Rey'de dünyaya gelmiştir. İbnu'l-Hatîb olarak da bilinen Râzi, ilk eğitimini babası Rey hatibi olarak tanınan Ömer b. Hüseyin (Ziyauddin)'den almıştır. Gençlik yıllarında ilmi eğitim için Hârizm, Buhâra, Serahs, Semerkant, Hocent, Benâkıt, Gazne ve Hind gibi beldelerde bulunmuştur. Bu ilmi geziler neticesinde birçok eser meydana getirmiştir.[343]

Râzi, itikadî mezhep olarak Eş'arî mezhebine, fıkhi mezhep olarak Şafii mezhebine bağlıdır. Güçlü bir hafızaya ve üstün bir zekaya sahip olan Râzi, döneminin en büyük düşünürleri arasında sayılır. Başta kelam olmak üzere, fıkıh usulü, tefsir, felsefe, mantık, astronomi, matematik, tıp, dil ve edebiyat gibi neredeyse döneminin bütün ilimleri üzerine eğitim almış ve bu alanlar üzerine eserler kaleme almıştır. Aynı zamanda çok sayıda öğrenci yetiştirmiş olmakla birlikte Mu'tezile, Bâtıniyye ve Kerrâmiyye gibi mezheplerine karşı fikri bir mücadele içinde bulunmuştur.

Hayatını ilme adamış olan Râzî, 606/1210 yılında Herat'ta vefat etmiştir.

Râzi'nin Mefâtihu'l-gayb eseri, akli esaslar üzerine kurulmuş, dirâyet tefsiri örneğidir. Eserini yazdığı tarihler net olarak bilinmemekle birlikte bazı surelerin sonuna not aldığı tarihlerden ömrünün sonuna doğru yazdığı anlaşılmaktadır.

Müellif, eserini yazmaktaki amacını "akıl prensipleri ve istidlâl yolları ışığında Kur'an'a yöneltilen hücumları önlemek, İslam inancıyla ilgili istidlâlleri güçlendirmek ve bu konuda ileri sürülen karşı fikirleri reddetmek" olduğunu ifade etmiştir.[344]

Râzi, tefsirini aklı esas alarak yazmış olsa da eserinde Kur'an'ın Kur'an'la tefsirine önem vermiş ve bu yüzden bir âyeti zikrederken aynı anlamları içeren diğer âyetleri de peşi sıra zikretmiştir. Aynı şekilde hadisleri, sahabe ve tabiinin sözlerini de eserinde kullanmıştır. Ancak israiliyata dikkat etmiş ve ahad haber olarak gördüğü için eserinde hiç yer

[342] Topaloğlu, "Te'vîlâtü'l-Kur'an"
[343] Demirci, *Tefsir Tarihi*, 167-169.
[344] Lütfullah Cebeci, "Mefatihu'l-Gayb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansilopedisi* (Erişim 5 Aralık 2022).

vermemiştir. Eser ciltler halinde basılmış ve her cilt bablara, bablarda kendi içinde meselelere ayrılmıştır. Kelimeler üzerinde ayrıntılı durmuş; bu sebeple lügat, nahiv ve kavramsal izahlar üzerine bazen sayfalarca yazı yazmıştır.[345]

Eş'arîliği benimsemiş olan Râzi, genellikle eserinde bu görüş üzere yorumlarda bulunmuş bu bakımdan en çok istifade ettiği kişiler "el-Keffal (ö. 365/976) ve Gazzali (ö.505/1111)" olmuştur.[346]

Eser özenle hazırlanmış bir tefsir olmakla birlikte birçok ilmi içinde barındıran teferruatlı ve ilmi değeri yüksek bir tefsirdir.[347]

3.2. İmâmiyye Şiasının Tefsir Yöntemleri

İslâm düşünce tarihinde, İmâmiyye Şîası'nda iki ekolün varlığı dikkat çekmektedir. Bunlardan birisi, ahbârîlik diğeri ise usûlîliktir. İmâmiyye Şîası'nın iyi bir şekilde anlaşılması için, bu iki ekolün ilmî ve tarihî açıdan incelenmesi gerekir.[348]

İmâmîyye Şîası'nın ahbârîlik ve usûlîlik ekolleri, Ehl-i Sünnet anlayışının Ehl-i Rey ve Ehl-i Hadis ekollerine genel olarak karşılık gelmektedir. Ahbârîlik Ehl-i Hadis geleneğiyle Usûlîlik ise Ehl-i Rey geleneğiyle eşleştirilebilir. Buradan anlaşılacağı üzere ahbârîlik rey' kullanmayı tasvip etmeyip rivâyetlere tabî olan bir ekolken; usûlîlik ise aklı ön planda tutan bir ekoldür.[349]

3.2.1. Ahbârilik Geleneği ve Müfessirleri

Ahbâriyye, haber kelimesinin çoğulu olan "ahbâr" kelimesine nispetle söylenmiş bir tabirdir. Haber, terim olarak bilgi, duyulan ve ulaşan şey, bir şeyin iç yüzünü bilmek anlamlarına gelmektedir.[350] Dini konularda nakil ve rivâyetlere bağlanmak anlamına gelen ahbâr, İmâmiyye Şîası'nda aklî delillere karşı çıkarak sadece imamlardan gelen haberle yetinen gruba verilen isimdir. Ahbâri isminin dışında ulema tarafından "ashâbu'l-hadis veya

[345] Ünalmış, *Mefâtihu'l-Gayb*.
[346] Cerrahoğlu, *TefsirTarihi,* 2/238-274.
[347] Cerrahoğlu, *TefsirTarihi,* 2/217.
[348] Mazlum Uyar, *İmamiyye Şia'sında Düşünce Ekolleri Ahbârilik (*İstanbul: Kitap Matbaacılık, 2000), 9-10.
[349] Metin Yurdagür, "Ahbâriyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 12 Aralık 2022).
[350] Yusuf Şevki Yavuz, "Haber", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopesisi* (Erişim 9 Aralık 2022).

ehlü'l-hadis"; muhaliflari tarafından, "Haşeviyye, Mukallide ve Zâhiriyye" diye isimlendirilmişlerdir.[351]

Ahbârîliği, ilk dönem ve sonraki dönem olmak üzere iki döneme ayırmak mümkündür. İlk dönem Ahbârîliğin, belli bir olay sonucunda ortaya çıktığını söylemek olası değildir. Ahbârîliğin doğuşu onikinci imamın gaybetine müteakip zamanla oluşmuş bir yapıdır. İmâmiyyedeki anlayışa göre Onikinci imam Muhammed Mehdi'nin gizlendikten sonra (gaybete gittikten sonra) ashabıyla irtibatı gerçekleştirmek için görevi naiplerine (vekil) devretmiştir. Gaybet-i suğra (küçük gaybet) dört vekil hayattayken olan döneme denmektedir. Dördüncü vekilin 328/940 yılında imamın büyük gaybete gittiğini duyurmasıyla gaybet-i kübra dönemi başlamıştır. Gaybetin ne zaman sona ereceğini bilmeyen vekiller gaybet-i kübra (büyük gaybet) dönemine kadar imamların görevini üstlenmiş oldukları için insanların imamları takip eder gibi vekilleri takip etmeleri vacip olmuştur. Gaybet-i suğra döneminde vekiller, imamların ne zaman döneceğini tahmin edemedikleri için ilk olarak imamların ahbarını toplamaya önem göstermişlerdir. O dönemde iki tür tavır mümkün olabilirdi. Ya imamların ahbarına tabi olacaklardı ya da ictihad edeceklerdi. İctihadın, Ehl-i Sünnet'in icadı olduğunu düşündükleri için ona karşı çıkıp imamların ahbarına sarılmışlardır. İşte bu süreçte akla karşı bir tutum takındıkları ve sadece ahbârla ilgilendikleri için ahbârîyye adıyla anılmışlardır.[352]

521/1127 yılında "el-Mine'l-ve'n-Nihal"adlı eserinde ahbâriliği, İmâmiyye içerisinde bir fırka olarak bahseden Şehristânî (ö. 548/1153), ahbâriliği ilk zikreden kişidir. Şehristânî'den sonra 565/1169-70 yıllarında Abdülcelil el-Kazvinî *Kitâbu'n-Nakz* adlı eserinde ahbârîlikten söz etmiştir.[353]

İlk dönem ahbârîliği, imamların gaybetinin uzaması ve nas döneminden bir hayli uzaklaşılmış olunmasından kaynaklı gittikçe zayıflamasına sebep olmuştur. Devam etmekte olan hayatın sürekli değişip yeni meselelerin ortaya çıkmasıyla ahbârların yetersizliği ve ma'sum bir otoritenin yokluğu üzerine bazı alimler yeni bir metot geliştirmenin şart olduğunu farketmişlerdir. Müfid, Murtaza ve Tusî gibi alimler, Şii fıkıh ve kelamında ictihad

[351] Uyar, *İmamiyye Şia'sında Düşünce Ekolleri Ahbârilik*, 49.
[352] Uyar, *İmamiyye Şia'sında Düşünce Ekolleri Ahbârilik,* 33 vd.
[353] Uyar, *İmamiyye Şia'sında Düşünce Ekolleri Ahbârilik,* 33 vd.

ismini kullanmamakla birlikte, şeri hükümleri akli metotlarla ortaya koymaya başlamışlardır. Ahbârîliğin zayıflamasıyla birlikte usûlîlik hakim görüş olmuştur.[354]

1502 yılında İran'ın tamamını ele geçiren Safevi devletinin resmi mezhebi Şiî imâmiyyesidir. Safevi devletinin kuruluşuna kadar usûlî düşünce hakim olsa bile ahbâri düşüncenin yok olduğu söylenemez. İçtihatı aktif bir şekilde kullanılan bir usul olmasına rağmen onbirinci yüzyılda ahbâra riâyet tekrar gün yüzüne çıkmıştır. Ahbârîliği tekrar canlandıran ve sistemleştiren Muhammed Emîn el-Esterâbâdi (ö. 1033/1624) olmuştur. Esterâbâdi'nin amacı ahbârîliği, ilk dönem ahbârîliği gibi bozulmamış bir hale geri dönüştürmektir. Bu radikal düşünceyle birlikte yeniden oluşan ahbârîliğe, "Neo-Ahbârîlik" veya "Yeni Ahbârîlik" tabirleri kullanılmaktadır. Usûlîliğin zayıflayıp ahbârililiğin tekrar revaçta olmasının önemli sebeplerinden biri de usûlî alimlerinin aşırıya kaçtıklarının düşünülmesi ve özgürlükçü bir anlayışla ictihad etmeye başlamaları ve bu sebeple ahbâri alimler tarafından sert bir şekilde eleştirilmiş olmasıdır.[355]

Ahbârîlik uzun bir süre sonra tekrar ortaya çıkmış olsa da ilk dönem ahbârîlik ile son dönem ahbârîlik arasında elle tutulur bir fark yoktur.

Ahbârîlik; delil olarak sadece Kur'an ve Sünnet'i kabul ederler. Sünnet olarak, Hz. Peygamber'den gelen haberlere ek olarak imamların ahbârını da alarak Sünnet dairesini genişletmişlerdir. Ahbârîlerin içinde bir kısım ulema ise sadece Sünneti delil olarak kabul ederler. Bunun sebebi ise Kur'an'ı sadece masum imamların tefsir edebileceği düşüncesidir. Ahbârîler sadece kesin ilmi kabul ederler. Ahbârîlere göre zanna dayanarak şer'i hüküm elde edilmez ve ilim kat'i olan ve hakikate uygun düşen olarak kabul edilmiştir. Hadisleri, sahih ve zayıf diye ikiye ayıran ahbârîler; sahih hadisi, "Mâsum imama dayandırılarak nakledilen ve mâsum imamdan geldiği sabit olan hadis" diye tarif ederler. Ahbârîlere göre, alimlerin fetva verme mertebesine yükselmeleri için sadece Arapçayı biliyor olmaları yeterlidir.[356]

Esterâbâdi'nin ihya etmesinden sonra yaklaşık ikiyüz yıl kadar ayakta kalan ahbârîlik, usûlîlere karşı katı bir tutum sergilemiştir. İkinci dönem ahbârîliğin zayıflamasındaki en büyük etken olarak bu katı tutumu gösterebiliriz. Muhammed Taki Meclisi (ö. 1070/1659), Feyz el-Kâşâni (ö. 1090/1679), Ni'metullah Cezâiri (ö. 1112/1701) ve ahbârîliğin son

[354] Uyar, *İmamiyye Şia'sında Düşünce Ekolleri Ahbârilik,* 88.
[355] Uyar, *İmamiyye Şia'sında Düşünce Ekolleri Ahbârilik,* 156-161.
[356] Abdullah es-Semâhici, "İmamiyye Şiası'nın İki Ekolü Ahbâriler ve Usûliler Arasındaki Temel Farklar", çev. İbrahim Kutluay, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7 (2013), 137-153.

dönemlerinde yaşayan Bahrâni (ö. 1186/1772) tarafından bu aşırı tutum yumuşatılmaya çalışılmıştır. Usûlîliği tenkit etmekten ziyade orta yolu bulmaya çalışan bu alimler, aklın; Allah'ın delillerinden bir delil olduğunu ileri sürmüş ve tasavvufa ilgi göstermişlerdir. Ahbârîliğin son dönemlerindeki alimlerin, orta yolu bulmaya çalışmalarında ki sebeplerden biri de, Esterâbâdi (ö.1033/1624), Kuleyni (ö. 329/941) ve Saduk (ö. 381/991) gibi alimlerin neredeyse kendileri dışındaki bütün Şii ulemayı usûlî olarak kabul edip onların düşüncelerini bütünüyle reddetmiş olmalarıdır.[357]

Onikinci yüzyılda yaşayan usûlî alim Behbehâni'nin (1840-1910) düşüncelerini, mu'tedil ahbârî alim Bahrâni'nin teyit etmesi; ancak Behbehâni'nin katı bir tutum sergileyip, öğrencilerini Bahrâni'nin derslerine göndermemesi ve arkasında namaz kılmayı dahi menetmesi son dönem ahbârîliğin durumunu ortaya koymaktadır. Bahrâni'den sonra gelen son ahbârî alim Mirza Muhammed Ahbârî'nin (ö. 1233/1818) vefatı ve ondan sonra günümüze kadar hatrı sayılır bir ahbârî alimin yetişmemesi ahbârîliğin sonunu hazırlamıştır.[358]

Safeviler döneminde gelişen felsefi çalışmalar ve Safevi devletinden sonra onaltıncı yüzyılda hâkimiyeti ele alan Kaçarlar'ın devlet mekanizmasıyla alimlerin iç içe olmayışı, usûlî alimlerin daha rahat görüşlerini ifade etmesine yardımcı olmuştur. Aynı zamanda değişip gelişen toplumda ortaya çıkan problemlerin çözümünü sadece imamların ahbârında olduğunu iddia eden ve sorunlara kayıtsız kalan ahbârîlere karşı her an canlı bir ictihad müessesesine sahip usûlîlerin toplum içinde ilgi görmesi, ahbârîliğin zayıflayıp usûlîliğin güçlenmesine yol açmıştır.[359] Günümüzde ahbârîliğin sadece Hürremşehr ve Abadan'da bazı müntesipleri bulunmaktadır.[360]

Ahbârî müfessirlerinden ilk zikredeceğimiz isim Furat el-Kûfi ve tefsiridir.

3.2.1.1. Furât el-Kûfi ve Tefsiri

Müfessirin tam ismi Şeyh Ebu'l-Kâsım Furât b. İbrahim el-Kûfi'dir. 310/922 yılında vefat etmesi dışında müfessir hakkında çok az bilgi mevcuttur. Kûfi lakabından onun Kufeli

[357] Uyar, *İmâmiyye Şiası'nda Düşünce Ekolleri Ahbârilik*, 330-334.
[358] Uyar, *İmâmiyye Şiası'nda Düşünce Ekolleri Ahbârilik,* 334.
[359] Uyar, *İmâmiyye Şiası'nda Düşünce Ekolleri Ahbârilik,* 325-342.
[360] Yurdagür, "Ahbâriyye".

olduğu veya orada dünyaya geldiği varsayılmaktadır. Yaşadığı dönemde "zamanının hadisçilerinin şeyhi" olarak zikrediliyor olması Şiî ulemasının önde gelen zatlarından biri olduğunu düşündürmektedir.[361]

Fûrat el-Kûfi'nin günümüze ulaşan tek eseri, tefsiridir. Tefsiri "Tefsir-i Furat el-Kufi" olarak bilinmektedir. Hz. Peygamber ve ilk altı imamdan nakledilen hadislerle âyetlerin açıklandığı bir rivâyet tefsiridir. Eserde dikkat çeken bir husus "genellikle ilk râvi ile müfessir arasındaki sened zinciri düşürülmüş ve 'mu'an'an' lafzıyla iki râvi birbirine bağlanmış" olmasıdır. Furât el-Kûfî, Kur'an'ın tamamını tefsir etmeyip belirli[362] âyetleri hadis rivâyetleri çerçevesinde tefsir etmiştir.

3.2.1.2. Ayyâşî ve Tefsiri

Asıl adı Muhammed b. Mes'ûd el-Ayyâşi olmakla birlikte Temimi, Sülemi ve Semarkatlı olduğu için Semerkandî nisbesiyle de anılmaktadır. Doğum tarihi bilinmemekle birlikte vefatı son dönem araştırmacılara göre 320/932'dir. Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Ancak yaşadığı dönemin tanınmış alimleri arasında olduğu, kaynaklarda sika, sadûk ve kadri yüce gibi lafızlarla anılmasından anlaşılmaktadır. Ayrıca İbn Nedim'in Ayyâşi için "zamanının bir tanesi (evhade dehrihi)" ve Tûsi'nin "doğu'nun en fazla ilim, fazilet, edeb, anlayış sahibi ve zamanında mükemmel birisi" olarak zikrettiği bilinmektedir.[363]

Kûfe, Bağdat ve Kum beldelerine ilmî seyahatler yaptığı kaynaklarda zikredilmekle birlikte ihtilaflı bir konudur. Bu beldelerde yaşayan hocaları, kendi bölgesine ziyaret ettikleri esnada dinlemiş olabileceği de ihtimaller arasındadır. Hayatının ilk dönemlerinde Ehl-i Sünnet'ten olduğu, daha sonra Şiî mezhebine intisab ettiği bilinmektedir.[364]

Ayyâşi'nin, ikiyüze yakın eserinin olduğu bilinse de günümüze ulaşan tek eseri "Tefsirü'l-Ayyâşi"dir. Eser, rivâyet tefsirine bir örnektir. Eleştirilen tek yönü, zayıf kimselerden rivâyetlerin bulunmasıdır. Tefsirin günümüze ulaşan nüshalarında Fatiha'dan Kehf suresine kadarki kısmı mevcuttur. Başka eserlerde kitaba yapılan atıflardan Kehf suresinden sonraki surelerin olduğu ancak tefsirin bir kısmının kaybolduğu anlaşılmaktadır.

---

[361] Habibov, *İlk Dönem Şiî Tefsir Anlayışı*, 230-235.
[362] Habibov, *İlk Dönem Şiî Tefsir Anlayışı*, 230-235.
[363] Habibov, *İlk Dönem Şiî Tefsir Anlayışı,* 235-239.
[364] M. Suat Mertoğlu, "Muhammed b. Mes'ud Ayyâşi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 13 Aralık 2022).

İmâmiyye'nin günümüze ulaşan en eski eseri olan Tefsirü'l-Ayyâşi de Hz. Peygamber, Muhammed el-Bâkır ve Cafer es-Sadık'tan rivâyetler bulunmakla birlikte az da olsa sahabe ve tabiinden de rivâyetler mevcuttur. Müfessir tefsirinde kişisel yorumlar yapmayıp sadece rivâyetlerle yetinmiştir. Buradan re'y'e karşı bir tavır içinde olduğu görülmektedir. [365]

3.2.1.3. Kummî ve Tefsiri

Hayatı hakkında fazla bilgiye sahip olmadığımız Kummi'nin asıl adı Ali b. İbrahim b. Hişam'dır. Künyesi ise Ebu'l-Hasan ve Muhammedî'dir. Kum'da doğduğu düşünelen Kummi'nin ne zaman doğduğu bilinmemektedir, ancak son dönem araştırmacılar 329/941 yılında vefat ettiğini kaydetmiştir.[366]

Kummî hem güvenilir bir muhaddis hem de rivâyet tefsirine örnek gösterebilecek; ancak aynı zamanda tefsirinde kendi görüşlerini de kaleme almış bi müfessirdir. Kendisi Tefsirü'l-Kummi'nin müfessiri olup günümüze ulaşan tek eseridir.[367]

Tefsirü'l-Kummi Fatiha'dan Nas suresine kadar tefsir edilmiştir. Rivâyet bulunmayan âyetlere kendi yorumunu ilave etmiştir. Tefsirde, Hz. Peygamber, İmam Muhammed el-Bakır ve İmam Cafer es-Sadık'tan rivâyetler mevcuttur.[368]

3.2.2. Usûlîlik Geleneği ve Müfessirleri

"Asl" kelimesinin çoğulu olan usul, sözlükte "bir nesnenin, ortadan kalktığı düşünüldüğünde kendisiyle birlikte, geriye kalanların da ortadan kalkacağı temeli, esâsı"[369] anlamlarına gelmektedir. Usûlîyye, İmâmiyye Şîası içinde aklı bir delil olarak kabul eden mezhep mensuplarıdır.[370]

Irak ekolü olarak da bilinen usûlîyye ekolü, ilk olarak hicri dördüncü yüzyılın başlarında, Nevbahtî ailesinden Ebu Sehl İsmail en-Nevbahti (ö.311/923-24) ve yeğeni Hasan b. Musa (ö.310-10/912-22) tarafından temsil edilmiştir. Onlar, Mu'tezile'nin akılcı yaklaşımını İmâmiyye'nin görüşleri ile birleştirerek bir senteze varmaya çalışmışlardır.

[365] Mertoğlu, "Muhammed b. Mes'ud Ayyâşi" (Erişim 13 Aralık 2022).
[366] Habibov, *İlk Dönem Şiî Tefsir Anlayışı,* 239-241.
[367] Habibov, *İlk Dönem Şiî Tefsir Anlayışı,* 239-241.
[368] Habibov, *İlk Dönem Şiî Tefsir Anlayışı,* 239-241.
[369] el- İsfâhani, *Müfredât,* çev. Yusuf Türker, 135.
[370] Mustafa Öz, "Usûliyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 16 Aralık 2022).

Böylelikle rasyonel okulun ilk kurucuları olmuşlardır. Nevbahti ailesinin bu iki ferdinden sonra usûlî ekolünü devam ettiren ve Kadimeyn olarak bilinen Hasan b. Ebî ‘Akil el-Ummânî (4/10. asrın ilk yarısında yaşamıştır) ve İbn Cüneyd (ö.381/991-2)’tir.

İbn Ebû’Akîl, İbn Cüneyd’in hocasıdır. Usûlî konularını fıkhî konulardan ayıran ve ictihad kapısını aralayan ilk kişinin İbn Ebû’Akîl olduğu rivâyet edilmektedir. Bir başka rivâyete göre ise ictihadı İmâmiyye’de kullanan ilk kişinin İbn Cüneyd olduğudur. Kadımeyn, döneminde sistemleşmiş bir Usûlîye ekolünden söz etmek mümkün değildir.[371]

Usûlîyye ekolünü sistemleştiren kişi Şeyh Müfid (ö.413/1022-23)’dir. Şeyh Müfid, Bağdat’ta bulunan medresenin lideri konumundaydı. Şeyh Müfid’in ilk dönem Usûlîlerden farkı, Mu’tezile ile İmâmiyye arasındaki farkları ortaya koyarak Şîa anlayışının tanımını net bir şekilde ortaya koymuş olmasıdır. O şöyle bir tanım yapar: “Peygamber’in vefatından itibaren Hz. Ali’nin imâmetini kabul edenler ve Mu’tezile’de, Vâsıl b. Âta’nın icad ettiği “el-menzile beyne’l-menzileteyn” görüşünü savunanlardır.” Aynı zamanda Şeyh Müfid aklı; Kur’an’ın ve ahbârın anlaşılmasında bir araç olarak görür ve kıyası ve re’yi reddeder.[372]

Şeyh Müfid’ten sonra onun talebesi olan Şerif el-Murtazâ (ö.433/1041-42) Usûlî ekolü temsilcilerindendir. Hocası Şeyh Müfid’in yolundan ilerleyen Murtazâ, hocasından ayrıldığı bir nokta vardır; Hocası gibi Bağdat Mu’tezilesi’ni takip etmek yerine Basra Mu’tezile ekolünü takip ederek dinin temellerini sadece akılla kavranabileceğini ileri sürmesidir. Murtazâ’nın bu düşüncesini kendisinden yaklaşık iki asır sonra yaşayan Nasuruddin et-Tûsî (ö.672/1273-74) ve Allâme Hillî (ö.726/1325-26) devam ettirip Usûlîliğin rasyonel metodolojisi haline getirmişlerdir.[373]

Tûsi’nin yaşadığı döneme tefrî dönemi (geçiş dönemi) denir. Çünkü Tûsi, Sünnî fıkhından faydalanarak, usulde yeni esaslar ortaya koymuştur. Bu döneme, usulden fıkhın ortaya çıkarılması dönemi denilmiştir. İcma, Tûsi ile tam olarak kullanılmaya başlanmıştır ve böylelikle usûlî ekol metodolojisi İbn İdris’e kadar bu sistem üzerine devam etmiştir. [374]

Selçukluların 5/11. asrın ortalarında Bağdat’ı ele geçirmesiyle birlikte, Bağdat medresesinin Büveyhiler dönemindeki gibi aktif rol oynaması sona ermiştir. Tûsi de dahil Bağdat medresesinde bulunan ulema Bağdat’ı terk etmiş ve bu sebeple Hille gibi İmami

[371] Mazlum Uyar, “İbnü’l-Cüneyd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 1 Mayıs 2023).
[372] Avni İlhan, “Şeyh Müfîd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 1 Mayıs 2023).
[373] Mazlum Uyar, *Şiî Ulemanın Otoritesinin Temelleri* (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2004), 34-43.
[374] Uyar, *Şiî Ulemanın Otoritesinin Temelleri,* 13-54.

merkezler ortaya çıkmıştır. Tûsi'nin vefatından sonra dönemin siyasi ve ictimai şartlarından kaynaklı yaklaşık bir asır kadar taklid dönemi hüküm sürmüştür. Ulemanın arkasındaki siyasi desteğin ortadan kalkması ve aynı zamanda Sünnî aleminde de duraklama döneminin yaşanması, usûlîlikte taklid döneminin yaşanmasının başlıca sebeplerindendir. [375]

Hille medresesinde yeniden hayat bulan usûlî ekolü İbn İdris'le birlikte yeni bir döneme girmiştir. Kaynaklarda, İbn İdris Hilli'nin (ö. 481/1088-89), Tûsi'nin ortaya koyduğu fıkhi meseleleri sorguladığı, bu sebeple bu döneme tenkit dönemi denildiği bilinmektedir.[376]

Safevîler dönemi ile usûlîlik ekolünü tehdit eden bazı unsurlar ortaya çıkmıştır. Ahbârîlik ekolü, usûlîlik için her zaman bir tehdit unsuru olmuştur; ancak bu dönemde ahbârîler dışında sûfîler, Şeyhiler[377] ve Bâbîlik-Bahâîlik[378] gibi akımlar da Usûlîlik için tehdit unsuru olmuştur.[379]

Safeviler döneminde gücünü kaybeden Usûlilik, Safevilerin 1722 yılında yıkılışı ve 74 yıl sonra 1796 yılında Kaçar devletinin kuruluşuyla yeniden canlanmıştır. Safevî şahları gibi imamların soyundan geldiği iddiasında bulunmayan Kaçarlar, ulemanın gücüne başvurmak zorunda kalmıştır. Usûlî alimler bu durumdan istifade ederek, halk ile devlet arasında bir köprü vazifesi görmüştür. Usûlî düşünce, halkın fıkhî alanda günlük ihtiyaçlarına cevap vererek halk ile arasındaki bağları kuvvetlendirip tekrar hakimiyeti eline geçirmiştir.

Ahbârîliğin zayıflayıp usûlîliğin tekrar güçlenmesinde dönemin sosyo-politik şartları önemli sebepler arasındadır. 12/17. yüzyılda İran'daki kargaşa ortamından kaçıp Osmanlı idaresi altında bulunan Irak Şiî türbelerine sığınan usûlîler, o bölgede bir güç unsuru olmaya

---

[375] Uyar, *Şiî Ulemanın Otoritesinin Temelleri*, 54-60.
[376] Uyar, *Şiî Ulemanın Otoritesinin Temelleri,* 54-60.
[377] " XIX. yüzyıldan itibaren özellikle İran ve Irak'ta etkili bir grup haline gelen Şeyhiyye, kurucusunun ve sonraki liderlerinin dinden uzaklaşmış kişiler diye suçlanması ve İsnâaşeriyye dışına itilmesi sebebiyle düşüncelerini Usûliyye Şîası'yla uzlaştırmaya çalışmış ve zaman içinde kendini ayrı bir fırkadan ziyade Şîa içinde bir düşünce ekolü olarak benimsetmeyi kısmen başarmıştır. Şeyhiyye'nin kurucusunun Şeyh Ahmed el-Ahsâî olduğu kabul edilir. Ahsâî mi'racın, ayrıca vuku bulacak haşrin cismanîliğini reddetmesi ve ilâhî fiillerin imamlara tefvîz edildiği konusundaki düşüncelerinde İsnâaşeriyye'nin görüşlerine muhalefet etmesi yüzünden küfürle itham edilmiştir." Mustafa Öz, "Şeyhiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 1 Mayıs 2023).
[378] "Bâbîlik, İsnâaşeriyye fırkası içinde ortaya çıkan Şeyhilik hareketinin mahsulü olan bir mezheptir. Kurucusu Mirza Ali Muhammed eş-Şirâzî (ö. 1266/1850)'dir. Bahâîlik ise Bâbîlik'in kurucusu ve taraftarlarının öldürülmesi sonucu ortaya çıkan ve Bâbîlik'in devamı niteliğinde bir mezheptir. Kurucusu Mirza Hüseyin Ali el-Mâzenderânî en-Nûrî (ö.1309/1892)'dir." Ethem Ruhi Fığlalı, "Bahâîlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 17 Aralık).
[379] Uyar, *Şiî Ulemanın Otoritesinin Temelleri,* 146-178.

başladılar. Kaçarlar'ın hakimiyetiyle İran'a geri dönüp ahbârîlere galip gelmişlerdir. Bir diğer sebep ise Safeviler döneminde gelişen felsefî çalışmalar, Usûlî alimleri için örneklik teşkil etmiş ve gelişmesinde yardımcı olmuştur. Halk üzerindeki olumlu etkileri, Kaçarlar ile kurdukları iyi ilişkiler ile ahbârî âlimi Bahrâni'nin fıkhi konularda usûliliğe yakın hükümlerde bulunmasına rağmen Behbehâninin ahbârîlere karşı sert tutumlarda bulunması ve Mirza Muhammed Ahbârî'nin vefatından sonra başka ahbârî alimin yetişmemesi sonucunda usûlîlik hakimiyeti ele geçirmiş ve günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.[380]

Usûlîlik ekolünün düşünce sistemi akıl üzerine oturtulmuştur. Bu sebeple ictihadı zorunluluk veya ihtiyari bir vacip olarak görmektedirler. Usûlîlere göre; Kur'an, sünnet, icma ve akıl delilleri olmak üzere deliller dört tanedir ve zanna dayanarak şer'i hükümler elde etmeyi caiz görmektedirler. Ahbârilikten ayrılan bir diğer husus ise usûlîler, toplumu "müctehitler" ve "mukallitler"(tabi olanlar) şekline ikiye ayırırlar ve sadece müctehit olanların fetva vermesini caiz görürler. Aynı zamanda alimleri de "müctehid-i mutlak" ve "müctehid-i mütecezzî" olmak üzere ikiye ayırırlar. Ölen bir müctehide tabi olmayı batıl görüp fetvalarının kendisi gibi ölü olduğunu iddia ederler. [381]

Usûlilere ait bir çok tefsir eseri mevcuttur. Burada en meşhur üç müfessiri ve tefsirini ele almak çalışamamız açısından yeterli olacaktır.

3.2.2.1. Ebu Ca'fer et-Tûsi – et-Tıbyân fi Tefsiri'l-Kur'ân

Tûsi, 385/995 yılında Ramazan ayında, Horasan'ın Tûs şehrinde dünyaya gelmiştir. Hayatını, Horasan, Bağdat ve Necef olmak üzere üç şehirde yaşamıştır. Hayatının ilk 23 yılını Horasan'da geçiren Tûsi, burada tefsir, hadis, dil, fıkıh ve usûl dersleri almıştır. İlimde derinleşmek maksadıyla Bağdat'a göç etmiştir. Burada meşhur İmâmiyye alimlerinden Şeyh Müfid'den ders almış ve büyük bir servete sahip olan Şerif Murtaza tarafından himaye edilmiştir. Tûsi kırk yıla yakın Bağdat'ta ikamet etmiş ancak Tuğrul Bey'in (ö.1063) Büveyhî devletini ortadan kaldırmasıyla birlikte Necef'e göç etmek zorunda kalmıştır. 12 yıl Necef'te yaşayan Tûsi 75 yaşında 22 Muharrem 460/1067 yılında vefat etmiştir.[382]

---

[380] Uyar, *Şiî Ulemanın Otoritesinin Temelleri,* 179 vd..
[381] es-Semâhicî, "İmamiyye Şiası'nın İki Ekolü Ahbâriler ve Usûliler Arasındaki Temel Farklar", 137-153.
[382] Amir Kahayev, *Ebû Ca'fer et-Tûsî'nin Hayatı, Eserleri ve Usulü Fıkıhla Alakalı el-'Udde Eserinde Delil Anlayışı* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 25-38.

Klasik dönem İmâmiyye Şîası'nın en önemli tefsirlerinden kabul edilen et-Tıbyân fî Tefsîri'l-Kur'an, dirâyet yöntemi kullanılarak kaleme alındığı için dirâyet tefsirleri arasında zikredilmekle birlikte içerisinde rivâyetlere de yer verilmiştir. Tefsirde müteşabih âyetler üzerinde durulmuş ve dini hükümlerin usul ve fürûu hakkında açıklamalar yapılmıştır. Müşebbihe, Cebriyye ve Mücessime gibi grupların görüşleri eleştirilmiştir.[383]

Tûsi, tefsirini ne okuyucunun anlayamayacağı bir şekilde kısaltmış ne de gereksiz uzatmalara girmiştir. Orta halli bir tefsir yazabilmek için, ayrıntılı anlatım yapacağı yerlerde diğer eserlerine atıf yaparak, sözü uzatmaktan kaçınmıştır. Tûsi tefsirinde İmâmiyye Şîası'nın mezhebî prensiplerini daima göz önünde bulundurmakla birlikte Mu'tezile âlimlerinin görüşlerine sık sık yer vermiştir.[384]

Tûsi, et-Tıbyân fi Tefsiri'l-Kur'an adlı eserini kaleme aldığı zamana kadar hiçbir Şîî âliminin Kur'an'ın bütününün tefsir edilmediğinden bahsetmektedir. Bu tefsir ilk olarak 2 büyük cilt halinde 1365 yılında basılmış, daha sonra 1376/1957-1383/1963 yıllarında Necef'te 10 cilt olarak basılmıştır.[385]

3.2.2.2. Ebû Ali et-Tabersî– Mecma'u'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân

Ebû Ali Emînüddîn el-Fazl b. el- Hasen b. el-Fazl et-Tabersî, rivâyetlere göre Kâşân ve İsfahan arasında bir köy olan Tefriş'te dünyaya geldi. Meşhedî, Radavî, Sebzevârî ve Tâbersî gibi nisbeleri mevcuttur. İslami ilimler alanında tahsil yaptı ve Horasan'da hocalık yaptı. Tanınmış bir çok öğrenci yetiştirdi. Bir süre sonra Meşhed-Horasan'dan ayrılarak ömrünün son yirmibeş senesini Sebzevâri-Horasan'a geçirdi ve 584/1154 yılında burada vefat etti.[386] Kaynaklarda âlim, müfessir, muhaddis ve fakih olarak vasıflandırılan Tâbersî, tefsir, fıkıh ve kelam alanlarında birçok eser vermiştir.[387]

Tabersî'nin Mecma'ul-Beyân adlı eserini yazmasına dair bazı rivâyetler olmasına rağmen kendisinin gençlik yıllarından itibaren tefsir yazmak gibi bir isteğinin olduğu

[383] Mustafa Öz, "Ebû Ca'fer Tûsî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 30 Ocak 2023).
[384] Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 1/415-416.
[385] Öz, "Ebû Ca'fer Tûsî"
[386] Mustafa Öz, "Tâbersi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 19 Aralık 2022).
[387] Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 1/441-442.

kaynaklarda geçmektedir. Müfessir eserine, tefsirinde kullandığı metotlardan, vasfından ve Kur'an ilimlerini sırasıyla açıklamış olduğu mukaddime ile başlar.[388]

Tâbersi eserinde mensubu olduğu mezhebin inanç esaslarından sık sık bahsetmektedir. İmamet'in sıhhati ve imamların masumluğu üzerine şiddetle durmakta ve imamlardan rivâyette bulunacağı haberde isnad vermektedir. İtikadi konularda Mu'tezile ile benzer düşünceleri paylaşmakla birlikte "şefaat ve imanın hakikati" gibi konularda Mu'tezile'ye muhalefet etmiştir. Bununla birlikte kendi görüşlerini de belirttiği âyet yorumları olmuştur.[389]

Tefsir ilmine riâyet ederek eserini kaleme alan Tâbersi, İmâmiyye görüşlerini belirtirken diğer mezheplerin görüşleriyle kıyaslar ve onlara cevap verir.[390] Aynı zamanda müfessir eserinde Kur'an'daki edebi sanatlar üzerinde büyük bir titizlikle durmuş ve onları göstermeye gayret etmiştir. Ona göre Kur'an, Hz. Peygamber'in nübüvvetini kanıtlayan en büyük mucizedir.[391]

Eserde, Mekkî ve Medenî âyetlerin sayısına yer verilmiş ve âyetlerin kıraatine ve kıraatin delilleri üzerinde durulmuştur. Âyetlerin nüzul sebepleri üzerinde durulmuş ve rivâyetler ayrıntılı bir şekilde nakledilmiştir. Tefsirde öncelikle âyetlerin manaları verilmiş daha sonra İmâmiyye, sahabe ve tabiinin görüşleri çerçevesinde âyetler izah edilmiştir. [392]

3.2.2.3. Muhammed Hüseyin Tabâtabâî, el-Mîzân fî Tefsîru'l-Kur'ân

Yakın dönemde yaşamış olan Tabâtabâi 29 Zilhicce 1321/ 17 Mart 1904 yılında Şâdâbâd (Şâdegân) köyünde dünyaya gelmiştir. Şeyhülislam Ali Asgar'ın torunu olup kendisi de allâme unvanıyla anılmıştır. Kâdî, Tebrîzî ve soyunun hem Hz. Hasan'a hem de Hz. Hüseyin'e dayanmasından ötürü Hasenî ve Hüseynî gibi nisbelerle tanınır. İlk eğitimini Tebriz'de almıştır. İslami ilimlere ek olarak Şiî fıkhı, felsefe, matematik ve hendese alanlarında eğitim almıştır.[393]

---

[388] Musa Kazım Yılmaz, "Mecmau'l-Beyân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 19 Aralık 2022).
[389] Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi,* 1/445.
[390] Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi,* 1/445-461.
[391] Yılmaz, "Mecma'ul-Beyân"
[392] Yılmaz, "Mecma'ul-Beyân"
[393] M. Suat Mertoğlu, "Muhammed Hüseyin Tabâtabâi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 19 Aralık 2022).

Tabâtabâi velâyet-i fakih[394] doktrinini benimsediği bilinmekle birlikte aktif bir siyasi olayın içinde yer almamıştır. Bu sebeple 1979 İran İslam Devrimi'nde aktif bir rol almamıştır. Devrimden kısa bir süre sonra 16 Kasım 1981'de Kum'da vefat etmiştir.[395]

Tabâtabâi'nin tefsiri el-Mizân, 20. Yüzyılda diğer tefsirlere göre yeni bir metotla kaleme alınmış bir eserdir. Tefsirin içinde hem mukaddimede hem de her cildin başında "İlmî, fennî, felsefî, tarihî, içtimaî, rivâyete dayalı ve Kur'an'ı Kur'an'la tefsir eden modern bir kitaptır" ibaresi bulunmakadır. Bu cümleden de anlaşılacağı üzere kendisinden sonra yazılacak olan tefsirlere yeni bir yol gösterici niteliğindedir. Müfessir eserinde rivâyet ve dirâyet metotlarını bir arada kullanırken özellikle israiliyattan uzak durmuştur. Tabâtabâî, tefsirinde Kur'an'ın Kur'an'la tefsirine önem vererek bir âyetin yorumunda o âyete anlam olarak benzer olan diğer âyetleride zikretmiştir. Aynı zamanda âyetlerin bir önceki âyetle münasebetini her âyetin başında açıklamaya özen göstermiştir. Tabâtabâi'ye göre muhkem veya müteşabih olması farketmeksizin bütün âyetlerin te'vili mümkündür. Ancak müellife göre burada dikkat edilmesi gereken şey Allah'ın sözlerine kendi kelamını karıştırmadan ve lafza ait anlamlarda bulunmadan te'vil yapmak olduğunu ifade eder. [396]

Çalışmamızda "Şîa Müfessirlerinin Yorumları" başlığı altında ayrıntılı ele alacağımız bu üç eser dışında usûlîlik düşüncesine mensup diğer müfessirler ve tefsirleri de şunlardır:

M. Cevad Belâğî (ö.1352/1933) – Âlâu'r-Rahmân fi Tefsiri'l-Kur'an, el-Harîrî (ö.1368/1949) – el-Beyân fi Tefsiri'l-Kur'an, M. Cevâd Müğniyye (ö. 1400/1980) – el-Kâşif fi Tefsiri'l-Kur'an, El-Hûî (ö.1413/1992) – el-Beyân fi Tefsiri'l-Kur'an, Haşimî Rafsancâni (ö.1438-2017) – Tefsir-i Ruhnumâ, Hüseyn Fadlallah (ö. 1431/2010) – Min Vahyi'l-Kur'an zikredilebilir.

[394] "Âyetullah Humeyni tarafından ortaya konulmuş ve on ikinci imamın gaybeti esnasında kendisinin siyasi ve fıkhi fonksiyonlarının ulema tarafından icra edilmesi" Mertoğlu, "Muhammed Hüseyin Tabâtabâi".
[395] Mertoğlu, "Muhammed Hüseyin Tabâtabâi".
[396] Mertoğlu, "Muhammed Hüseyin Tabâtabâi".

4. TEFRİKA HAKKINDAKİ ÂYETLER VE MEZHEPLERE GÖRE TEFSİRLERİ

4.1. Tefrika Âyetleri

Tefrika kavramı Kur'an'da türevleriyle birlikte 77 âyette zikredilmektedir.

"الْفِرَاقُ – firâku "[397], "الْفُرْقَانَ – furkân"[398], "الْفَرِيقَيْنِ – ferîkeyn"[399], "تَتَفَرَّقُوا – teteferrakû"[400], "تَفَرَّقَ – teferraka"[401], "تَفَرَّقُوا – teferrakû"[402], "فَارِقُوهُنَّ -fârikuhünne"[403], "فَافْرُقْ – fâfruk"[404], "فَالْفَارِقَاتِ - fâlfârikâti"[405], "فَتَفَرَّقَ – feteferraka"[406], "فِرَاقُ – firâku"[407], "فَرَّقْتَ – ferrakte"[408], "فَرَّقُوا – ferrakû"[409], "فِرْقٍ – firkin"[410], "فَرْقًا – ferkân"[411], "فُرْقَانًا – furkânân"[412], "فِرْقَةٍ – firkatin"[413], "فَرَقْنَا – feraknâ"[414], "فَرَقْنَاهُ – feraknâhu"[415], "فَرِيقٌ – ferîkun"[416], "فَرِيقٍ – ferîkin"[417], "فَرِيقًا – ferîkân"[418], "فَرِيقَانِ – ferîkâni"[419], "فَفَرِيقًا – feferîkân"[420], "لَفَرِيقًا – leferîkân"[421], "مُتَفَرِّقَةٍ-muteferrikatin"[422], "مُتَفَرِّقُونَ – muteferrikûne"[423], "نُفَرِّقُ – nuferriu"[424], "وَالْفُرْقَانَ – velfurkân"[425],

[397] el-Kehf 18/78.
[398] Âl-i İmrân 3/4, el-Bakara 2/185-53, el-Enfâl 8/41.
[399] el-En'âm 6/81.
[400] eş-Şûrâ 42/13.
[401] el-Beyyine, 98/4.
[402] eş-Şûrâ 42/14, Âl-i İmrân 3/103-105.
[403] et-Talâk 65/2.
[404] el-Mâide 5/25.
[405] el-Mürselât 77/4.
[406] el-En'âm 6/153.
[407] el-Kehf 18/78.
[408] Tâhâ 20/94.
[409] el-En'âm 6/159, er-Rûm 30/32.
[410] eş-Şuarâ 26/63.
[411] el-Mürselât 77/4.
[412] el-Enfâl 8/29.
[413] et-Tevbe 9/122.
[414] el-Bakara 2/50.
[415] el-İsrâ 17/106.
[416] el-Bakara 2/75-100-101, Âl-i İmrân 3/23, en-Nisâ 4/77, en-Nahl 16/54, el-Mü'minûn 23/109, en-Nûr 24/47-48, er-Rûm 30/33, el-Ahzâb 33/13, eş-Şûrâ 42/7.
[417] et-Tevbe 9/117.
[418] el-Bakara 2/85-87-146-188, Âl-i İmrân 3/100, el-Mâide 5/70, el-A'râf 7/30, el-Enfâl 8/5, el-Ahzâb 33/26, Sebe' 34/20.
[419] en-Neml 27/45.
[420] el-Bakara 2/87.
[421] Âl-i İmrân 3/78.
[422] Yûsuf 12/67.
[423] Yûsuf 12/39.
[424] el-Bakara 2/136-285, Âl-i İmrân 3/84.
[425] el-Bakara 2/53-185.

“وَتَفْرِيقًا -ve tefrîkân” [426], “وَفَرِيقٌ – ve ferîkun” [427], “وَفَرِيقًا – ve ferîkân” [428], “يَتَفَرَّقَا – yeteferrakâ”[429], “يَتَفَرَّقُونَ – yeteferrakûne”[430], “يُفَرِّقُوا – yuferrikû”[431], “يُفَرِّقُونَ – yuferrikûne”[432], “يُفْرَقُ – yufreku”[433], “يَفْرَقُونَ – yefrakûne”[434]

Tefrika fiilînin masdarı olan “Fi-râ-kan” fiilî ayrılmak, parçalanmak, farklı farklı yapmak, ayrılık çıkarmak, dağılmak, ayrılığa düşmek[435] anlamlarına gelmektedir.

Tefrika Kur’an’da isim olarak fir-kin (bölük)[436], fe-ri-kan (iki zümre)[437] şeklinde gelmiştir.

Tefrika altı âyette tefe’ul kalıbında te-fer-ra-ka şeklinde yer almaktadır. Bu kalıp Kur’an’da eşlerin birbirinden ayrılmasını, [438] kıyamette insanların birbirinden ayrılacaklarını[439], batıl yolların kişiyi Hak yoldan ayırmasını[440], kendilerine ilim geldikten sonra dinde ayrılığa, anlaşmazlığa düşenlerin durumu[441] ve Müminlerin kendilerine din geldikten sonra önceki ümmetlerin yaptıklarını yapmamaları hususunda uyarılması[442]gibi durumlarda kullanılmıştır.

Görüldüğü üzere genel olarak ayırmak, ayrılmak, parçalamak, parçalanmak vb. anlamları ihtiva eden tefrika kavramı, Kur’an’da birçok âyette geçmektedir.

Çalışmada bu başlık altında tefrika kavramı İslam Mezhepleri Tarihi alanı açısından “dinde ayrılık ve gruplaşma’’ bağlamında incelenecektir. Bu sebeple tefrika kelimesinin geçtiği bütün âyetleri zikretmek yerine; araştırma amacı kapsamında görülen âyetler ele alınmış ve söz konusu âyetler nüzulüne sebebiyet veren mevcut olaylarla birlikte

[426] et-Tevbe 9/107.
[427] eş-Şûrâ 42/7.
[428] el-Bakara 2/87, el-Mâide 5/70, el-A‘râf 7/30.
[429] en-Nisa 4/130.
[430] er-Rûm 30/14.
[431] en-Nisâ 4/150-152.
[432] el-Bakara 2/102.
[433] ed-Duhân 44/4.
[434] et-Tevbe 9/56.
[435] Balcı, İnsanları *Tefrikaya Düşüren Faktörler*, 37.
[436]eş-Şuara 26/63.
[437]en-Neml 27/45.
[438]en-Nisâ 4/130.
[439]er-Rûm 30/14.
[440]el-En'âm 6/153.
[441]eş-Şûrâ 42/14, el-Beyyine 98/4.
[442]eş-Şûrâ 42/13.

incelenmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda aşağıdaki âyet-i kerîmelerin konumuzla ilgili olduğu görülmektedir.

Âl-i ‘İmran Suresi 3/103

وَاعْتَصِمُواْ بِحَبْلِ اللّهِ جَمِيعًا وَلاَ تَفَرَّقُواْ وَاذْكُرُواْ نِعْمَةَ اللّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنتُمْ أَعْدَاء فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُم بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا وَكُنتُمْ عَلَىَ شَفَا حُفْرَةٍ مِّنَ النَّارِ فَأَنقَذَكُم مِّنْهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ

“Hep birlikte Allah’ın ipine sımsıkı yapışın; Bölünüp parçalanmayın. Allah’ın size olan nimetini hatırlayın. Hani sizler birbirinize düşman idiniz de O, gönüllerinizi birleştirdi ve O’nun nimeti sayesinde kardeşler oldunuz. Siz, bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan da sizi Allah kurtarmıştı. İşte Allah size âyetlerini böyle açıklıyor ki doğru yolu bilesiniz.”[443]

Nüzul Sebebi

Âyetin nüzul sebebi, akraba olan Evs ve Hazrecoğulları ile ilgilidir. Bu iki kabilenin arasında Cahiliye devrinde sık sık savaşlar gerçekleşirdi, İslamiyet’i kabul etmeden önceki son savaşları yüz yirmi yıl süren “Buas” savaşıdır. Bu savaştan sonra İslamiyet’i kabul edip Müslüman olmuşlardır. Aralarında yüzyıllarca süren küslük ortadan kalkmış, İslamiyet ile sulh içinde yaşamaya başlamışlardır. Ancak daha sonra aralarına fitne sokmak isteyen bir Yahudi’nin kışkırtmalarıyla tekrar Cahiliye dönemindeki gibi birbirlerine karşı silah kuşanmışlardır. Bunun üzerine Allah’u Teala bu âyeti inzal etmiştir.

Vâhidî, “Esbâb-ı Nüzûl” eserinde âyetin nüzul sebebini ayrıntılı bir şekilde açıklamaktadır:

“Zeyd b. Eslem dedi ki: Câhiliye Davası’nda bulunan, büyük bir kâfir, Müslümanlara karşı son derece kinli bir ihtiyar olan Yahudi Şâs b. Kays, bir mecliste topluca oturup sohbet eden ve Evs ve Hazrec kabilelerinden oluşan Rasulullah’ın (sav) bir grup ashab›na uğramış. Câhiliye döneminde aralarında mevcut olan düşmanlığın ardından, İslâm devrinde aralarının iyi olduğunu görmesi, onu öfkelendirmişti. Dedi k›: “Benî Kayle (Hımyeri Arabları) Kabilesi’nin birbiriyle iki küs topluluğu şu beldelerde şimdi barışık olarak topluca oturmuşlar. Hayır, vallahi onlar buralarda topluca bulundukları zaman biz onlarla beraber karar kılamayız.” Bunu müteakip kendisiyle beraber bulunan Yahudi bir gence emredip dedi

[443] Âl-i İmrân 3/103.

ki: “Onlara doğru yönel, git de meclislerine katıl. Sonra Baus gününü (Evs ve Hazrecoğullarının Câhiliye devrinde yapmış oldukları üçyüz yıllık harptir ve o gün Evslilerin, Hazreclilere karşı zaferleri olmuştur/) ve öncesini onlara hatırlat, evvelden karşılıklı olarak söylemiş oldukları bazı şiirleri onlara oku.” O genç de öyle yaptı. Bunun üzerine topluluk bu şiirlerin okunması esnasında ileri geri konuşmaya başladılar, karşılıklı çekişip övündüler, hatta iki kabileden iki kişi, Evs’ten Evs b. Kayzî ile Hazrec’den Cebbar b. Sahr yerlerinden sıçrayıp karşı karşıya geldiler de karşılıklı olarak konuşmaya başladılar. Onların birisi, arkadaşına dedi ki, “Vallahi eğer istesem, feryad edip, imdada çağırarak o günleri şimdi geri getiririm.” Sonra iki grup topyekün gazaba gelip dediler ki, “gerçekten böyle yapmıştık. Haydi silah başına, silah başına. Buluşacağınız yer Zâhire’dir (Harre Mevkii).” Bunu müteakib o yere çıktılar ve Evs ile Hazrec daha önce Câhiliye devrindeki adetleri üzere davalaştıkları gibi bir kısmı, bir kısmına katılıp karşı karşıya geldiler. Bu haber Rasulüllah’a (sav) ulaştı, o da derhal beraberlerindeki mücahitlerle yola çıkıp onların yanına geldi. Buyurdu ki, “Ey müslüman topluluğu, ben sizin aranızda iken, Allah’ın sizi İslam’la aziz kılmasından, o İslam sayesinde Câhiliye adetini sizden bertaraf etmesinden ve aranızı sevgiyle birleştirmesinden sonra Câhiliye davası güdüp, kafirler olarak eski halinize mi dönüyorsunuz? Bu nasıl iştir?” Artık topluluk anladı ki bu durum, düşmanları olan şeytanın bir fitnesi ve hilesidir. Derhal ellerinden silahı bıraktılar, birbirlerinin boynuna sarılıp ağladılar, sonra da söz tutup itaat ederek Rasulullah (sav) ile beraber döndüler. Allah Teala’da bu âyeti indirdi.”[444]

Âl-i ‘İmran Suresi 3/105

وَلاَ تَكُونُواْ كَالَّذِينَ تَفَرَّقُواْ وَاخْتَلَفُواْ مِن بَعْدِ مَا جَاءهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَأُوْلَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ

“Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayın. İşte onlar için büyük bir azap vardır.”[445]

[444] İmam Ebu’l-Hasan Ali Bin Ahmed el-Vâhidî, *Esbâb-ı Nüzûl,* çev. Necdet Çağıl, Necati Tetik (İstanbul, Ketebe Yayınları, 2022), 116-117.
[445] Âl-i İmrân 3/105.

Nüzul Sebebi

Âyet Al-i İmran suresi 103. âyetin devamı mahiyetindedir. Fahreddin er-Râzî, nazil olmuş önceki âyetlerin bütünüyle bir bütünlük içinde olmasıyla birlikte sadece kendisinden önceki âyetin emrine binaen gönderilmiş olabilir diyerek iki ihtimalden bahsetmiştir.[446]

En'âm Suresi 6/153

وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلاَ تَتَّبِعُواْ السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَن سَبِيلِهِ ذَلِكُمْ وَصَّاكُم بِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

"Şüphesiz bu benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun; (başka) yollara sapmayın; sonra onlar sizi Allah'ın yolundan ayırır. İşte günahtan korunmanız için Allah bunları size emretti."[447]

Nüzul Sebebi

Kendisinden önceki iki âyetin devamı mahiyetindedir:

Konu olan âyetten önceki iki âyet:

-"De ki: Gelin, Rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım: O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anne babaya iyilik edin. Fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin; biz, sizin de onların da rızkını veririz. Kötülüklerin açığına da gizlisine de yaklaşmayın. Haklı bir sebep olmadıkça Allah'ın yasakladığı cana kıymayın. İşte bunları Allah size emretti; umulur ki düşünüp anlarsınız."[448]

-"Rüşdüne erişinceye kadar yetimin malına, onun iyiliğine olmadıkça el sürmeyin. Ölçü ve tartıyı adaletle yapın. Biz herkese ancak gücünün yettiği kadarını yükleriz. Söz söylediğiniz zaman, yakınlarınız hakkında bile olsa, adaletli olun. Allah'a verdiğiniz sözü eksiksiz yerine getirin. İşte düşünüp öğüt alasınız diye Allah size bunları emretti."[449]

[446] Ünalmış, Mefâtihu'l-Gayb, 6/524-526.
[447] el-En'âm 6/153.
[448] el-En'âm 6/151.
[449] el-En'âm 6/152.

En‘âm Suresi 6/159

إِنَّ الَّذِينَ فَرَّقُواْ دِينَهُمْ وَكَانُواْ شِيَعًا لَّسْتَ مِنْهُمْ فِي شَيْءٍ إِنَّمَا أَمْرُهُمْ إِلَى اللّهِ ثُمَّ يُنَبِّئُهُم بِمَا كَانُواْ يَفْعَلُون

“Dinlerini bölüp guruplara ayrılanlar var ya, senin onlarla hiçbir alâkan yoktur. Onların işi ancak Allah'a kalmıştır. Sonra Allah onlara yaptıklarını bildirecektir.”[450]

Nüzul Sebebi

“İbn Abbas’tan rivâyetle: Hz. Muhammed, peygamber olarak gönderilmezden önce Yahudi ve Hristiyanlar aralarında ihtilaf edip bölük bölük oldular. Bundan sonra Muhammed, peygamber gönderilince Allah Teâla onların durumunu haber vermek üzere bu âyet-i kerimeyi indirdi.”[451]

Ebu Hüreyre’den bir rivâyette ise, “İslam’dan önce ayrılığa düşen kitap ehli hakkında değil bu ümmet (Muhammed ümmeti) içinde aralarında ihtilafa düşüp de bölük bölük olanlar hakkında indiğini söylemiştir.”[452]

Rûm Suresi 30/32

مِنَ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ وَكَانُوا شِيَعًا كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ

“Dinlerini parçalayan ve bölük bölük olanlardan (olmayın. Bunlardan) her fırka, kendilerinde olan ile böbürlenmektedir.”[453]

Şû’râ Suresi 42/13

شَرَعَ لَكُم مِّنَ الدِّينِ مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِهِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى وَعِيسَى أَنْ أَقِيمُوا الدِّينَ وَلَا تَتَفَرَّقُوا فِيهِ كَبُرَ عَلَى الْمُشْرِكِينَ مَا تَدْعُوهُمْ إِلَيْهِ اللَّهُ يَجْتَبِي إِلَيْهِ مَن يَشَاء وَيَهْدِي إِلَيْهِ مَن يُنِيبُ

“Dini ayakta tutun ve onda ayrılığa düşmeyin diye Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiğimizi Allah size de din kıldı. Fakat kendilerini çağırdığın bu (din), Allah'a ortak koşanlara ağır geldi. Allah dilediğini kendisine (peygamber) seçer ve kendisine yöneleni de doğru yola iletir.”[454]

---

[450] el-En‘âm 6/159.
[451] Bedrettin Çetiner, *Fâtiha’dan Nâs’a Esbâb-ı Nüzûl (*İstanbul: Çağrı Yayınları, 2016), 1/390.
[452] Çetiner, *Fâtiha’dan Nâs’a Esbâb-ı Nüzûl,* 1/390.
[453] Rûm Sûresi 30/32.
[454] Şûrâ Sûresi 42/13.

Şû'râ Suresi 42/14

وَمَا تَفَرَّقُوا إِلَّا مِن بَعْدِ مَا جَاءهُمُ الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِن رَّبِّكَ إِلَى أَجَلٍ مُّسَمًّى لَّقُضِيَ بَيْنَهُمْ وَإِنَّ الَّذِينَ أُورِثُوا الْكِتَابَ مِن بَعْدِهِمْ لَفِي شَكٍّ مِّنْهُ مُرِيبٍ

"Onlar (peygamberlerin muhatapları), özellikle kendilerine dine dair bilgi geldikten sonra aralarındaki kıskançlık yüzünden bölünüp parçalandılar. Rabbin tarafından belirli bir süre tanıma sözü verilmemiş olsaydı, aralarında hemen hüküm verilir, iş bitirilirdi. Onlardan sonra kitaba vâris kılınanlar da onun hakkında derin bir şüphe içine düşmüşlerdir."[455]

Beyyine Suresi 98/4

وَمَا تَفَرَّقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ إِلَّا مِن بَعْدِ مَا جَاءتْهُمُ الْبَيِّنَةُ

"Kendilerine kitap verilenler ancak o açık delil (Peygamber) kendilerine geldikten sonra ayrılığa düştüler."[456]

4.2. Ehl-i Sünnet Müfessirlerinin Yorumları

Çalışmamızın bu başlığı altında yukarıda "Tefrika Âyetleri" başlığı altında zikrettiğimiz âyetleri, Ehl-i Sünnet müfessirlerinden İbn-i Kesîr (ö. 774/1373), Muhammed b. Cerir et-Taberî (ö. 310/923), İmam Mâturidi (ö. 333/944) ve Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) 'nin tefsirleri üzerinden ele alınacaktır.

Âl-i 'İmran Suresi – 3/103:

"Hep birlikte Allah'ın ipine sımsıkı yapışın. Bölünüp parçalanmayın. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani sizler birbirinize düşman idiniz de O, gönüllerinizi birleştirdi ve O'nun nimeti sayesinde kardeşler oldunuz. Siz, bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan da sizi Allah kurtarmıştı. İşte Allah size âyetlerini böyle açıklıyor ki doğru yolu bilesiniz."[457]

[455] Şûrâ Sûresi 42/14.
[456] el-Beyyine 98/4.
[457] Âl-i İmrân 3/103.

İbn-i Kesîr, "وَاعْتَصِمُواْ بِحَبْلِ اللهِ جَمِيعًا - Hep birlikte Allah'ın ipine sımsıkı yapışın."[458] bahsiyle ilgili yorum yaparak bir rivâyeti nakletmiştir: "Allah'ın ipinden maksat; Allah'ın ahdi ve zimmetidir veya Kur'an'dır. Resûlullah şöyle buyurmuştur: "Muhakkak ki bu Kur' ân Allah'ın saglam ipidir, açık bir nûrdur, faydalı şifadır, ona sarılan için bir koruma ve kendine uyan için bir kurtuluştur."[459]

"وَلاَ تَفَرَّقُواْ - Bölünüp parçalanmayın."[460]

"Burada Yüce Allah, toplanıp birlik olmayı mü'minlere emretmiş, parçalanıp ayrılmayı da yasaklamıştır. Resûlullah (s.a.v.) bu konuda şöyle buyurmuştur: "Allah, üç seyden dolayı, sizden razı olur, üç şeyden dolayı da size kızar; Allah'a kulluk edip O'na hiçbir şeyi ortak koşmamanızdan, hepinizin toptan Allah'in ipine sarılıp parçalanmamanızdan, Allah'ın sizin başınıza geçirdiği kimseye nasihatta bulunmanızdan hoşnut olur. Dedikodu yapmanıza, çok soru sormanıza ve malınızı boşa harcamanıza da kızar." Mü' minlere, birlik ve beraberlik içinde olmaları halinde hatadan korunmuş olacakları güvencesi verilmiş, parçalanıp ayrılmaktan da sakındırılmıştır."[461]

İbn-i Kesîr bahisinin Evs ve Hazrec kabileleri hakkında olduğunu belirtir ve devam eder: "Bu iki kabîle arasında câhiliyet devrinde birçok savaşlar olmuştu ve şiddetli düşmanlık, kin ve intikâm vardı. Bu nedenle de aralarındaki savaş ve olaylar uzayıp gitti. İslam dini gelip de onlar bu dine girince, Allah' ın büyüklüğü sayesinde birbirlerini seven, Allah için birbirlerine yaklaşan, iyilik ve takvâda yardımlaşan kardeşler haline geldiler."[462] İbn-i Kesîr, âyetin bu bahsini açıklamak amacıyla bir başka âyeti örnek gösterir: "Mü'minlerin gönüllerini birleştiren de O'dur. Dünyanın bütün servetini harcasaydın onların gönüllerini birleştiremezdin, fakat Allah onların aralarını düzeltti. O izzet ve hikmet sahibidir."[463]

Taberî, " بِحَبْلِ اللهِ - Allah'ın ipi"[464] ifadesiyle ilgili rivâyetleri zikrederek âyetin tefsirine başlamıştır. Taberî devamla şu bilgilere yer vermektedir: Abdullah b. Mes'ud ve

[458] Âl-i İmrân 3/103.
[459] İbn-i Kesîr, *İbn-i Kesîr Tefsiri,* 1/317.
[460] Âl-i İmrân 3/103.
[461] İbn-i Kesîr, *İbn-i Kesîr Tefsiri*, 1/315-316.
[462] İbn-i Kesîr, *İbn-i Kesîr Tefsiri,* 1/316.
[463] el-Enfâl 8/63.
[464] Âl-i İmrân 3/103.

Şa'bi'ye göre, İslam topluluğudur. Katade, Süddî, Mücahid, Ata, Abdullah b. Mes'ud ve Ebu Said el-Hudri'ye göre, Kur'an'ı Kerim ve ondaki emirlerdir."[465]

"وَلاَ تَفَرَّقُواْ" kelimesini "sakın ayrılığa düşmeyin"[466] şeklinde yorumlayıp, konuyla ilgili iki rivâyet zikretmiştir.[467]

Katade'den rivâyetle: "Allah, sizlerin ayrılığa düşmenizi çirkin görmüş, sizi ondan sakındırmış ve size onu yasaklamıştır. Buna mukabil Allah sizin dinleyip itaat etmenizi, birbirinizle kaynaşmanızı ve bir cemaat olmanızı istemektedir. Sizler de gücünüz yettiği kadar kendiniz için, Allah'ın razı olduğu durumu seçin. Kuvvet ancak Allah'a aittir."[468]

Bir diğer rivâyet ise Enes b. Mâlik'tendir: "Şüphesiz ki İsrailoğulları yetmiş bir fırkaya ayrılmışlardır. Ümmetim ise yetmiş iki fırkaya ayrılacaktır. Onların hepsi cehennem ateşinde olacak sadece bir fırkası olmayacaktır. O da cemaat halinde olan fırkadır."

"وَاذْكُرُواْ نِعْمَةَ اللّهِ عَلَيْكُم – Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın" [469] ifadesinden maksatın "İslam'ın mü'minleri kaynaştırması ve bir araya getirmesi" olduğunu izah eden Taberî âyetin devamında "إِذْ كُنتُمْ أَعْدَاء - Hani siz birbirinize düşman idiniz"[470] cümlesiyle "savaş düşmanlığından" bahsederek Evs ve Hazrecoğullarını kastettiğini belirtmektedir.[471]

Taberî âyetin, Evs ve Hazrec kabilelerinden kaynaklı inmiş olmasına rağmen genel bir ikaz olduğunu belirterek Hz. Peygamber'den bir hadis nakletmiştir:

"Benden sonra fitne ve fesat olacaktır. Kimin cemaatten ayrıldığını ve Muhammed ümmetinin işlerini karıştırdığını görürseniz onu öldürün. O şahıs kim olursa olsun. Zira, Allahın yardımı cemaatle birlikte olanlaradır. Cemaatten ayrılan kişi ile de şeytan beraber koşar."[472]

Mâtürîdî, "وَاعْتَصِمُواْ بِحَبْلِ اللّهِ جَمِيعًا – Hep birlikte Allah'ın ipine sımsıkı yapışın"[473] izahı üzerinde ayrıntılı bir şekilde durmuş ve rivâyetlerle konuyu detaylı bir şekilde açıklamıştır.

---

[465] et-Taberî , *Taberî Tefsiri*, 2/330-333.
[466] Âl-i İmrân 3/103.
[467] et-Taberî, *Taberî Tefsir*i, 2/330-333.
[468] et-Taberî, *Taberî Tefsiri,* 2/330-333.
[469] Âl-i İmrân 3/103.
[470] Âl-i İmrân 3/103.
[471] et-Taberî, *Taberî Tefsiri,* 2/330-333.
[472] et-Taberî, *Taberî Tefsiri,* 2/330-333.
[473] Âl-i İmrân 3/103.

İbn Mesûd'dan (ra) rivâyetle Allah'ın ipi'nden maksatın Kur'an olduğunu; İbn Abbâs'dan (ra) rivâyetle müslüman toplum olduğunu ve "zira önceki ümmetler ancak tefrikaya düşmeleri sonucu helak olmuşlardır" izahında bulunmuştur. [474]

"وَلاَ تَفَرَّقُو" ifadesini "Tefrikadan Sakınmak" başlığı altında rivâyetlerle ele almıştır. "Bir karış kadar bile cemaatten ayrılan, boynundan İslam halkasını çıkarmış olur" ve "Bu halkadan maksat da İslam ipidir."[475] yorumunu yapmıştır.[476]

Mâtürîdî, bir başka rivâyetle bahsi pekiştirmiştir; "Şeytan, tıpkı koyun sürüsüne saldıran kurt gibidir; tek başına olan, sürüden uzakta kalan ve tenha yerde bulunan koyunu yakalar. Binâenaleyh parçalanıp ayrışmaktan sakının! Cemaate, topluma ve bu mescide sarılın!"

"Hz. Ali'den (ra) rivâyetle; Hz. Peygamber bir gece üç defa bana seslendi, sonra da "Ümmetimde ihtilaf zuhur edecek" dedi. Ben, öyle bir durum ortaya çıktığında ne yapmalıyız?" diye sordum. Buyurdu ki: "Allah'ın Kitab'ına sarılın! Çünkü onda sizden öncekilerin tarihleri, sizden sonrakilerin de haberleri vardır. Orada aranızdaki olayların hükmü vardır. Zalimliğinden dolayı kim onu terk ederse, Allah boynunu kırar. Doğru yolu ondan başka bir yerde arayanı Cenab-ı Hak sapıklığa düşürür. O, Allah'ın en sağlam ipidir, O'nun hikmet dolu emridir. O en doğru yoldur. Diller onda ihtilafa düşmez. Tekrar tekrar okumakla usanılmaz. Onun dikkat çekici özellikleri sona ermez, tükenmez."

"وَاذْكُرُواْ نِعْمَةَ اللهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنتُمْ أَعْدَاء فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ - Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani siz birbirinize düşman idiniz de Allah sizin gönüllerinizi birleştirdi."[477] Müfessir âyetin bu bahsinde "gönüllerini birleştirdi" ifadesi üzerinde durmuş ve dört ihtimalden bahsetmiştir. Allah kalplerinizi; Hz. Muhammed vasıtasıyla veya Kur'an vasıtasıyla veya İslam vasıtasıyla veya doğrudan din ile değil Allah'ın lütfu ve ihsanı ile birleştirdi. Bunun bir nimet olduğunu belirtmiş, açıklama olarak bölünmenin düşmanlığı, düşmanlığın savaşı doğurduğunu ve bunun da telef olmak olduğunu dile getirmiştir. Bu bahsin devamında Mâtürîdî, Mu'tezile'nin görüşünü aktarmıştır. Mu'tezile'ye göre "Allah'tan kimseye nimet verilmez. Çünkü onlar hidâyeti Allah'a ait bir fiil olarak görmüyorlar, sadece insanlara ait

[474] Yavuz, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 2/418-419.
[475] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* 3/332.
[476] Yavuz, *Te'vilâtü'l Kur'ân*, 2/419.
[477] Âl-i İmrân 3/103.

fiildir diyorlar."[478] Mâtürîdî devamında "Bize göre Allah'ın insanlara olan hidâyeti (doğru yolu göstermesi) sayesinde İslam'a ulaşır. Bu da insanlar üzerindeki en büyük nimetlerinden biridir."[479]

Fahreddin er-Râzi, "Allah'ın ipi"nden maksat olarak "bütün tâat ve hayırların aslı olan şey" olarak tanımlamıştır;

"Bil ki, ince bir yol üzerinde yürüyen herkesin, ayağının kaymasından korkulur. Fakat o kimse bu yolun iki tarafında iki ucundan güzel ve sıkı şekilde bağlanmış olan bir ipe sıkıca tutunduğunda, korkudan emin olur. Şüphe yok ki Hak yolu, ince bir yoldur." Bu ipten maksatın çeşitli olduğunu söyleyip Taberî ile aynı rivâyetleri zikretmiş olan Râzî bu konuda Ebu Said el-Hudri'den (ra) gelen farklı bir rivâyeti daha zikretmiştir: "Size önemli iki şey bırakıyorum. Bunlardan birisi, Semâ'dan yeryüzüne uzatılmış bir ip olan, Allah'ın Kitâbı ve benim neslim, yani Ehl-i Beytim…" Bu rivâyetten sonra "Allah'ın ipi" ifadesini "Allah'ın dini, Allah'a tâat ve tevbe'de ihlâs" olduğunu ve âyetin devamında "Ve parçalanmayınız" izahı geldiği için "cemaat" kavramını da zikretmek gerektiğini belirterek bütün bunların bir arada yerine getirilmesi ancak insanı cehennemin dibine yuvarlanmaktan koruyacağını dile getirmektedir.[480]

Râzi " وَلاَ تَفَرَّقُو-Ve parçalanmayınız"[481] ifadesi ile ilgili üç husus belirtmiştir:

"Cenâb-ı Hak, din hususunda ihtilaf etmekten nehyetmiştir." Râzi bu izah ile hakikatin tek olduğuna ve bu sebeple ihtilafın olamayacağını vurgulamıştır.

"Artık hakdan sonra, sapıklıktan başka ne kalır" [482] âyetiyle bahsi üzerinde durduğumuz âyetin yorumlanabileceğini belirtir.

1. "Bir diğer husus ise "birbirinden düşmanlık ve musâmahadan nehyetmiştir. Çünkü Araplar Câhiliye döneminde sürekli harb ediyorlar ve birbirleriyle çekişiyorlardı."

[478] "Mu'tezile'ye göre hidâyetin Allah'a nisbet edilmesi insanı hidâyeti seçebilecek kabiliyette yaratması, peygamber ve kitap göndermek sureti ile hidâyete götürecek yolları ona göstermesi yönündedir. Hidâyeti genellikle 'sonuca ulaştıracak şekilde yol gösterme' diye tanımlayan Mu'tezile âlimlerine göre mükellefin sorumlu tutulabilmesi için onun Allah tarafından gösterilen doğru yolu kendi iradesiyle benimsemesi veya reddetmesi gerekir." Osman Oral, *Sistematik Kelam* (Ankara: Tiydem Yayınları, 2015), 109.
[479]Yavuz, Te'vilâtü'l Kur'ân, 2/420.
[480] Ünalmış, *Mefâtihu'l-Gayb*, 6/514-515.
[481] Âl-i İmrân 3/103.
[482] Yûnus 10/32.

yorumuyla âyetin inzalinin Câhiliye dönemindeki savaşları gösterek bir ikaz olduğunu belirtir."[483]

2. "Cenâb-ı Hak ayrılığa sebebiyet verip, aradaki yakınlık ve muhabbeti yok eden her şeyden nehyetmiştir" ifadesiyle 73 fırka hadisi olarak meşhur olan ve yukarıda da zikrettiğimiz (Taberî'nin tefsirinde) hadise yer vermiş ve sonuç olarak "durum böyle olunca da, kurtulacak olanların tek (fırka) olması gerekir" yorumunu yapmış ve bahsi kapatmıştır.[484]

Râzi âyetin devamında ki"وَاذْكُرُواْ نِعْمَةَ اللّهِ عَلَيْكُم – Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayınız." [485] bahsiyle iki nimetten bahsedildiğine değinir. Birincisi dünyevî nimet, ikincisi uhrevî nimettir.[486]

Evs ve Hazrec kabilelerinin Câhiliye döneminde düşmanlarken Allah'u Teala onlara İslam ile ikramda bulununca birbirleri hakkında iyi düşünen kardeşler haline geldiler. Râzi bu durumun dünyevî bir nimet olduğunu izah eder. Ve Enfal suresinin 63. âyetini örnek olarak gösterir: "Sen yeryüzünde olan her şeyi toptan harcamış olsan, yine de onların kalblerini birleştiremezdin. Fakat Allah onların aralarını bulup kaynaştırdı."[487]

Uhrevî nimet olarak da âyetin devamını delil gösterir. " وَكُنتُمْ عَلَىَ شَفَا حُفْرَةٍ مِّنَ النَّارِ فَأَنقَذَكُم مِّنْهَا – Yine siz bir ateş çukurunun tam kenarında iken, oradan sizi kurtardı." [488]Neredeyse cehenneme düşecekken Allah'ın onları o çukurdan kurtarmış ve İslamla şereflendirip, aralarındaki küslüğün son bulmasını murad etmiştir.[489]

Râzi, "O, gönüllerinizi birleştirdi ve O'nun nimeti sayesinde kardeşler oldunuz."[490] buyruğunu kelâmi bir tartışmaya taşır ve bu âyetin Mu'tezile'nin "fiilerin yaratılması" konusundaki görüşlerini iptal ettiğini iddia eder. Çünkü, "İslam'dan sonra carî olan bütün güzel davranış ve muameleler Allah'ın lütfuyla meydana gelmiştir ve insanın kalbinde bu vesileyi yaratan da şüphesiz ki Cenâb-ı Hak'tır."[491]

[483] Ünalmış, *Mefâtihu'l-Gayb*, 6/515.
[484] Ünalmış, *Mefâtihu'l-Gayb*, 6/515.
[485] Âl-i İmrân 3/103.
[486] Ünalmış, *Mefâtihu'l-Gayb*, 6/516.
[487] Ünalmış, *Mefâtihu'l-Gayb*, 6/516.
[488] Âl-i İmrân 3/103.
[489] Ünalmış, *Mefâtihu'l-Gayb*, 6/518.
[490] Âl-i İmrân 3/103.
[491] Ünalmış, *Mefâtihu'l-Gayb*, 6/518.

Al-i İmran Suresi – 3/105

"Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayın. İşte onlar için büyük bir azap vardır."[492]

İbn-i Kesîr, âyeti açıklamak için hadis rivâyetine başvurmuştur: "Yüce ve ulu olan Allah; kendilerine apaçık deliller geldigi halde, iyiliği emir ve kötülüğü yasaklamayı terkeden, parçalanıp ayrılığa düşen geçmiş ümmetler gibi olmayı, bu ümmete yasaklamaktadır." [493]

İmâm Ahmed'in rivâyetine göre; Ebû Amir Abdullah İbn Yahyâ şöyle demiştir: Ebû Süfyân'in oğlu Muâviye ile hacca gittik. Mekke' ye vardığımızda, öğle namazını kılacağı zaman kalkıp şöyle dedi: Allah' ın Resûlü buyurdu ki: "İki ehl-i kitâb (yahûdîler ve hiristiyanlar) dinlerinde yetmiş iki parçaya bölündüler. Bu ümmet de yetmiş üç parçaya bölünecektir. Birisi hariç, hepsi cehennemdedir. O, (doğru yolda olanlar ve) cemâatten ayrılmayanlardır. Ümmetim içinden öyle kimseler çıkacakki bozuk hevesler, köpeğin sahibiyle beraber gezindiği gibi, onlarla beraber bulunacak, hatta bu hevesler onların bütün damarlarına ve mafsallarına girecektir."[494] Ey Arap topluluğu, Allah'a andolsun ki, eğer siz, peygamberinizin getirdiklerine uymazsanız, sizden başkaları bunlara uymamaya elbette sizden daha elverişlidir."

Taberî, âyetin tefsiri olarak kısa bir açıklama yapmış ve ayrıntılı açıklamasını benzer bir âyet olarak zikrettiği "Dinlerini bölüp guruplara ayrılanlar var ya, senin onlarla hiçbir alâkan yoktur. Onların işi ancak Allah'a kalmıştır. Sonra Allah onlara yaptıklarını bildirecektir." [495] âyetinin tefsirinde açıklamıştır. Bu âyetin tefsirine çalışmamızda yer vereceğimiz için burada ele almıyoruz.[496]

Taberî, "parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayın" buyruğundan maksatın, "Yahudi ve Hristiyanlar gibi olmayın" anlamına geldiğini ve onlar için "Allah katında büyük bir azap" olduğunu belirtmiştir.[497]

[492] Âl-i İmrân 3/105.
[493] İbn-i Kesîr, *İbn-i Kesîr Tefsiri*, 1/317.
[494] İbn-i Kesîr, *İbn-i Kesîr Tefsiri,* 1/317.
[495] el-En'âm 6/159.
[496] et-Taberî, *Taberî Tefsiri,* 2/335.
[497] et-Taberî, *Taberî Tefsiri,* 2/335.

Mâtürîdî, "وَلاَ تَكُونُواْ كَالَّذِينَ تَفَرَّقُواْ وَاخْتَلَفُو - Parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayınız"[498] izahıyla ilgili iki hususta bahsetmiştir:

1. "En'am suresinin 159. âyetinden yola çıkarak parçalanmanın "şeytan yolu" olduğunu ifade etmiştir."[499]

2. Mâtürîdî, "Allah'ın açtığı peygamberlerin gösterdiği yoldan ayrılanlar" olarak betimlemiştir. Peki kimdir bunlar; "kendileri için çeşitli bidatlar icat edenler ve dinlerini hevâlarına uyduranlardır."[500]

"مِن بَعْدِ مَا جَاءهُمُ الْبَيِّنَاتُ - Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra"[501] bahsindeki "الْبَيِّنَاتُ" kelimesi üzerine iki izahta bulunmuştur:

1. "Peygamberlerin getirmiş olduğu açık deliller"[502]

2. "Hz. Muhammed'in (sav) üstün nitelikleri ve özellikleri konusunda Yahudi ve Hristiyanların kitaplarında bulunan âyetleri beyan etmiş olması"[503]

"وَأُوْلَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ - İşte onlar için büyük bir azap vardır."[504] "Âyette sözü edilen yollardan maksadın şeytanın davet ettiği yollar olduğuna işaret etmektedir." ifadesiyle Mâtürîdî âyeti tefsir etmiştir.[505]

Fahreddin er-Râzi, bu âyetin kendisinde önce inzal olmuş âyetlerle birlikte bir tamamlayıcı olduğunu veya âyetten hemen önceki âyetle birlikte bir tamamlayıcı olduğuna dair iki izahta bulunmuştur:

1. "İslam dininin ve Hz. Muhammed'in habercisi olan Tevrat ve İncil'e rağmen ehl-i kitabın, Hz. Muhammed'in nübüvvetinin doğruluğunu ve apaçık olan nassları reddetmeleri üzerine Yüce Allah mü'minlerin ehl-i kitabın yaptıkları gibi ihtilafa düşmemelerini ve ayrılık çıkarmamalarını emrederek öceki âyetlerin tamamlayıcı olmuştur."[506]

---

[498] Âl-i İmrân 3/105.
[499] Yavuz, *Te'vilâtü'l Kur'ân,* 2/425.
[500] Yavuz, *Te'vilâtü'l Kur'ân,* 2/425.
[501] Âl-i İmrân 3/105.
[502] Yavuz, *Te'vilâtü'l Kur'ân*, 2/425.
[503] Yavuz, *Te'vilâtü'l Kur'ân,* 2/425.
[504] Âl-i İmrân 3/105.
[505] Yavuz, *Te'vilâtü'l Kur'ân*, 2/425.
[506] Ünalmış, *Mefâtihu'l-Gayb*, 6/524-525.

2. Allah kullarından emr-i bi'l ma'ruf ve nehiy ani'l-münker'i emrediyor.[507] Ancak bu emri, zalimlere ve azgınlara karşı yerine getirebilecek güce sahip olmak için ancak "hak ve din bağlıları arasında ülfet ve muhabbetin olmasıyla" ve mü'minlerin kesinlikle ayrılık ve ihtilaftan uzak durmasıyla mümkün olacağını bildirmiştir. Râzî, "bu izaha göre de âyet, sadece önceki âyetin bir tamamlayıcısı olur" [508] demiştir.

"تَفَرَّقُواْ وَاخْتَلَفُوا - Parçalanıp ayrılanlar ve ihtilafa düşenler." [509] emri ile ilgili Râzî, üç izah şekli olabileceğinden bahseder:

1. Hz. Adem kıssasından örnek vererek; iblisin, Hz. Adem'e olan hasedinden dolayı Yüce Allah'ın emrini terketmiş olması ve buradan yola çıkarak "hevâlarına uyup nefislerine itaat edenler ve hasedleri yüzünden ihtilafa düşenler gibi olmayın"[510] şeklinde bir izahtır.

2. Bir diğer izah ise; "Parçalanıp ihtilafa düşerek, her bir grubun peygamberlerden bir kısmını tasdik ederken diğerlerini tasdik etmeyen, böylece düşmanlık ve tefrika içine düşen kimseler gibi olmayın"[511] şeklidedir.

3. "Müşebbihe, Kaderiyye ve Haşviyye gibi, fırkalar halinde bölünmeyin" şeklinde bir izahtır.[512]

Râzî, bazı alimlerin"ihtilaf" ve "tefrika" kelimelerinin peş peşe gelmesi ile ilgili iki ayrı görüş olduğunu söylemiştir:

1- "Allah'ın bu ikisini, birbirini te'kid için getirildiğini söylemişlerdir."[513]

2a- "Sizler, düşmanlık yapmak suretiyle parçalanmayın ve dini konularda ihtilaf etmeyin."[514]

[507] "İçinizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir." Âl-i İmrÂn, 3/104.
[508] Ünalmış, *Mefâtihu'l-Gayb*, 6/525.
[509] Âl-i İmrân 3/105.
[510] Ünalmış, *Mefâtihu'l-Gayb*, 6/525.
[511] Ünalmış, *Mefâtihu'l-Gayb*, 6/525.
[512] Ünalmış, *Mefâtihu'l-Gayb*, 6/525.
[513] Ünalmış, *Mefâtihu'l-Gayb*, 6/525.
[514] Ünalmış, *Mefâtihu'l-Gayb*, 6/525.

2b- “Nasslardan yanlış manalar çıkararak parçalanıp, sonra her biriniz kendi görüş ve mezhebinin te’yidi için çaba sarfederek ihtilaf etmeyiniz.”[515]

2c- “Alimlerden her biri bir beldede reis olduğu için, bedenleri bakımından ayrı oldukları gibi, her biri kendisinin hak, başkalarının bâtıl üzere olduğunu iddia etmeleri sebebiyle ihtilafa düşmeyiniz.”[516]

“وَأُوْلَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ - İşte bu kimseler yok mu, onlara büyük bir azap vardır”[517] bahsi ile ilgili “Bölünüp parçalanlara, bu tefrikaları sebebiyle ahirette çok büyük azap var” yani Yüce Allah “mü’minleri bölünüp parçalanmaktan menetmiş olur” açıklamasıyla Râzî, âyetin kesinliğini dile getirmiştir.[518]

En’am Suresi - 6/153

“Şüphesiz bu benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun; (başka) yollara sapmayın; sonra onlar sizi Allah'ın yolundan ayırır. İşte günahtan korunmanız için Allah bunları size emretti.”[519]

İbn-i Kesîr, âyeti farklı bir âyetle ve hadis rivâyetiyle yorumlamıştır: “Allah Teala, mü’minlere cemâat olmayı emretmiş ve onları ihtilaf ve ayrılıktan menetmiştir. Kendilerinden öncekilerin ancak Allah’ın dinine düşmanlıkları ve o çekişmeleri yüzünden helak olduklarını onlara haber vermiştir. Bu âyet, Yüce Allah’ın şu sözüne benzemektedir:[520] “O dini ayakta tutasınız, o konuda ayrılığa düşmeyesiniz.”[521]

“İmam Ahmed İbn Hanbel'in Müsned'indeki rivâyete göre: Resûlullah (s.a.v.) eliyle yere bir çizgi çizerek: "İşte Allah'ın doğru yolu budur." buyurmuş. Bu çizginin sağına ve soluna çizgi çizip, "İşte bu yollardan, üzerinde bir şeytan bulunup da ona çağırmayan hiçbirisi yoktur." buyurmuştur.”

[515] Ünalmış, *Mefâtihu’l-Gayb*, 6/525.
[516] Ünalmış, *Mefâtihu’l-Gayb*, 6/525-526.
[517] Âl-i İmrân 3/105.
[518] Ünalmış, *Mefâtihu’l-Gayb*, 6/526.
[519] el-En’âm 6/153.
[520] İbn-i Kesîr, *İbn-i Kesîr Tefsiri,* 2/198-199.
[521] eş-Şûrâ 42/13.

"Yüce Allah bu âyette, kendi yolunu (sebîlini) tekil olarak söyledi. Cünkü hak, tektir. Bâtıl yollar ise çeşitli ve pek çok olduğu için, onlan da yollar (sübül) diyerek çoğul olarak zikretti."[522]

Taberî, âyetle ilgili genel bir yorum yapmış ve "Yahudiler, Hristiyanlar ve Putperestler gibi bir çok yollar tutmayın ki sizi, Allah'ın yolundan ayırmasınlar" [523] cümlesiyle bu üç grup üzerinden teşbihte bulunmuştur. Ardından bir rivâyetle "dosdoğru yolumdur" izahını açıklamıştır:

Abdullah b. Mes'ud'dan rivâyetle:

"Bir gün Rasulullah (sav) yere bir çizgi çizdi ve "Bu Allah'ın yoludur" dedi. Sonra bu çizginin sağında ve solunda başka çizgiler de çizdi ve şöyle buyurdu: "Bunlar da başka yollardır. Bunların her birinin başında, kendisine çağıran bir şeytan bulunmaktadır. Sonra da bu âyet-i kerimeyi okudu."

Taberî, Abdullah b. Abbas'ın bu ve benzeri âyetleri şu şekilde izah ettiğini nakletmiştir:

"Allah, mü'minlere, cemaat halinde olmayı emretti. Ve onlara, ihtilafa düşmeyi ve bölük pörçük olmayı yasakladı. Ve kendilerinden önceki ümmetlerin, Allah'ın dini hususunda tartışıp birbirlerine düşmeleri sebebiyle helak olduklarını haber verdi."[524]

Bu noktada Taberî'nin zikretmiş olduğu Abdullah b. Abbas'ın rivâyeti, konumuz açısından önemli bir rivâyettir.[525]

Mâtürîdî, " وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلاَ تَتَّبِعُواْ السُّبُلَ- Şüphesiz bu benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun; (başka) yollara sapmayın"[526] izahını "peygamberlerin davet ettiği her şey" anlamına geldiğini ifade etmektedir. Bu izahla ilgili bir diğer mesele âyetin neshedilmesiyle ilgili iddialardır. Müfessir, "bu âyetler muhkemdir, hiçbir ilahi kitap tarafından neshedilmemiştir, Bunlar ademoğullarının hepsine haram kılınmıştır" ifadelerini kullanmış ve bu cümle ile ilgili üç husus belirtmiştir:

[522] İbn-i Kesîr, *İbn-i Kesîr Tefsiri,* 2/199.
[523] et-Taberî, *Taberî Tefsiri,* 3/584-585
[524] et-Taberî, *Taberî Tefsiri,* 3/584-585.
[525] et-Taberî, *Taberî Tefsiri*, 3/584-585.
[526] el-En'âm 6/153.

1. “Peygamberler insanları davet ettikleri dine, deliller ve kanıtlarla çağırmışlardır.”[527]

2. “Bu benim dosdoğru yolumdur mealindeki cümle ile dinin aslı, Allah’ın birliği, O’na kulluk ve O’nun ulûhiyetine başkalarını ortak etmeden ihlasla kendini Allah’a vermek”[528] tanımını yapmıştır.

3. “Hz. Muhammed’in (as) getirdiği veya Kur’an’da söz konusu edilen buyrukların kastedilmiş olması.”[529]

Mâtürîdî’nin bu üç ihtimali sıralamasının sebebi “هَذَا ” işaret isminin kullanılmış olmasıyla birlikte bizzat neyin kastedildiği belirtilmemiş olmasından kaynaklıdır.[530]

“وَلاَ تَتَّبِعُواْ السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَن سَبِيلِهِ - Başka yollara sapmayın, sonra onlar sizi Allah’ın yolundan ayırır.”[531]

Müfessir, âyetin bu kısmında dosdoğru yolun ne olduğundan bahseder ve dosdoğru yollar dışında kalan yolların ise yasaklandığını belirtir:

“Dosdoğru yol olarak belirtilen din, delili ve kanıtı ile hak dindir, diğer dinler değildir. Çünkü diğer dinlerin ve farklı arzuların, dosdoğru yola dair hiçbir delilleri ve kanıtları yoktur. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, burada belirttiği dosdoğru olan yoluna uymayı emretmekte ve başka yollara uymayı yasaklamaktadır.”[532]

“Meselenin aslı şudur: Mutlak doğru yol Allah’ın yoludur, mutlak din Allah’ın dinidir, mutlak kitap da Allah’ın kitabıdır.”[533]

Fahreddin er-Râzi, bu âyeti dört meselede ele almıştır. İlk iki meselede kıraat ve lafız bakımından, üçüncü meselede önceki âyetlerin devamı niteliğinde olduğunu dile getirmiş ve “hem önce geçen hükümlerin, hem de şeriatın diğer hükümlerinin girmesini iktiza eden bir

[527] Yavuz, *Te’vilâtü’l Kur’ân,* 5/279.
[528] Yavuz, *Te’vilâtü’l Kur’ân*, 5/279.
[529] Yavuz, *Te’vilâtü’l Kur’ân,* 5/279.
[530] Yavuz, *Te’vilâtü’l Kur’ân,* 5/280.
[531] el-En’âm 6/153.
[532] Yavuz, *Te’vilâtü’l Kur’ân,* 5/280.
[533] Yavuz, *Te’vilâtü’l Kur’ân,* 5/280.

mücmellikle "وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا - İşte benim dosdoğru yolum" [534] buyurmuştur." ifadelerini kullanmıştır.[535]

Râzi, üçüncü meselede hem özel hem genel bir ifade kullanıldığını dile getirir:

"Hz. Peygamber'in İslam dini hakkında yapmış olduğu her türlü açıklama dahil olur. O halde sizler, o kitabın mücmeline de mufassalına da uyunuz; ondan yüz çevirmeyiniz. Eğer yüz çevirirseniz sapıklıklara düşersiniz."[536] Yorumlarının devamında âyetin muhkem olduğunu ve neshedilmediğini bir rivâyetle ele almıştır:

"İbn Abbas'tan rivâyetle: "Bunlar, kendisinden önceki hiçbir kitabın neshedilmediği muhkem âyetlerdir. Kim o âyetlerle amel ederse, cennete; kim de onlarala amel etmeyi bırakırda, cehenneme girer!"[537]

"وَصَّاكُم بِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ - İşte (kötülüklerden) sakınasınız diye, Allah size bunları emretti"[538] bahsi ile ilgili "gerçeğin (hakkın) tek olduğuna delalet eder. Ancak bundan "Her tek olan gerçektir" neticesi çıkmaz." ifadesi ile basit – tümel önerme[539] sunar ve bu önerme üzerinden çıkarımlarda bulunur: "Binaenaleyh gerçek tek olunca, onun dışındaki her şey bâtıl olur. Hakkın dışında olan şeyler, pek çoktur. Binaenaleyh her çok olanın, bâtıl olduğuna hükmetmek gerekir. Ancak yukarıdaki kaziyyedeki (hükümdeki) düsturdan hareketle, her bâtılın çok olması neticesi çıkmaz."[540]

Râzi , "فَتَفَرَّقَ - (Allah'ın yolundan) ayırır"[541] kelimesi ile ilgili bir yorumda bulunmamış ancak âyeti genel olarak ele almış ve dosdoğru yoldan ayrılmayın ve "Hz. Peygamber'in getirmiş olduğu her şeye sımsıkı sarılın" ifadesinde bulunmuştur.[542]

[534] el-En'âm 6/153.
[535] Ünalmış, *Mefâtihu'l-Gayb*, 10/252.
[536] Ünalmış, *Mefâtihu'l-Gayb*, 10/252.
[537] Ünalmış, *Mefâtihu'l-Gayb*, 10/252.
[538] el-En'âm 6/153.
[539] "Basit önermelere yüklemli veya kategorik önermeler de denir. Tümel önerme: Konu olan terim bir sınıfın tüm fertlerini içine alıyorsa, tümel önermedir." İbrahim Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş (*Ankara: Elis Yayınları, 2004), 110-111.
[540] Ünalmış, *Mefâtihu'l-Gayb*, 10/253.
[541] el-En'âm 6/153.
[542] Ünalmış, *Mefâtihu'l-Gayb*, 10/253.

En'am Suresi - 6/159

"Dinlerini bölüp guruplara ayrılanlar var ya, senin onlarla hiçbir alâkan yoktur. Onların işi ancak Allah'a kalmıştır. Sonra Allah onlara yaptıklarını bildirecektir."[543]

İbn-i Kesîr, âyeti şu şekilde açıklamıştır:

"Bu âyet-i kerîme, yahûdîler ve hıristiyanlar hakkında nazil olmuştur. Yahûdîler ve hıristiyanlar, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) gönderilmesinden önce ihtilafa düşmüşler ve bölünmüşlerdi. Hz. Muhammed (s.a.v.) gönderilince: "Dinlerini parça parça edip, guruplara ayrılanlar var ya, senin onlarla hiçbir ilişkin yoktur…" âyeti indirildi.[544]

Zâhir olan şudur ki: Bu âyet, Allah'ın dininden ayrılan ve O' na muhâlif olan herkes hakkında geneldir. Yüce Allah, Rasûlünü, hidâyet ve hak din ile, Allah'ın, dinini bütün dinlere üstün kılmak için göndermiştir. Allah' ın şeriatı tek olup onda bölünme ve ayrılık yoktur. Kim, bu dinde ayrılığa düşer, keyifler ve sapıklıklar içinde bulunan diğer din sahiplerinde olduğu gibi "bölük bölük olursa"; Allah onların içinde bulunduğu durumdan peygamberini temize çıkaracaktır.[545]

Bu âyet, Allah Teâla'nın şu sözü gibidir: "Allah, Nuh'a buyurduğu şeyleri size de din olarak buyurmuştur. Ey Muhammed! Sana vahyettik, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya da buyurduk ki: Dine bağlı kalın, onda ayrılığa düşmeyin."[546]

Bir hadiste ise şöyle buyrulmuştur:

"Biz peygamberler topluluğu; baba bir kardeşleriz. Dinimiz birdir." işte bu doğru yoldur. O din, resûllerin getirmiş olduğu, tek ve ortağı olmayan Allah'a ibâdettir. O, sonuncu peygamberin şeriatına sarılmaktır. Buna muhâlif olan şeyler; sapıklıklar, bilgisizlikler, indî görüşler ve keyiflerden ibârettir. Resûller, bunlardan uzak ve temizdirler. Nitekim Allah Teâlâ burada: "Senin onlarla hiçbir ilişkin yoktur."[547] buyurmaktadır.

[543] el-En'âm 6/159.
[544] İbn-i Kesîr, *İbn-i Kesîr Tefsiri,* 2/203-204.
[545] İbn-i Kesîr, *İbn-i Kesîr Tefsiri*, 2/203-204.
[546] eş-Şûrâ 42/13.
[547] İbn-i Kesîr, *İbn-i Kesîr Tefsiri,* 2/203-204.

“Onların işi ancak Allah’a kalmıştır, sonra Allah onlara, yaptıklarını haber verecektir." kavl-i şerifi, yüce Allah'ın şu sözü gibidir:[548] "Dogrusu, inananlar ve yahûdîler, sâbiîler, hıristiyanlar, mecusîler, puta tapanlar arasında, kıyamet günü Allah kesin hüküm verecektir.”[549]

Taberî,

“ إِنَّ الَّذِينَ فَرَّقُواْ دِينَهُمْ وَكَانُواْ شِيَعًا - Dinlerini bölüp gruplara ayrılanlar”[550] bahsi üzerinde ayrıntılı durmuş, rivâyetleri ve kendi görüşünü zikretmiştir.

“Mücahid, Katade, Süddi, Abdullah b. Abbas ve Dehhak’a göre, Yahudi ve Hristiyanlardır.”[551]

“Ebu Hüreyre’ye göre bu ümmetin bid’atçileridir. Kur’an’ın muhkem âyetlerini bırakarak müteşabih âyetlerine uyanlardır.”[552]

“Taberî’ye göre, Allah Teâla’nın hak dinini bölük pörçük eden ve ayrılığa düşen bütün insanları kastediyor. Rasulullah’ın üzerinde bulunduğu Hanif dininden ayrılan putperest müşrikler de Yahudiler de Hristiyanlar da, Hanif dininden ayrılan görünüp bid’atler icat edip insanları doğru yoldan saptıranlar da bu âyetin genel ifadesine dahildir.”[553]

“لَّسْتَ مِنْهُمْ فِي شَيْءٍ - Senin onlarla hiçbir alakan yoktur”[554] ifadesiyle ilgili iki farklı görüş vardır. Taberî bu görüşleri zikretmektedir.

“Süddiye göre bu âyet-i kerime, kafirlerle savaşmanın farz kılınmasından önce inmiş, Rasûlullah’a, kafirlerle savaşmamalarını emretmiş, daha sonra ise Tevbe suresinin 36. âyeti[555] ile neshedilmiştir.”[556]

---

[548] İbn-i Kesîr, *İbn-i Kesîr Tefsiri,* 2/203-204.
[549] el-Hac 22/17.
[550] el-En’âm 6/159.
[551] et-Taberî, *Taberî Tefsiri,* 3/591-592.
[552] et-Taberî, *Taberî Tefsiri,* 3/591-592.
[553] et-Taberî, *Taberî Tefsiri,* 3/591-592.
[554] el-En’âm 6/159.
[555] “Doğrusu Allah’a göre ayların sayısı, Allah’ın gökleri ve yeri yarattığı günkü yazısına uygun olarak on ikidir; bunlardan dördü haram aylardır. İşte doğru olan hesap budur. O aylarda kendinize zulmetmeyin, müşrikler sizinle topyekün savaştıkları gibi siz de onlarla topyekün savaşın. Bilin ki Allah buyruklarına karşı gelmekten sakınanlarla beraberdir.” et-Tevbe, 9/36.
[556] et-Taberî, *Taberî Tefsiri,* 3/591-592.

"Ebu'l Ahves, Mâlik b. Miğvel ve Ümmü Seleme'den nakledilen diğer bir görüşe göre bu âyet-i kerime neshedilmemiştir. Zira bu âyet, Rasulullah'ın vefatından sonra, İslam'da olmayan bir kısım şeyleri ihdas edecek olan kişilerden onun beri olduğunu beyan etmektedir."[557]

Taberî, âyetin neshedilmediği düşüncesi üzerinde durmakta ve "Hz. Muhammed (sav)'e, ümmetinin bidatçılarından, inkarcılarından, kavminin müşriklerinden, Yahudi ve Hristiyanlardan beri olduğunu bildirmektedir." diyor ve bir âyetin mensuh olduğunu söyleyebilmek için sahih delillerin olması gerektiğine dikkat çekmektedir."[558]

Mâtürîdî, " إِنَّ الَّذِينَ فَرَّقُواْ دِينَهُمْ وَكَانُواْ شِيَعًا - Dinlerini bölüp gruplara ayrılanlar"[559] ifadesi ile ilgili rivâyetlerden yola çıkarak, "Kafirler, dalalette olanlar, Haruriler (Hariciler), Yahudiler, Hristiyanlardır." ifadelerini nakletmektedir. Bu rivâyetlerin nihâyetinde müfessir, "onların kimler olduğunu bilmiyoruz, kim olduklarını bilmeye de ihtiyacımız yoktur."[560] yorumunu yapmaktadır.

Mâtürîdî, "dinlerini böldüler"[561] bahsiyle ilgili üç anlam olduğunu dile getirmiştir.

1. "Hakikati böldüler. Çünkü; "bütün din mensupları, kendilerinin Allah'ın dininden başka bir din üzere olduklarına inanırlar, hiç kimse kendisinin Allah'ın dininden başka bir din üzere olduğunu söylemez."[562]

2. "Cenâb-ı Hak tarafından emrolundukları ve nebilerin ve resûllerin davet ettiği dini bölüp parçalamışlardı."[563]

3. "Onlar nebilerin resullerin döneminde tabi oldukları dini bilahare bölüp parçalamışlardı."[564]

[557] et-Taberî, *Taberî Tefsiri,* 3/591-592.
[558] et-Taberî, *Taberî Tefsiri,* 3/591-592.
[559] el-En'âm 6/159.
[560] Yavuz, *Te'vilâtü'l Kur'ân,* 5/293.
[561] el-En'âm 6/159.
[562] Yavuz, *Te'vilâtü'l Kur'ân,* 5/293.
[563] Yavuz, *Te'vilâtü'l Kur'ân,* 5/294.
[564] Yavuz, *Te'vilâtü'l Kur'ân,* 5/294.

Mâtürîdî, "لَّسْتَ مِنْهُمْ فِي شَيْءٍ - Senin onlarla hiçbir alakan yoktur"[565] ifadesi ile âyetin neshedildiğini iddia edenlere böyle bir şeyin uzak bir ihtimal olduğunu belirtip, üç farklı anlam olabileceğini dile getirmektedir.

1. "Senin onların diniyle hiçbir alakan yoktur. Çünkü; onların dini atalarını taklit esasına dayanmakta, senin dinin ise deliller ve kanıtlar dinidir."[566]

2. "Sana onların dini sorulmayacak ve ondan hesaba çekilmeyeceksin."[567]

3. "O kafirlerin, Rasûlüllah'ın (sav) kendi dinlerine döneceklerinden ümitlerini kestikleri anlamına gelebilir."[568]

Mâtürîdî, "إِنَّمَا أَمْرُهُمْ إِلَى اللهِ - Onların işi ancak Allah'a kalmıştır." bahsinin iki anlama gelebileceğini nakletmiştir.

1. "Onların hükmü sana ait değil Allah'a aittir."[569]

2. "Onlarla savaşmak emri Allah'a aittir, savaşmak için sana izin vermedikçe onlarla savaşamazsın."[570]

Müfessir, "ثُمَّ يُنَبِّئُهُم بِمَا كَانُواْ يَفْعَلُون - Sonra Allah onlara yaptıklarını bildirecektir."[571] cümlesinin bir tehdit cümlesi olduğunu dile getirip âyetin tefsirini bitirmektedir.[572]

Fahreddin er-Râzi, " إِنَّ الَّذِينَ فَرَّقُواْ دِينَهُمْ وَكَانُواْ شِيَعًا - Dinlerini bölüp gruplara ayrıldılar"[573] ifadesinde geçenlerin kim olduğuna dair üç görüş belirtmiştir:

1. "İslam'ın dışındaki inanç ve dinlerdir. Onlar İbn Abbas'tan rivâyetle müşrikler olabilir veyahut Mücahid ve Katade'den rivâyetle Yahudiler ve Hristiyanlardır."[574]

---

[565] el-En'âm 6/159.
[566] Yavuz, *Te'vilâtü'l Kur'ân,* 5/294.
[567] Yavuz, *Te'vilâtü'l Kur'ân,* 5/294.
[568] Yavuz, *Te'vilâtü'l Kur'ân,* 5/294.
[569] Yavuz, *Te'vilâtü'l Kur'ân,* 5/294.
[570] Yavuz, *Te'vilâtü'l Kur'ân,* 5/294.
[571] el-En'âm 6/159.
[572] Yavuz, *Te'vilâtü'l Kur'ân*, 5/294.
[573] el-En'âm 6/159.
[574] Ünalmış, *Mefâtihu'l-Gayb*, 10/260.

2. Bu ifadeden kastedilen, "Kitabın bir kısmını alıp inandılar, bir kısmını terkettiler"[575] manasındadır.

3. Mücahid'den rivâyetle, "Dinlerini parça parça yapanlar, Muhammed ümmetindendir. Bunlar bidatçılar ve şüphe ehli kimselerdir."[576]

Râzî, "لَّسْتَ مِنْهُمْ فِي شَيْءٍ - Sen hiçbir şekilde onlardan değilsin"[577] hakkında iki görüş bildirmiştir:

1. "Sen onların sözlerinden ve görüşlerinden uzaksın. Bu batıl ve yanlış görüşlerinden dolayı gereken ceza, sadece onlara hasredilmiş olup, onlardan başkasında carî olmaz."[578]

2. "Sen onlarla, (şu anda) hiçbir biçimde savaş halinde değilsin."[579] Râzî bu görüşün devamında bu âyetin neshedildiğini iddia edenlere böyle bir şeyin olası olmadığını dile getiriyor.[580]

Müfessir, "إِنَّمَا أَمْرُهُمْ إِلَى اللّهِ - Onların işi, ancak Allah'a kalmıştır"[581] ifadesi ile ilgili "Onlara zaman tanımak, mühlet vermek ve onların kökünü kazıyıp helak etmek gibi konularda, onların işleri ancak Allah'a aittir."[582] yorumunu yapmıştır.

"ثُمَّ يُنَبِّئُهُم بِمَا كَانُواْ يَفْعَلُون - Sonra O, yapmakta oldukları şeyleri onlara haber verecektir."[583] "Bu ifade ilahi tehdit ve vaîd kastedilmiştir." yorumunu yapan Râzi, sonuç olarak "bil ki bu âyetten murad, müslümanların sözünün özünün bir olmasına ve din hususunda fırkalara ayrılmayarak bidatler çıkarmamalarına bir teşviktir."[584] diyerek âyeti genel olarak tefsir etmiştir.

[575] Ünalmış, *Mefâtihu'l-Gayb*, 10/261.
[576] Ünalmış, *Mefâtihu'l-Gayb*, 10/261.
[577] el-En'âm 6/159.
[578] Ünalmış, *Mefâtihu'l-Gayb*, 10/261.
[579] el-En'âm 6/159.
[580] Ünalmış, *Mefâtihu'l-Gayb*, 10/261.
[581] el-En'âm 6/159.
[582] Ünalmış, *Mefâtihu'l-Gayb*, 10/261.
[583] el-En'âm 6/159.
[584] Ünalmış, *Mefâtihu'l-Gayb*, 10/261.

Rûm Sûresi – 30/32[585]

"Dinlerini parçalayan ve bölük bölük olanlardan (olmayın. Bunlardan) her fırka, kendilerinde olan ile böbürlenmektedir."[586]

Taberî, bu âyeti bir önceki âyetle birlikte tefsir etmiştir. Rivâyete yer vermemiş ve detaya girmeden kendi görüşünü belirtmiştir.

"مِنَ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ وَكَانُوا شِيَعًا - Dinlerini parçalayan ve bölük bölük olanlardan (olmayın)."[587] Âyetin bu bahsiyle ilgili "sakın sizler, dininize muhalefet etmeyin" ikazında bulunan Taberî, genel bir yorum yapmış ancak kimleri kastettiğinden bahsetmemiştir. Devamında "Allah'a ortak koşanlardan olmayın. Allah'a ortak koşanlar, dinlerini değiştirmiş ve ayrılığa düşmüşlerdir." [588] ifadesiyle kafirleri ve müşrikleri kastettiği anlaşılmaktadır.

"كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ - Her fırka, kendilerinde olan ile böbürlenmektedir."[589] Âyetin bu bahsiyle ilgili "her fırka kendi nezdinde bulunan bidatlerle sevinip durmakta ve onlara sımsıkı sarılmaktadır" [590] yorumunu yapmıştır. Bu yorumu ile gruplara ayrılanların kendilerine göre bir din uydurduklarını ve ancak kendinden olana sarıldıklarını ifade etmektedir.[591]

Mâtürîdî, "مِنَ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ وَكَانُوا شِيَعًا - Dinlerini parçalayıp fırkalara ayrılanlardan"[592] mealini "şirke sapanlardan[593] ve dinlerini parçalayanlardan olmayın" şeklinde olabileceğini belirterek âyetin tefsirine giriş yapmıştır.

Mâtürîdî, âyette geçen "فَرَّقُوا - ferrakü", "فا رقوا - fârakû" şeklinde okunabileceğini ve bu şekilde olursa iki farklı mananın ortaya çıktığını dile getirmektedir.

[585] İbn-i Kesîr, Rûm Sûresi 32. âyeti tefsir etmemiştir.
[586] er-Rûm 30/32.
[587] er-Rûm 30/32.
[588] et-Taberî, *Taberî Tefsiri*,6/412.
[589] er-Rûm 30/32.
[590] et-Taberî, *Taberî Tefsiri,*6/412.
[591] et-Taberî, *Taberî Tefsiri*,6/412.
[592] er-Rûm 30/32.
[593] "Gönülden O'na yönelin, O'na saygısızlıktan sakının, namazı kılın ve şirke sapanlardan, dinlerinde ayrılığa düşüp -her bir grubun kendindekini beğendiği- fırkalara ayrılanlardan olmayın."er-Rûm, 30/32.

“Peygamberlerin getirmiş olduğu dinlerinden ayrıldılar.” Yani “Yaratılışlarına yerleştirilmiş olan dinlerinden ayrıldılar. Bu Allah’ın birliği ve rububiyetine dair onların yaratılışlarına yerleştirmiş olduğu delillerdir.”[594]

Fırkalara ayrılanlar: “Fırkalar haline gelenler, yaratılışlarına yerleştirilen özelliğe sahip olduktan sonra onlar fırkalara ve gruplara ayrıldılar.” Bu beyan şu anlama da gelebilir: “Fırkalara ayrılmışlardı, birbirlerini teşvik edip birbirlerine tâbi oluyorlardı.”[595]

Yukarıda ikinci anlamda “birbirlerini teşvik edip birbirlerine tâbi oluyorlardı” ifadesinin ortaya çıkmasının sebebi “ الشيعة -şîa” kavramının “bir temele ve bir esasa bağlı topluluğu ifade etmek için kullanıldığından”dır.[596]

Mâtürîdî, “مِنَ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُم - Dinlerini parçalayanlar”[597] bahsinde kimlerin olduğunu belirtmekte ve bunların Yahudiler, Mecûsiler, Hristiyanlar ve diğer dinler olduğunu dile getirmektedir.[598]

Müfessir, “كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ - Her grup kendindekini beğenmektedir” [599]mealiyle “her din müntesibi kendi dinininden razı olmakta ve onu beğenmektedir” yorumun yaparak âyetin tefsirini bitirmektedir.[600]

Fahreddin er-Râzi, “مِنَ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ وَكَانُوا شِيَعًا - Onlar dinlerini darmadağınık etmişler ve fırka fırka (şiya’an) olmuşlardır.”[601] bahsiyle ilgili iki anlama gelebileceğini belirtmiştir:

1. “Onlar İslam’a gelip, tek bir hale gelmediler. Herbiri ayrı ayrı yollar tutturdu.”[602]

2. “Onların bir kısmı Allah’a dünyevi maksatlardan ötürü, bir kısmı cennetten ötürü, bir kısmı da cehennemden kurtulma ümidinden ötürü ibadet ettiler.”[603]

---

[594] Yavuz, *Te’vilâtü’l Kur’ân,* 11/221.
[595] Yavuz, *Te’vilâtü’l Kur’ân*, 11/221.
[596] Yavuz, *Te’vilâtü’l Kur’ân,* 11/221.
[597] er-Rûm 30/32.
[598] Yavuz, *Te’vilâtü’l Kur’ân,* 11/221.
[599] er-Rûm 30/32.
[600] Yavuz, *Te’vilâtü’l Kur’ân*, 11/221.
[601] er-Rûm 30/32.
[602] Ünalmış, *Mefâtihu’l-Gayb*, 18/110.
[603] Ünalmış, *Mefâtihu’l-Gayb*, 18/110.

Râzî, "كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ - Her grup, kendilerinde olan ile böbürlenmektedir"[604] bahsini "Her biri de, tutturduğu yola sevinir ve o yolu beğenir." şeklinde açıklamıştır. Âyetin tefsirine devam ederek şu şekilde yorum yapmıştır:

"Ama esas ihlaslı olan, elindeki şeye, tutturduğu yola sevinmez. Onun sevinci, Allah katında olma ile, O'nun huzuruna ulaşma iledir. Bu böyledir. Çünkü biz insanların elinde bulunan her şey, tükenmeye mahkumdur. Nahl suresi 96. âyeti kerimede beyan edildiği üzere "Sizin yanınızda olanlar tükenir. Ama Allah'ın katında olanlar bâkîdir…" O halde sizin elinizde olanlarla ferahlayabileceğiniz bir gayeniz olamaz. Esas matlub, Allah katında olan şeydir ve ferahlık onunla elde edilir. Al-i İmran suresinin 169 ve 170. âyetlerinde buyrulduğu üzere, "Bilakis onlar, Rableri katında diridirler. (Allah'ın) lütfundan kendilerine verdiği ile hepsi şad olarak, rızıklanırlar."[605] Onları, Rableri katında bulunan ve bitmeyen fazlından elde ettiği şeylerle şad olan kimseler olarak anlatmıştır. Yunus suresi 58. âyette "(Katınızda olanlar değil), ancak Allah'ın fazlı ve rahmetiyle, işte yalnız bunlarla sevisinler."[606] buyrulmuştur. Çünkü insanın elinde olanlar bitip tükenir. Bu işin dünyada böyle olduğu zahirdir. Ahirettekine gelince, kulun yeme-içme ile elde edeceği şeyler de son bulur. Fakat Cenâb-ı Hak, o kimseye o şeyin aynısını, bitmek bilmeyen fazlından ötürü, sonsuza kadar yeniler. O halde bitmek bilmeyen, ancak O'nun fazlı ve lütfudur." sözlerini dile getirmiştir.[607]

Şura Suresi, 42/13

"Dini ayakta tutun ve onda ayrılığa düşmeyin diye Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiğimizi Allah size de din kıldı. Fakat kendilerini çağırdığın bu (din), Allah'a ortak koşanlara ağır geldi. Allah dilediğini kendisine (peygamber) seçer ve kendisine yöneleni de doğru yola iletir."[608]

İbn-i Kesîr'e göre, "Yüce Allah bu ümmet için: "O, dinden Nuh' a tavsiye ettigini, sana vahyettiğimizi, İbrâhim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettigimizi size de şeriat yaptı."[609] buyurarak, Hz. Adem'den sonra resûllerin ilki Hz. Nuh aleyhisselâm ve sonuncusu Hz.

[604] er-Rûm 30/32.
[605] Âl-i İmrân 3/169-170.
[606] Yûnus 10/58.
[607] Ünalmış, *Mefâtihu'l-Gayb*, 18/110-111.
[608] eş-Şûrâ 42/13.
[609] eş-Şûrâ 42/13.

Muhammed aleyhisselâmı zikredip sonra da bunlar arasında azim sahibi peygamberlerden Hz. İbrâhîm, Hz. Musa ve Hz. İsa' yı anar. Bu âyet, beş büyük peygamberi bir arada zikretmiştir. Nitekim Ahzâb Suresindeki şu âyet de böyledir: "Hani Biz peygamberlerden söz almıştık; senden, Nuh'tan, İbrâhim'den, Musa'dan ve Meryem oğlu İsa'dan da."[610] Bütün peygamberlerin getirmiş olduğu din, ortağı olmayan tek Allah'a ibadettir. Nitekim bir hadiste şöyle buyurulmuştur: "Biz peygamberler topluluğu, baba bir, ana ayrı kardeşleriz. Dinimiz birdir." Yani her ne kadar şeriatları ve yöntemleri farklı da olsa, onlar arasındaki ortak kısım, ortağı olmayan tek Allah'a ibadettir. Nitekim diğer bir âyette şöyle buyrulmuştur:[611] "Sizden her biriniz için bir yol, bir şeriat kıldık."[612]

İbn-i Kesîr, "اَنْ اَقِيمُوا الدِّينَ وَلَا تَتَفَرَّقُوا فِيهِ - Dini ayakta tutun ve onda ayrılığa düşmeyin."[613] bahsiyle ilgili, "Yüce Allah, bütün peygamberlere, birleşip uzlaşmayı ve cemaat olmayı tavsiye etmiş, onlan ayrılıp parçalanmaktan men etmiştir." yorumunu yapmıştır.[614]

"كَبُرَ عَلَى الْمُشْرِكِينَ مَا تَدْعُوهُمْ اِلَيْهِ - Fakat kendilerini çağırdığın bu (din), Allah'a ortak koşanlara ağır geldi." [615] "Yani ey Muhammed, müşrikleri inanmaya çağırdığın tevhid, onlara güç geldi de inkar ettiler."[616]

"اَللّٰهُ يَجْتَبِي اِلَيْهِ مَنْ يَشَّاءُ وَيَهْدِي اِلَيْهِ مَنْ يُنِيبُ - Allah dilediğini kendisine (peygamber) seçer ve kendisine yöneleni de doğru yola iletir."[617] bahsiyle ilgili İbn-i Kesîr, "müstahak olana hidâyeti takdir eden, sapıklığı, olgunluk yoluna tercih edene de sapıklığı yazan O'dur." yorumunu yapmıştır.[618]

Taberî, bu âyette rivâyet nakletmemiş, kendi yorumuyla tefsir etmiştir. İlk olarak bu âyetin zikri geçen peygamberlerin "azamet sahibi" peygamberler olduklarına bir delil olduğunu dile getirmiştir.

[610] el-Ahzâb 33/7.
[611] İbn-i Kesîr, *İbn-i Kesîr Tefsiri,* 5/304.
[612] el-Mâide 5/48.
[613] eş-Şûrâ 42/13.
[614] İbn-i Kesîr, *İbn-i Kesîr Tefsiri,* 5/304.
[615] eş-Şûrâ 42/13.
[616] İbn-i Kesîr, *İbn-i Kesîr Tefsiri,* 5/304.
[617] eş-Şûrâ 42/13.
[618] İbn-i Kesîr, *İbn-i Kesîr Tefsiri*, 5/304.

Gönderilmiş olan bütün dinlerin emellerinin bir olduğunu, bu emelin de "tevhid inancı" olduğunu zikretmiştir. "Allah Teala bütün peygamberlerine hak dini ayakta tutmayı ve onda ayrılığa düşmemeyi emretmiştir."[619]

Neyde ihtilaf edilmemesi gerektiğini Taberî şu şekilde açıklamaktadır: "Hak dini ayakta tutmak, onun hükümleriyle amel etmek suretiyle gerçekleşir. Onda ihtilaf etmemek ise hükümleri arasında ayrılık gözetmemekle tahakkuk eder."[620]

Tevhid inancının müşriklere ağır geldiğini ve bu sebeple Muhammed'i (as) dinlemediklerini beyan eden Taberî, "müşriklerin iman etmemeleri Rasûlullah'ın kusurundan dolayı değildir. Zira Allah Teala dilediği kulunu sevgisine ve dostluğuna seçer, onu Peygamber yahut veli kılar ve kendisine yönelenlere hak yolunu gösterir, peygamberlerine uymaya muvaffak kılar" yorumuyla âyetin tefsirini sonlandırmıştır.[621]

Mâtürîdî, "شَرَعَ لَكُم مِّنَ الدِّينِ - Size din kıldı." [622] cümlesine üç farklı anlam verilebileceğinden bahseder.

1. "Ödül ve ceza kastedilebilir. Nitekim "Din gününün tek hakimi"[623] mealindeki âyet, ödül ve ceza günü manasına gelmektedir."[624]

2. "Hüküm manasına gelebilir. "Allah bunu öğretmeseydi kralın dinine (kanununa) göre kardeşini alıkoyamazdı."[625] Bu âyette din kelimesi hüküm manasına gelmektedir."[626]

3. "Gidilen yol, inanılan esas anlamlarına da gelmektedir. "Sizin dininiz size, benim dinim banadır."[627], "Allah katında din kesinlikle İslam'dır."[628] âyetleri örnektir."[629]

Müfessir, üzerinde durduğu "din" kelimesinin âyette zikrediliş sebebini "Bütün dinler içerisinden, Allah Nuh'a ve diğer peygamberlere buyurduklarını size din kılmıştır; o da

[619] et-Taberî, *Taberî Tefsiri*,7/286.
[620] et-Taberî, *Taberî Tefsiri,*7/286.
[621] et-Taberî, Taberî Tefsiri,7/286.
[622] eş-Şûrâ 42/13.
[623] el-Fâtiha, 1/4.
[624] Yavuz, Te'vilâtü'l Kur'ân, 13/187.
[625] Yûsuf, 12/76.
[626] Yavuz, Te'vilâtü'l Kur'ân, 13/187.
[627] el-Kâfirûn, 109/6.
[628] Âl-i İmrân, 3/19.
[629] Yavuz, *Te'vilâtü'l Kur'ân,* 13/187.

Allah'ın bir olduğu inancı ve sadece O'na kulluk yapılması gerektiğidir."[630] şeklinde yorumlamıştır.

Mâtürîdî, âyette adı geçen peygamberlerin zikredilmelerinin sebeplerinden bahseder:

"Helal ve harama dair hükümler Hz. Nuh'tan önce gelmediği, ancak Nuh aleyhisselam zamanında geldiği için özellikle Nuh'tan bahsedilmiştir. Ancak diğerlerinin ayrı olarak burada bazı peygamberlerden bahsedilmesinin özel bir sebebinin olmaması da muhtemeldir. Allah burada onlardan bazılarının adını belirtmiş, bazılarından bahsetmemiştir. Bu, adı geçen peygamberlere buyurduğu dinin, burada adı geçmeyen diğer peygamberlere buyurduğu dinden farklı olduğu anlamına gelmez. Aksine bu peygamberlere ve diğerlerine emrettiği din, aynı dindir."[631] Bir diğer ihtimal olarak "Allah, o peygamberlerin adlarını, manasını bize bildirmediği bir sebepten dolayı belirtmiş de olabilir."[632]

Müfessir, "وَلَا تَتَفَرَّقُوا فِيهِ - O konuda ayrılığa düşmeyin"[633] beyanını iki şekilde yorumlamıştır.

1. "Allah Teâla'ya ibadet konsunda ayrılığa düşmeyiniz, yani hepiniz O'na ibadet ediniz."[634]

2. "Allah'ın sözünü ettiği dinde, yani tevhit inancında ayrılığa düşmeyiniz."[635]

Mâtürîdî, "اَللّٰهُ يَجْتَبِي اِلَيْهِ مَنْ يَشَّاءُ وَيَهْدِي اِلَيْهِ مَنْ يُنِيبُ - Allah (dini tebliğ için) dilediğini seçer ve kendisine yöneleni doğruya iletir."[636] âyetin bu bahsinde Mu'tezile'nin görüşlerini çürütmektedir. "Bu âyet Mu'tezile'nin iddiasına aykırı düşmektedir. Çünkü Allah Teâla, dilediğini seçeceğini haber vermektedir. Eğer Mu'tezile'nin söylediği gibi olsaydı, Allah'ın mü'mine verdiği her şeyi kafire de vermesi gerekirdi. Mü'min seçilmiş veya diğerlerinden ayırt edilmiş olması, Allah'ın değil, onun kendi yaptıklarından dolayıdır. Bundan dolayı Allah dilediğini seçtiğini ve onu doğru yola ilettiğini haber vermektedir. Dolayısıyla Mu'tezile'nin iddiası doğru değildir."[637]

---

[630] Yavuz, *Te'vilâtü'l Kur'ân,* 13/187.
[631] Yavuz, *Te'vilâtü'l Kur'ân,* 13/188.
[632] Yavuz, *Te'vilâtü'l Kur'ân,* 13/188.
[633] eş-Şûrâ 42/13.
[634] Yavuz, *Te'vilâtü'l Kur'ân*, 13/188.
[635] Yavuz, *Te'vilâtü'l Kur'ân,* 13/188.
[636] eş-Şûrâ 42/13.
[637] Yavuz, *Te'vilâtü'l Kur'ân,* 13/189.

Fahreddin er-Râzi, 13. âyeti, 3. âyetin[638] açıklaması mahiyetinde olduğunu izah etmiştir. ‘‘ شَرَعَ لَكُم مِّنَ الدِّينِ مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِهِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى وَعِيسَى - Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiğimizi Allah size de din kıldı.’’[639] bahsini “Cenab-ı Allah burada özellikle bu beş peygamberden bahsetmiştir. Çünkü bunlar peygamberlerden, ulu olan, büyük şeriat sahibi ve çokça tâbileri bulunanlardır.’’[640] şeklinde açıklamıştır.

Râzî âyetin bu bahsiyle ilgili birkaç hususdan bahsetmiştir.

1. ‘‘ مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا – (Allah) Nuh’a tavsiye etti” burada gaib (üçüncü şahıs) sigası kullanılmıştır. Buradan çıkarılacak husus şudur: “Bu ifade ile orada olmayan insanlara bir hitaptır.’’[641]

2. ‘‘ وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ – Sana vahyettiğimizi” ve ‘‘وَمَا وَصَّيْنَا بِهِ إِبْرَاهِيمَ - İbrahim’e tavsiye ettiğimizi” burada ise mütekellim (bizzat konuşan) sigası ile gelmiştir. Bu izahın manası ise “hâzıra yani orada bulunanlara’’[642] şeklindedir.

Râzî, yukarıdaki iki izahtan sonra şu şekilde izahlarına devam etmiştir:

“Binâenaleyh âyetin bu ifadesi, aynı söz ve manada, gaibe olan hitap ile hâzıra olan hitabın birlikte yapılabileceğini göstermektedir. Bu bir işkâldir. Dolayısıyla bu müşkili çözmek gerekir. Velhasıl âyetin maksadı şudur: “Allah size doğruluğu hususunda peygamberlerin ittifak ettiği bir dini şeriat yapmıştır.” Ben derim ki bu din ile kastedilenin, mükellefiyet ve ahkamdan başka bir şey olması gerekir. Çünkü (her peygamberin) şeriatında mükellefiyet ve ahkam farklı farklıdır. Nitekim Cenab-ı Hak, “*Sizden herbiriniz için bir yol ve şeriat verdik’’*[643] buyurmuştur. Bu âyetten, şeriatların farklılığı ile değişmeyen, bazı şeylerin kastedilmiş olması gerekir ki bunlar da, Allah’a, meleklerine, kitaplarına, ahiretine yönelmeyi, güzel ahlak için gayret göstermeyi ve kötü ahlaktan sakınmayı gerektirir.’’[644]

---

[638] “Aziz ve derin hikmet sahibi olan Allah sana ve senden öncekilere işte böyle vahiy gönderiyor.” eş-Şûrâ 42/13.
[639] eş-Şûrâ 42/13.
[640] Ünalmış, *Mefâtihu’l-Gayb*, 19/434.
[641] Ünalmış, *Mefâtihu’l-Gayb*, 19/434.
[642] Ünalmış, *Mefâtihu’l-Gayb*, 19/434.
[643] el-Mâide 5/48.
[644] Ünalmış, *Mefâtihu’l-Gayb*, 19/435.

Müfessir, "وَلَا تَتَفَرَّقُوا - Onda ayrılığa düşmeyin"[645] bahsinden "çok tanrılar edinerek ayrılığa düşmeyin" anlamının çıkarılabileceğini iddia ederek farklı âyetlerle [646] delillendirmiştir. Bir başka ihtimali daha dile getirmiştir. Râzî'ye göre "Dini ikame edin (doğru tutun)"[647] emri ile sanki, "Bu şeriat yapılan şey nedir?" diye sorulmuş da buna cevaben, "Bu, dinin doğru tutulması işidir" denilmiştir.[648]

" كَبُرَ عَلَى الْمُشْرِكِينَ مَا تَدْعُوهُمْ إِلَيْهِ اللَّهُ يَجْتَبِي إِلَيْهِ – Senin müşrikleri, Allah'ın dininin, peygamberlerce üzerinde ittifak ve icma edildiği şekliyle dosdoğru tutup muhafaza etmeye davetin, onların gözlerinde büyüdü, onlara ağır geldi".[649] şeklinde tercüme edilebileceğini dile getiren Râzî, bu anlama delil olarak, "kafirlerin, "(O Muhammed), ilahları teke indiriyor öyle mi? Bu, çok şaşılcak iş!"[650] demeleridir." Müfessir, bu bahisle ilgili üç izahtan bahsetmiştir:

1. "Kıyas'ı kabul etmeyenler, bu âyetle istidlal ederek şöyle demişlerdir: Allah Teala, büyük peygamberlerin, dini, ihtilafa ve çekişmeye götürmeyecek bir biçimde ikame etmek gerektiği hususunda ittifak ettiklerini haber vermiştir. Allah Teala, insanları, bölünüp parçalanmaktan ve muhalefetten uzak bir dine götürdüğü için, bu hususu, onlara bir minnet sadedinde zikretmiştir. Kıyas kapısını açmanın ise, bölünmenin ve münakaşanın en büyük çeşitlerine götüreceği malumdur. Çünkü hisler (duygular), dinlerini kıyasa bina eden kimselerin kıyamete kadar, aralarında ittifak için hiçbir ümit olmaksızın, bölünüp parçalanmış olduklarında şahitlik ediyor. Binaenaleyh kıyasın haram ve yasak olması gerekir."[651]

2. Bu izahta kendi içinde ikiye ayrılıyor:

2a- "Neshin ve değişikliğin söz konusu olmadığı, bütün şeriat ve dinlerde aynı kalan şeyler… Mesela, doğru söylemenin, adaletli olmanın, iyilikte bulunmanın güzel; yalan söylemenin, zulmü, işkencenin ve eziyetin kötü olması bu gibi şeylerdir."[652]

---

[645] eş-Şûrâ 42/13.
[646] "Ey hapishane arkadaşlarım! Çeşit çeşit tanrılar mı, yoksa gücüne karşı durulamaz olan bir tek Allah mı (inanıp bağlanmak için) daha iyi?" Yûsuf 12/39.
[647] eş-Şûrâ 42/13.
[648] Ünalmış, *Mefâtihu'l-Gayb*, 19/435.
[649] eş-Şûrâ 42/13.
[650] Sâd 38/5.
[651] Ünalmış, *Mefâtihu'l-Gayb*, 19/435.
[652] Ünalmış, *Mefâtihu'l-Gayb*, 19/436.

2b- "Şeriatların ve dinlerin değişmesiyle değişen şeyler."[653]

3. "Âyetteki, "Dini doğru tutun. Onda ayrılığa düşmeyin"[654] emri, gerçek dinler arasında bir muvafakat ve uyumun, şer'an ve aklen matlub olan bir şey olduğunu hissettirmektedir. Böyle bir uyumun sağlayacağı faydaları şu şekillerde izah edebiliriz:"[655]

3a- "İnsanların nefislerinin tesirleri vardır. Binaenaleyh birçok insan bir şey hususunda ittifak edip, görüş birliğine vardığında, bunun başkaları üzerinde tesiri fazla olur."[656]

3b- "Bu nefisler (yani birçok insan) ittifak edince, her biri o belli maksad hususunda diğerine destek vermiş olur. Yardımcıların çokluğu, maksadın tahakkukunu gerektirir. Fakat insanlar ayrılığa düşüp, birbiriyle çekiştiklerinde, tesirleri azalır. Dolayısıyla da maksadları hasıl olmaz."[657]

3c- "Ortada bir mücadele ve münakaşanın bulunması, alemin faydasına olan şeyin zıddınadır. Çünkü bu, bir takım karışıklıklara, öldürmelere ve yağmalara (anarşiye) sebebiyet verir. İşte bundan dolayı Allah Teala bu âyette, dinin ayrılığa, bölünüp parçalanmaya götürmeyecek bir şekilde ikame edilmesini, dosdoğru ortaya konulmasını emretmiştir."[658]

Râzî, "اللَّهُ يَجْتَبِي إِلَيْهِ مَن يَشَاء وَيَهْدِي إِلَيْهِ مَن يُنِيبُ - Allah kimi dilerse, buna onu seçer. (Ancak kendisine itaatla) dönmekte olanları buna muvaffak eder."[659] bahsine iki izahta bulunmuştur.

1. "Allah Teala, Hz. Muhammed (sas)'i , üzerinde ittifak edilen dine tutunmaya irşad edince, onları, bu hayra kendisinin irşad ettiğini; o peygamberleri bizzat kendisinin seçtiğini onlara bol bol rahmeti ile ikramını verdiğini bildirmiştir."[660]

2. "Müşriklere, peygamberlerin bu çağrısı ağır gelmiştir. Çünkü bu çağrıda, onların ister istemez ve kibirlerine rağmen, o peygamberlere boyun eğmeleri söz konusudur. İşte bu sebeple Cenab-ı Hak, peygamberliği, seçtiği kimselere verdiği ve insanların onlara boyun eğmeleri gerektiğini, bu hususta, soy, sop ve zenginlik gibi şeylerin nazar-ı dikkate

[653] Ünalmış, *Mefâtihu'l-Gayb*, 19/436.
[654] eş-Şûrâ 42/13.
[655] Ünalmış, *Mefâtihu'l-Gayb*, 19/436.
[656] Ünalmış, *Mefâtihu'l-Gayb*, 19/436.
[657] Ünalmış, *Mefâtihu'l-Gayb*, 19/436.
[658] Ünalmış, *Mefâtihu'l-Gayb*, 19/436.
[659] eş-Şûrâ 42/13.
[660] Ünalmış, *Mefâtihu'l-Gayb*, 19/436.

alınmayacağını; aksi herkesin, Allah'ın seçtiği o peygamberlere boyun eğmeleri gerektiği hususunda aynı olduklarını beyan etmiştir. "İctiba (seçme)" kelimesi "bir araya gelme, eklenme, birleşme" manasından türer. Binaenaleyh âyetteki bu tabirin manası, "Allah peygamberleri kendisine çeker ve onu kendisine, ikram ve rahmet yaklaştırmasıyla yaklaştırır." Âyetteki, "kimi, dilerse" ifadesi, tıpkı, "Allah dilediğine azab eder, dilediğine ise rahmet eder."[661] âyeti gibidir."[662]

Şûrâ Suresi, 42/14

"Onlar (peygamberlerin muhatapları), özellikle kendilerine dine dair bilgi geldikten sonra aralarındaki kıskançlık yüzünden bölünüp parçalandılar. Rabbin tarafından belirli bir süre tanıma sözü verilmemiş olsaydı, aralarında hemen hüküm verilir, iş bitirilirdi. Onlardan sonra kitaba vâris kılınanlar da onun hakkında derin bir şüphe içine düşmüşlerdir."[663]

İbn-i Kesîr, "وَمَا تَفَرَّقُوا اِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْياً بَيْنَهُمْ" - "Onlar (peygamberlerin muhatapları), özellikle kendilerine dine dair bilgi geldikten sonra aralarındaki kıskançlık yüzünden bölünüp parçalandılar." bahsiyle ilgili, "onlara gerçeğin ulaşmasından ve aleyhlerinde hüccetin konulmasından sonra hakka karşı çıkmaları ve kendilerini bu davranışa iten, ancak onların azgınlığı, inatları ve zıtlaşmalarıdır." [664] şeklinde yorumlamıştır.

"وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ اِلٰى اَجَلٍ مُسَمًّى لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ" - Rabbin tarafından belirli bir süre tanıma sözü verilmemiş olsaydı, aralarında hemen hüküm verilir, iş bitirilirdi." bahsiyle ilgili İbn-i Kesîr, "kulların hesabının âhiret gününde görülmek üzere geciktirilmesine dair Allah'ın geçmiş sözü bulunmasaydı, aralarında hüküm verilir ve onlara dünyada iken çabucak azâp edilirdi." [665] yorumunu yapmıştır.

İbn-i Kesîr'e göre: "وَاِنَّ الَّذِينَ اُوْرِثُوا الْكِتَابَ مِنْ بَعْدِهِمْ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٍ" - Onlardan sonra kitaba vâris kılınanlar da onun hakkında derin bir şüphe içine düşmüşlerdir." "Onlar, kendi işleri hakkında kesin bilgiye sahip degildirler. Onlar delilsiz ve kanıtsız olarak kendilerinden

[661] el--Ankebût 29/21.
[662] Ünalmış, *Mefâtihu'l-Gayb*, 19/436-437.
[663] eş-Şûrâ 42/14.
[664] İbn-i Kesîr, *İbn-i Kesîr Tefsiri,* 5/305.
[665] İbn-i Kesîr, *İbn-i Kesîr Tefsiri,* 5/305.

öncekilerin ve babalarının taklitçileridir. Onlar, işlerinde bir şaşkınlık, kuşku veren bir şüphe ve derin bir ayrılık içindedirler."[666]

Taberî, bu âyetin tefsirinde rivâyette bulunmamış kısa ve öz bir açıklama yapmıştır.

"وَمَا تَفَرَّقُوا - Bölünüp parçalandılar." [667]Müfessir âyetin bu bahsini dinleri hakkında ihtilafa düştüler şeklinde yorumlamıştır:

"İhtilafa düşmeleri, bilgisizlikten değildi. Zira kendilerine peygamberler gönderilerek bilgilendirilmişlerdir. Ey Muhammed, şâyet Rabbinin, suç işleyenleri belli bir vadeye kadar erteleyeceğine dair daha önce vermiş olduğu bir sözü bulunmamış olsaydı, din hakkında ihtilaf edenler arasında derhal kesin hükmünü verir, haklıyı haksızdan ayırt ederek suçluları cezalandırırdı.[668]

"وَإِنَّ الَّذِينَ أُورِثُوا الْكِتَابَ مِن بَعْدِهِمْ لَفِي شَكٍّ مِّنْهُ مُرِيبٍ - Onlardan sonra kitaba vâris kılınanlar da onun hakkında derin bir şüphe içine düşmüşlerdir."[669] Taberî, "Nuh kavminden sonra kendilerine Tevrat ve İncil gibi hak kitaplar gönderilen kavimler de hak din hususunda şüphe içindediler. Onlar, delilsiz olarak körü körüne atalarını taklit etmektedirler." diyerek âyetin bu bahsini tefsir etmiştir.[670]

Mâtürîdî, "وَمَا تَفَرَّقُوا إِلَّا مِن بَعْدِ مَا جَاءهُمُ الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُم – Onlar, özellikle kendilerine dine dair bilgi geldikten sonra bölünüp parçalandılar."[671] bu bahis hakkında dört ihtimalden söz etmiştir.

1. "Hz. Muhammed'in (as) peygamber olduğuna dair kendi kitaplarında bilgi bulunduğu halde yine de onun hakkında ayrılığa düştüler, çünkü kendi kitaplarında bulunan onun niteliklerini ve vasfını inkar ediyorlardı. İşte bundan dolayı onlar bölünüp parçalandılar; bazıları kitaplarında gördüklerine bakarak ona iman etti, bazıları ise kitaplarında bulunan onun vasıflarını ve niteliklerini tahrip ederek inkar ettiler."[672]

---

[666] İbn-i Kesîr, *İbn-i Kesîr Tefsiri,* 5/305.
[667] eş-Şûrâ 42/14.
[668] Taberî, *Taberî Tefsir,* 7/287.
[669] eş-Şûrâ 42/14.
[670] Taberî, *Taberî Tefsir,* 7/287.
[671] Yavuz, *Te'vilâtü'l Kur'ân,* 13/190.
[672] Yavuz, *Te'vilâtü'l Kur'ân,* 13/190.

2. "Onlar kendilerine ilim geldikten, Cenâb-ı Hakk'ın Nuh'a ve bahsettiği diğer peygamberlere buyurduğu dini Muhammed (as) onlara getirdikten sonra, Hz. Muhammed'in (sav) getirdiği din konusunda bölünüp parçalandılar."[673]

3. "Onlar, peygamberlerin hak ve bütün peygamberlerin Allah tarafından gönderildiğine dair bilgi kendilerine geldikten sonra onlara inanmak ve inkar etmek konusunda ayrılığa düştüler; aralarındaki kıskançlık yüzünden bazılarına iman ettiler, bazılarını da inkar ettiler."[674]

4. "Onlar, bölünüp parçalanmanın sapıklık ve helak sebebi olduğuna dair bilgi kendilerine geldikten sonra bölünüp parçalandılar. Yani bölünüp dağılmanın delalet ve helak sebebi olduğu bilgisi onlara geldiği halde yine bölünüp parçalandılar."[675]

Mâtürîdî, yukarıda bahsi geçen cümle içindeki "بَغْيًا -kıskançlık" kelimesinin "düşmanlık ve zulüm anlamlarına da gelebileceğini dile getirmiştir. Bunun sebebi, aralarındaki tefrika dikkate alındığında ortaya çıkıyor. Kıskançlık yapmalarının sebebi ise "Onlar, kendi kitaplarında niteliklerini ve vasıflarını gördükleri peygamberin kendi içlerinde gönderilebileceğini zannettikleri için Rasûlullah (sav) gönderilmeden önce ona inanıyorlardı, fakat kendilerinin dışında birinin peygamber gönderildiğini gördüklerinde onu kıskandılar ve inkar ettiler."[676]

Müfessir, "وَإِنَّ الَّذِينَ أُورِثُوا الْكِتَابَ مِن بَعْدِهِمْ لَفِي شَكٍّ مِّنْهُ مُرِيبٍ - Onlardan sonra kitaba vâris kılınanlar da onun hakkında derin bir şüphe içine düşmüşlerdir."[677] bahsiyle ilgili şu yorumları yapmıştır:

"Allah onların, peygamberlerin getirdikleri vahiyler konusunda derin bir şüphe içinde olduklarını haber vermektedir. Ancak bu konuda onlar düşünmedikleri ve tefekkürde bulunmadıkları için şüphelerinde mazur görülmediler. Eğer düşünüp tefekkür etselerdi, hak ortaya çıkar ve gerçeği görürlerdi. Dolayısıyla şüphe ve tereddüt içinde kalmaları onlar için

[673] Yavuz, *Te'vilâtü'l Kur'ân*, 13/190.
[674] Yavuz, *Te'vilâtü'l Kur'ân*, 13/190.
[675] Yavuz, *Te'vilâtü'l Kur'ân,* 13/190.
[676] Yavuz, *Te'vilâtü'l Kur'ân,* 13/191.
[677] eş-Şûrâ 42/14.

mazeret sayılmamıştır. Çünkü eğer düşünüp tefekkür etselerdi, gerçeği bütün açıklığıyla göreceklerdi" ifadelerini kullanmıştır.[678]

Fahreddin er-Râzi, "وَمَا تَفَرَّقُوا إِلَّا مِن بَعْدِ مَا جَاءهُمُ الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ - Onlar ancak kendilerine ilim geldikten sonradır ki, aralarındaki ihtiras yüzünden ayrılığa düştüler."[679] Âyetin bu bahsi ile ilgili "Allah Teala bütün peygamberlere ve ümmetlere, üzerinde ittifak edilen o dine sarılmalarını emrettiğini bildirince, sanki birisi, "O halde daha niçin biz inananları bölük pörçük görüyoruz?" demiş gibi Allah Teala bu âyeti cevap mahiyetinde inzal etmiştir."[680]

Müfessir, âyeti şu şekilde yorumlamıştır:

"Onlar, ayrılığın bir sapıklık (dalalet) olduğunu bile bile ayrıldılar ve onlar bunu, hased ile ihtirastan ve reislik elde etmek için yaptılar. Böylece onları, nefsâni hamiyyetleri, tabiatlarında bulunan taassup, her bir grubu ayrı bir yola girmeye, insanları o yola davet etmeye ve nam elde etmek, reis olmak uğruna, kendi yolu dışında kalanların hepsini kötülemeye sevketmiştir. Dolayısıyla bu, böylesi bir ihtilafın doğmasına sebep olmuştur."[681]

Râzî, "وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِن رَّبِّكَ إِلَى أَجَلٍ مُّسَمًّى لَّقُضِيَ بَيْنَهُمْ - Eğer Rabbinden belirlenmiş bir vadeye (zamana) kadar, bir söz (hüküm) geçmemiş olsaydı, aralarında muhakkak ki hüküm verilirdi (iş hemen bitirilirdi).[682]" bahsinde Ehl-i Sünnet ile Mu'tezile'nin görüşlerini karşılaştırmıştır: "Bu belli zamanın bulunması meselesi ya biz Ehl-i Sünnet'in inancına göre, sırf Allah'ın meşietinden (iradesinden) ötürüdür, yahut da Mu'tezile'ye göre, Cenab-ı Hakk'ın, aslah (uygun) olanın böyle bir zaman belirlemek olduğunu bilinmesinden ötürüdür."[683]

" إِلَى أَجَلٍ مُّسَمًّى – Belirlenmiş o zaman" için müfessir "bazen kıyamette bazen dünyada olur" şeklinde açıklama yapmıştır.[684]

"وَمَا تَفَرَّقُوا - Ayrılığa düşenler*"* ifadesi ile ilgili iki farklı yorumu dile getirmiştir.

---

[678] Yavuz, *Te'vilâtü'l Kur'ân,* 13/191.
[679] eş-Şûrâ 42/14.
[680] Ünalmış, *Mefâtihu'l-Gayb*, 19/437.
[681] Ünalmış, *Mefâtihu'l-Gayb*, 19/437.
[682] eş-Şûrâ 42/14.
[683] Ünalmış, *Mefâtihu'l-Gayb*, 19/437.
[684] Ünalmış, *Mefâtihu'l-Gayb*, 19/437.

1. “Alimlerin çoğu, bunların Yahudi ve Hristiyanlar olduğunu, bunun delilinin ise “Kendilerine kitap verilmiş olanlar, onlara ilim (gerçek) verildikten sonra, aralarındaki hasetten ötürü ihtilafa düştüler” [685] âyeti ile “Ehl-i Kitap, kendilerine beyyine (delil-açıklama) geldikten sonra, ayrılığa düştüler” [686] âyeti olduğunu, bir de buradaki, “Kendelerine ilim geldikten sonra…” ifadesinin, ehl-i kitaba uygun olduğunu söylemişlerdir.[687]

2. “Diğer alimler ise, bu ifadeyle kastedilenlerin Araplar olduğunu söylemişlerdir. Ama bu görüş, daha önce geçen izahlardan anlaşılacağı gibi yanlıştır. Çünkü hemen bunun peşi sıra gelen, “Onlardan sonra kitaba mirasçı yapılanlar da…” ifadesi, Arapların durumuna uygun düşmemektedir. Çünkü “onlardan sonra kitaba varis olanlar”, Hz. Peygamber (sas) zamanında ehl-i kitaptır.”[688]

Beyyine Suresi, 98/4

“Kendilerine kitap verilenler ancak o açık delil (Peygamber) kendilerine geldikten sonra ayrılığa düştüler.”[689]

İbn-i Kesîr’e göre, “bu âyet, Yüce Allah' ın şu kavli gibidir: “Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra ayrılıp ihtilâfa düşenler gibi olmayın. İşte onlara büyük bir azap vardır.”[690] “Bununla, bizden önce kendilerine kitaplar indirilmiş ehl-i kitâb olan ümmetler kastedilmiştir. O toplumlar, Allah kendilerine apaçık belgeler ve deliller gönderdikten sonra ayrılığa düşmüşler ve Allah'ın Kitabında kastettiği hususlarda ihtilaf edip pek çok seyler uydurmuşlardı.” [691] Nitekim çeşitli yollarla rivâyet edilen bir hadiste şöyle buyurulur:

“Yahudiler yetmiş bir fırkaya ayrıldılar. Hıristiyanlar yetmiş iki fırkaya ayrıldılar. Bu ümmet de yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır. Hepsi cehennemdedir. Ancak bir teki müstesna.” Ey Allah'ın Resûlü, onlar kimlerdir? dediklerinde, Resûlülah (s.a.v.) buyurdu ki: "Benim ve ashabımın üzerinde olduğu şeyi takip edenlerdir.”

[685] Âl-i İmrân 3/19.
[686] el-Beyyine 98/4.
[687] Ünalmış, *Mefâtihu’l-Gayb*, 19/437-438.
[688] Ünalmış, *Mefâtihu’l-Gayb*, 19/437-438.
[689] el-Beyyine 98/4.
[690] Âl-i İmrân 3/105.
[691] İbn-i Kesîr, *İbn-i Kesîr Tefsiri,* 6/491.

Taberî, âyeti bir önceki âyetle birlikte tefsir etmiştir. Tefsirinde "Kendilerine kitap verilen Yahudi ve Hristiyanlar, Muhammed hakkında kendilerine apaçık deliller gelinceye kadar Muhammed'in peygamberliği hususunda ihtilafa düşmemişlerdi." [692] yorumunu yapmıştır.

Taberî'nin Beyyine suresinin birinci âyetinde yine benzer bir yorum yaptığını görüyoruz. Bu yorumun dördüncü âyetin anlaşılmasında kolaylık sağlayacağını düşündüğümüz için burada zikredeceğiz.

"Kitap ehlinden inkâr edenler ile Allah'a ortak koşanlar, kendilerine apaçık delil gelinceye kadar (küfürden) ayrılacak değillerdi."[693]

Taberî bu âyetin yorumunda rivâyet zikretmiştir:

"Mücahid, Katade ve İbn-i Zeyd bu âyet-i kerimeyi, mealde zikredildiği gibi yani, "Kitap ehlinden ve müşriklerden iman etmeyenler, kendilerine apaçık bir delil gelinceye kadar inkarlarından ayrılacak değillerdi" şeklinde izah etmişlerdir. Diğer bir kısım alimler ise bu âyeti şöyle izah etmişlerdir: "Müşrik olan ehl-i kitap, Muhammed, peygamber olarak gönderilinceye kadar kitaplarında Muhammed'e ait olan sıfatları terketmiş değillerdi. Fakat o, Peygamber olarak gönderilince onun hakkında ayrılığa düştüler."[694]

Taberî, âyetin manasını şu şekilde açıklamıştır:

"Kendilerine kitap verilenler ve müşrikler, Muhammed onlara peygamber olarak gönderilip apaçık bir delil olarak ortaya çıkıncaya kadar onlar Muhammed hakkında ayrılığa düşmüş değillerdi."[695]

Bu noktada ihtilafa düşenlerin müşriklerin ve Ehl-i Kitab'ın olduğunu anlıyoruz. İhtilafa düşülen meselenin ise kendilerine apaçık delil gelene kadar bir Peygamberin geleceği hususunda hem fikir olup Hz. Muhammed, peygamber olarak gönderildikten sonra ihtilaf ettikleri sonucunu çıkarabiliyoruz.

Mâtürîdî, âyetin tefsirine bir rivâyet ve bu rivâyeti çürüten bir başka rivâyetle başlamıştır. "Müfessir şöyle der: Onlar ancak kendilerine "beyyine" geldikten sonra ihtilaf

[692] et-Taberî, *Taberî Tefsiri,* 9/190-191.
[693] el-Beyyine 98/1.
[694] et-Taberî, *Taberî Tefsiri,* 9/190-191.
[695] et-Taberî, *Taberî Tefsiri,* 9/190-191.

ettiler. "Beyyine" de Hz. Muhammed (as) idi. Ebû Bekir el-Esam şöyle dedi: Bu yorum hatalıdır. Çünkü onlar Hz. Peygamber (as) gelmeden önce fırkalara ayrılmış halde idiler. Bu itibarla böyle bir yorumun yeri yoktur."[696] Bu izah üzerine Mâtürîdî âyetin yorumu ile ilgili iki izah yapılabileceğinden bahseder:

1. "Onlar Hz. Muhammed (as) hakkında, ancak ona dair ilim kendilerine geldikten sonra fırkalara bölündüler. Bilgi sahibi oldukları anda ihtilafa düştüler. Ondan önce ise hepsi bir görüşte olan bir zümre idiler, fırkalar halinde değildiler."[697]

2. "Yahut din ve mezhepte ancak kendilerine beyyine geldikten sonra bölündüler. Yani beyan ve bilgiye rağmen dinde fırkalara ayrıldılar."[698]

Mâtürîdî, fırkalara ayrıldıkları alan olarak "herkesin yaratılışta özüne konulmuş olan tevhit ve rubûbiyete işaret eden fıtri özelliklerdir. Eğer onlar üzerine düşünselerdi Allah Teâla'nın bir olduğunu elbette anlarlardı"[699] şeklinde yorumlamıştır.

Müfessir "beyyine"nin ne olduğuna dair üç ihtimalden bahsetmiş: Onlar, "Hz. Peygamber (as), Kur'an veya fıtrî donanımlardan biri olabilir."

Mâtürîdî, âyetin iki şekilde izah edilebileceğini söyleyerek âyetten çıkarılması gereken mesajları şöyle sıralar:

1. "Bu ümmetin uyarılması söz konusudur. Onlara Ehl-i Kitab'ın Hz. Peygamber (as) ve getirdikleri hakkında fırkalara bölündüğü gibi siz de ey ümmet tefrikaya düşmeyin."[700]

2. "Her an daima Allah'a iltica edenler, O'ndan korkanlar olurlar, kendilerine gelen beyana güvenmeyip, öncekilerin fırkalara bölündüğü gibi fırkalara ayrılmazlar."[701]

Mâtürîdî, Taberî'den farklı olarak tefrikaya düşenlerin ne zaman böyle bir duruma girdiklerini ele almış ve beyyine olarak nelerin olabileceğinden söz etmiştir. Âyetten çıkarılabilecek mesajları iletip tefsirini sonlandırmıştır.[702]

---

[696] Yavuz, *Te'vilâtü'l Kur'ân,* 17/308.
[697] Yavuz, *Te'vilâtü'l Kur'ân,* 17/308-309
[698] Yavuz, *Te'vilâtü'l Kur'ân,* 17/309.
[699] Yavuz, *Te'vilâtü'l Kur'ân,* 17/309.
[700] Yavuz, *Te'vilâtü'l Kur'ân,* 17/309.
[701] Yavuz, *Te'vilâtü'l Kur'ân,* 17/309.
[702] Yavuz, *Te'vilâtü'l Kur'ân,* 17/309.

Fahreddin er-Râzi, Beyyine suresinin ilk dört âyetini bir bütün halinde tefsir etmiştir. Biz de burada ilk dört âyetlerin tefsirlerinden faydalanarak müfessirin açıklamalarını nakledeceğiz.

Râzî, Vâhidi'nin Kitabu'l-Basit'te zikrettiği bir yorumu ele alarak tefsirine başlamıştır: "Bu âyet, Kur'an'da bulunan âyetlerin hem nazım, hem de tefsir bakımında en zorlarındandır. Ve bu âyette, büyük ulema bile bocalamıştır."[703] Râzî, bu görüşün bir eksikliğinin olduğunu dile getirip, "Vâhidi, bu âyette nasıl bir müşkilin bulunduğunu zikretmemiştir"[704] diyerek müşkilin ne olduğunu açıklar:

"Kafirler, kendilerine o beyyine, yani Resul gelinceye değin, ayrılığa düşmediler, şeklindedir. Binaenaleyh, bu âyet, onların, Hz. Peygamber (sas) gelince, küfürlerinden ayrılmış olmalarını gerektirir." Râzî bu açıklamayı yaptıktan sonra " وَمَا تَفَرَّقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ إِلَّا مِن بَعْدِ مَا جَاءتْهُمُ الْبَيِّنَةُ- Böyle iken kendilerine kitap verilmiş olan bunlar ancak, kendilerine apaşikar hüccet geldikten sonra ayrılığa düştüler." âyetini zikredip "Onların küfürlerinin, Hz. Peygamber (sas) gelince artmış olmasını gerektirmektedir. İşte bu durumda, ilk ifade ile bu ikinci ifade arasında zahiren bir çelişki meydana gelmiş olur ki, kanaatime göre, işte bu müşkilin varıp dayandığı şey budur." [705]

Râzî bu müşkille ilgili ve aynı zamanda âyetin yorumuyla ilgili beş izahta bulunmuştur:

1. İlk izahta Râzî, Keşşaf sahibinin özetle sunduğu ifadeleri nakletmiştir: "Her iki kısmın kafirleri, yani ehl-i kitab ve putperestler, Hz. Muhammed (sas) peygamber olarak gönderilmezden önce, "Biz, üzerinde bulunduğumuz dinimizden ayrılmayız ve Tevrat ve İncil'de yazılı olup, gelmesi vadedilen o zat peygamber olarak gönderilinceye değin, dinimizi bırakmayız…" diyorlardı ki işte bekledikleri bu şahıs Hz. Muhammed'dir (sav)'dir. (İşte bu ilk ifadeyle), Cenab-ı Hak, o kafirlerin söyledikleri sözleri nakletmiştir. Daha sonra Allah Teala, "وَمَا تَفَرَّقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ" buyurmuştur. Ki bu da, "Onlar, o peygamber kendilerine gelmesi halinde birlik olacaklarına ve hak üzere ittifak edeceklerine dair söz vermeleridir. Daha sonra onları, bu "hak'dan ayıran ve küfürlerinde sebat ettiren şey ise, o peygamberlerin gelişi olmuştur. Cenab-ı Hakk'ın, "Kafirler, kendilerine o "beyyine" gelinceye değin küfürlerinden ayrılmadılar." ifadesi, onların önceki sözünü nakleden bir

[703] Ünalmış, *Mefâtihu'l-Gayb*, 23/299.
[704] Ünalmış, *Mefâtihu'l-Gayb*, 23/299.
[705] Ünalmış, *Mefâtihu'l-Gayb*, 23/299-300.

ifade; "Böyle iken kendilerine hitab edilmiş olan bunlar ancak…" ifadesi ise neticede olup biteni haber veren bir ifade olup, bu, "Olup biten şey, onların iddia ettiklerinin aksine vaki olmuştur." demektir."[706]

2. "Âyetin takdiri, "Kendilerine o beyyine gelse bile, kafirler küfürlerinden vaz geçmediler…" şeklindedir. Âyetin takdirinin böyle olması halinde ise, söz konusu olan problem zail olmuş olur."[707]

3. "Biz " مُنْفَكِّينَ kelimesini, küfürlerinden…" ifadesiyle kanıtlamayız; tam aksine bu kelimeyi, onların, Hz. Muhammed (sas)'i fazilet ve mefahiri ile anmaktan ayrılmadıkları (anmaya devam ettikleri) manasına alırız. Ve buna göre mana, "Kafirleri, kendilerine o beyyine gelinceye değin, Hz. Muhammed (sas)'i şan, şeref ve faziletleriyle anmaya devam ettiler." şeklinde olmuş olur."[708]

4. "Allah Tela, bu kafirlerin, Hz. Muhammed (sas) gelinceye değin, küfürlerini sürdürdüklerini bildirmiştir. Halbuki, حَتّٰى kelimesi (burada) kendisinden sonra yer alan durumun kendinden önce olan durumun aksine olmasını gerektirir. Vâkıa da böyledir. Çünkü bu toplum, o küfürleri üzere kalmamış, tam aksine bölünmüşlerdir. Böylece de, kimisi mü'min olurken, kimisi de küfrünü devam ettirmiştir. Bu topluluğun durumu, Hz. Peygamber (sas)'in gelişinden sonra, o gelmezden önceki gibi kalmayınca, aynen devam etmeyince, "حَتّٰى" lafzının manası ile amel etmek yeterli olmuştur."[709]

5. "Kafirler, Hz. Muhammed (sas) peygamber olarak gönderilmezden önce küfürlerinde tereddüt etmiyorlardı. Tam aksine onlar, küfürlerinde kararlı ve yaptıkları işin özüne inanarak bunu sürdürüyorlardı. Hz. Peygamber (sas), peygamber olarak gönderildikten sonra ise, bu kararlılık ve kesinlik zail oldu. Tam aksine onlar, hem bu din, hem de diğer dinler hususunda şüphe ve hayret içinde kalakaldılar. Bu manaya göre bunun bir benzeri de "*İnsanlar tek bir ümmet idi. Derken Allah, müjdeci ve uyarıcılar olarak peygamberler gönderdi…"*[710] mealindeki âyetidir. Ki, bu "Üzerinde bulundukları o din, onların, adeta bedenlerine ve kanlarına karışmış bir vaziyette idi. Bu sebeple de, Yahudi olan Yahudiliğinde, Hristiyan olan Hristiyanlığında, putperest olan da putperestliğinde kararlı idi. Ama ne zaman ki, Hz. Muhammed (sas) bilfiil peygamber olarak gönderildi, o zaman

[706] Ünalmış, *Mefâtihu'l-Gayb*, 23/300.
[707] Ünalmış, *Mefâtihu'l-Gayb*, 23/300.
[708] Ünalmış, *Mefâtihu'l-Gayb*, 23/300.
[709] Ünalmış, *Mefâtihu'l-Gayb*, 23/301.
[710] el-Bakara 2/213.

fikirler, zihinler karıştı ve herkes, dini, mezhebi ve görüşleri hususunda şüpheci oldu. Çünkü âyetteki "مُنْفَكِّينَ" sözü, işte bunu ihsas etmektedir. Çünkü, bir şeyin bir şeyden "infikâk"ı, onun ondan ayrılması demektedir. Buna göre mana, "Onların kalbleri, o inançlarından ve o inançlarının kesin oluşundan ayrılmadı, uzak kalmadı. Ama, Hz. Muhammed (sas) bilfiil peygamber olarak gönderildikten sonra ise, bu iş, bu hal üzre devam etmedi." şeklinde olur."[711]

Müfessir, bu izahlardan birinci izahın en doğru tespit olduğunu dile getirmektedir.

Râzî, müşkili ve âyetin genel bir tefsirini yaptıktan sonra âyette zikredilen kelimeler üzerinde durmaktadır. Kafirlerin kim olduğu hakkında iki yorum yapmaktadır. Ya "Yahudi ve Hristiyan fırkaları gibi, ehl-i itikad olanlardır."[712] ya da "herhangi bir kitaba mensup olmayan müşriklerdir."[713]

Râzî, "الْبَيِّنَةُ - beyyine, hakkın batıldan ayrıldığı ve hakkı batıldan ayrıldığı apaçık delil" şeklinde tanımlamıştır. Âyette zikredilen beyyinenin ne olduğu hakkında üç izahta bulunmuştur:

1. "Beyyine, Hz. Peygamber'dir."

2. "Beyyine, bütün elçilerdir."

3. "Beyyine, Kur'an'dır."

Müfessir, ilk âyetlerle birlikte genel bir tefsir yapmaktadır, ancak dördüncü âyet hakkında bazı hususları da dile getirmektedir:

"Bu âyetle ilgili şöyle bir soru sorulabilir: Allah Teala bu surenin başında hem ehl-i kitaptan hem de müşriklerden bahsetmiştir. Bu âyette ise, sadece ehl-i kitabı zikretmiştir. Binaenaleyh bunun sebebi nedir?" Müfessir bu soruyu iki madde ile açıklamıştır:

1. "Müşrikler kendi dinleri üzere devam edemezler. Binaenaleyh iman ederlerse ne ala. Ama iman etmezlerse öldürülürler. Cizye vermek suretiyle küfürlerini sürdürebilecek olan ehl-i kitabın hükmü böyledir."[714]

[711] Ünalmış, *Mefâtihu'l-Gayb*, 23/301.
[712] Ünalmış, *Mefâtihu'l-Gayb*, 23/301.
[713] Ünalmış, *Mefâtihu'l-Gayb*, 23/302.
[714] Ünalmış, *Mefâtihu'l-Gayb*, 23/306.

2. “Ehl-i kitab, Hz. Peygamber (sas)’in peygamber olacağını, kendi kitaplarında görüp bildikleri için, onun peygamberliğinden haberdar idiler. Binaenaleyh bilenler, bu şekilde “ayrılığa düşmek”le tavsif edildiklerine göre, kitabı olmayanlar haydi haydi bu şekilde tavsif edilebilirler.”[715]

Râzî, bu âyetle ilgili Mu’tezile’nin ve Ehl-i Sünnet’in görüşünü zikretmiştir:

“Cübbai, “Bu âyet, “insanlar, kendilerine o hüccet gelmezden önce, ta babalarının sulbünde iken, şaki ve said diye ikiye ayrılmıştır.” iddiasındaki Kaderiyye (yani Ehl-i Sünnet’in) görüşünün yanlış olduğunu gösterir” der. Buna şu şekilde cevap verilir: “Bu, zayıf bir görüştür. Çünkü bununla kastedilen, Cebnab- Hakk’ın bu hususu ezelde bilmesi ve bunun insan için, yani saadet veya şekavetin mükellefetten zuhur etmesine gelince bu, o belli hal tahakkuk ettikten sonra meydana gelir. Onlar (yani Mu’tezile), “bu âyet küfür ve tefrikanın, insanlar için bir kader değil, aksine bizzat onların kendi fiilî olduğuna delalet etmektedir. Çünkü Hak Teala, “Kendilerine o apaşikar hüccet geldikten sonra” [716] buyurmuştur ki, bu da, “onlara bu itabı veren, Allah ve meleklerdir.” demektir. Binaenaleyh iyi, güzel şeyler de muvaffak kılma işi Allah’a nisbet edilmiş; şirk, tefrika ve küfür kullara nisbet edilmiştir.”

Râzî son olarak âyetin maksatını izah etmiş âyetin tefsirini bitirmiştir:

“Bu âyetin maksatı, Hz. Peygamber (sas)’i teselli etmektir: “Onların ayrılığa düşmesi, seni gama, kedere düşürmesin. Çünkü bu hüccetteki bir kusurdan değil, onların inatları yüzündendir. Onların ataları da böyle idiler. Cumartesi yasağını ihlal ve buzağıya tapma hususunda, yine “kendilerine apaşikar hüccet geldikten sonra” tefrikaya düşmüşlerdir. Demek ki bu onların eski bir adetleridir.”[717]

Ele aldığımız tefrika âyetleri toplamda sekiz âyetten oluşmaktadır. Bu âyetlerin yorumları, Ehl-i Sünnet anlayışı içinde rivâyet geleneğine mensup Taberî ve İbn-i Kesîr ile dirâyet geleneğine mensup Mâtürîdî ve Râzî’nin tefsirleri üzerinden ele alındı.

Müfessirlerin usûllerinde farklılık olmasıyla birlikte yorumlarında benzerliklerinin olduğu tespit edildi. Müfessirlerin âyetler çerçevesinde üzerinde durduğu hususlar şunlardır: Hak yol birdir. O da İslam’dır. Bu hak yola çağıran etmenler; Hz.Muhammed ve onun tebliğ

[715] Ünalmış, *Mefâtihu’l-Gayb*, 23/306.
[716] el-Beyyine 98/4.
[717] Ünalmış, *Mefâtihu’l-Gayb*, 23/307.

ettiği Kur'an'dır. Kur'an'da kişinin cemaatten (İslam topluluğu) ayrılmamasını emretmektedir. Bu emire uymayan önceki milletler parçalanıp bölünmüştür. Parçalanıp, bölünmek ise azapla sonuçlanmaktadır.

Kur'an'ın siyâk-sibâk ilişkisine riâyet ederek tefsir edilen bu ayetlerde, göze çarpan farklılık; dirâyet geleneğine mensup müfessirlerin itikadî meseleler hakkında yorum yapmış olmalarıdır.

4.3. İmâmiyye Şîası Müfessirlerinin Yorumları

Çalışmamızın bu başlığı altında, yukarıda "Tefrika Âyetleri" başlığı altında zikredilen âyetleri İmâmiyye Şîası müfessirlerinden Ebu'l-Kâsım Furât b. İbrahim el-Kûfî (ö.310/922), Muhammed b. Mes'ûd el-Ayyâşi (ö.320/932), el-Kummî (ö.329/941) Ebû Ca'fer et-Tûsî (ö. 460/1067), et-Tabersî (ö. 548/1154) ve Muhammed Hüseyin Tabâtabâî (ö. 1981)'nin tefsirleri üzerinden ele alınacaktır.

Âl-i 'İmran Suresi – 3/103:

"Hep birlikte Allah'ın ipine sımsıkı yapışın; Bölünüp parçalanmayın. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani sizler birbirinize düşman idiniz de O, gönüllerinizi birleştirdi ve O'nun nimeti sayesinde kardeşler oldunuz. Siz, bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan da sizi Allah kurtarmıştı. İşte Allah size âyetlerini böyle açıklıyor ki doğru yolu bilesiniz."[718]

Kûfî, "وَاعْتَصِمُواْ بِحَبْلِ اللّهِ جَمِيعًا وَلاَ تَفَرَّقُواْ – Ve hep birlikte Allah'ın ipine sımsıkı sarılın ve ayrılığa düşmeyin."[719] bahsiyle ilgili dört hadis rivâyeti aktarmıştır:

"el-Hüseyin bin Muhammed o da Muhammed bin Mervan'dan, o da Ebu Hafs el-Aşa'dan, o da Ebu el-Cârûd'dan rivâyet etti. Ebû Cafer babasından, o da dedesinden (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle dediği rivâyet edildi: Peygamber'e (sav) bedevi kılığında bir adam geldi ve dedi ki: Ya Resulullah, anam babam sana feda olsun. "ve hepiniz Allah'ın ipine sımsıkı sarılın ve ayrılığa düşmeyin" âyetinin manası nedir? Bunun üzerine Peygamber

[718] Âl-i İmrân 3/103.
[719] Âl-i İmrân 3/103.

(sav) : Ben Allah'ın peygamberiyim, Ali (bin Ebî Tâlib) de onun ipidir. Bunun üzerine bedevi: Allah ve Resul'üne iman ettim ve ipine (sımsıkı sarıldım) diyerek çıktı."[720]

"Muhammed b. el-Hasan b. İbrahim senediyle bana anlattı: İbn Abbas dedi ki: Ben Peygamber'in (sav) yanında iken, bir bedevi yaklaştı ve dedi ki: Ey Allah'ın Resulü Allah'ın şu âyeti nedir?: "Ve hepiniz Allah'ın ipine sımsıkı sarılın ve ayrılığa düşmeyin."[721] Allah'ın ipi nedir? Peygamber dedi ki: Ey bedevi, ben onun peygamberiyim ve Ali (bin Abi Talib.) O'nun ipidir. Bunun üzerine Bedevi:Allah ve Resul'üne iman ettim ve ipine (sımsıkı sarıldım) diyerek çıktı."[722]

"el-Hasan bin el-Abbas el-Becelî bana senediyle aktardı: Ebbân b. Tağlib'ten yapılan rivâyete göre Ebu Cafer (aleyhisselam) şöyle demiştir: Ali b. Ebi Tâlib'in (as) velâyeti, Cenab-ı Hakk'ın âyette buyurduğu iptir. "Hep birlikte Allah'ın ipine sımsıkı sarılın ve ayrılığa düşmeyin."[723] Ona iyice tutunan mü'mindir, onu terkeden ise kâfirdir."[724]

"Cafer bin Muhammed bin Saîd el-Ehmasî bana dedi ki: Cafer bin Muhammed'den aktararak: Biz "Allah'ın ipine sımsıkı sarılın ve ayrılığa düşmeyin"[725] buyurduğu Allah'ın ipiyiz, Ali'nin velâyeti iyiliktir. Ona sarılan mü'mindir ve onu terkeden imanı terketmiş olur."[726]

Ayyâşi, Âl-i İmrân Sûresi 3/103. âyeti hakkında hadis rivâyetlerini aktarmıştır:

"İbn Yezid'den rivâyetle şöyle dedi: Ebu'l-Hasan 'a şu âyeti sordum: " وَاعْتَصِمُواْ بِحَبْلِ اللهِ جَمِيعًا - Ve hep birlikte Allah'ın ipine sımsıkı sarılın." Dedi ki: Ali bin Ebi Talib (as), Allah'ın sağlam ipidir."[727]

[720] el-Kûfî, *Tefsîr*, 1/90.
[721] Âl-i İmrân 3/103.
[722] el-Kûfî, *Tefsîr,* 1/90.
[723] Âl-i İmrân 3/103.
[724] el-Kûfî, *Tefsîr*, 1/91.
[725] Âl-i İmrân 3/103.
[726] el-Kûfî, *Tefsîr,* 1/91.
[727] Ayyâşî, *Tefsîrü'l-Ayyâşî*, 1/217.

“Cabir, Ebu Cafer'den riveyetle : Muhammed'in ehli beyti, Allah'ın bize sımsıkı sarılmamızı emrettiği ipidir, o yüzden şöyle buyurmuştur: "ve hep birlikte Allah’ın İpine sımsıkı sarılın ve ayrılığı düşmeyin"[728] dedi.[729]

“Muhammed bin Süleyman el-Basri el-Deylemi'den, o da babasından, Ebû Abdullah şu âyetin yorumunda: “كُنتُمْ عَلَىَ شَفَا حُفْرَةٍ مِّنَ النَّارِ فَأَنقَذَكُم مِّنْهَا - Ve siz bir ateşten bir çukurun eşiğindeydiniz o sizi kurtardı” Muhammed’dir (sav)”[730]

“Ebu'l-Hassan Ali bin Muhammed bin Meysem, Ebu Abdullah Aleyhisselam’dan nakleder: Allah'ın hibesi ile sevinin , zira o şöyle buyurdu: “siz ateşten bir çukurun eşiğindeydiniz ve o sizi kurtardı” zira kurtarmak bir minnettir, ve Allah minnet ettiğinden vazgeçmez.”[731]

İbn-i Harun dedi ki: Ebû Abdullah aleyhisselâm, Peygamber (sav) anıldığında şöyle derdi: Babam, annem, canım, kavmim ve soyum ona feda olsun. Araplara hayret ediyorum nasıl bizi başlarında taşımazlar, yönetici yapmazlar halbuki Allah Teala Kitabında: “Ve siz bir ateşten bir çukurun eşiğindeydiniz o sizi kurtardı” buyuruyor, gerçekten aslında onlar Allah resulü ile kurtuldular.”[732]

Kummî, “وَاعْتَصِمُواْ بِحَبْلِ اللهِ جَمِيعًا - Hep birlikte Allah'ın ipine sımsıkı sarılın.”[733] bahsiyle ilgili şunları söylemiştir: Tevhid ve velâyet. Ebu'l-Cârûd’un rivâyetinde, Ebu Cafer'in “ayrılmayın” ifadesine şu yorumu aktarılır: Allah Teâlâ, onların Peygamberlerinden sonra bölüneceklerini ve ayrılığa düşeceklerini biliyordu, bu yüzden kendilerinden öncekileri nehyettiği gibi onları da ayrılığa düşmekten nehyetti, bundan dolayı onları Muhammed’in ehli beytinin velâyet çatısı altında toplanmalarını ve ayrılığa düşmemelerini emretti.”[734]

“Ali bin İbrahim de şu âyetin yorumunda: "siz düşman iken kaplerinizi ısındıran Allah’ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın çünkü bu âyet Evs ve Hazreç (savaş) için nazil olmuştur. Öyle ki onlar 100 yıl gece gündüz demeden savaştılar, bu arada doğan çocuklar da savaş ortamına doğdu, sonra Allah aralarını düzeltecek bir peygamber gönderdi, onlarda

[728] Âl-i İmrân 3/103.
[729]Ayyâşî, *Tefsîrü’l-Ayyâşî,* 1/217.
[730] Ayyâşî, *Tefsîrü’l-Ayyâşî,* 1/218.
[731] Ayyâşî, *Tefsîrü’l-Ayyâşî,* 1/218.
[732] Ayyâşî, *Tefsîrü’l-Ayyâşî*, 1/218.
[733] Âl-i İmrân 3/103.
[734] Kummî, *Tefsrirü’l-Kummî,* 1/116.

Müslüman oldu, ve peygamber ile kalplerindeki düşmanlık gitti ve kardeş oldular, Ebu Carûd'un Ebu Ca'ferden as. Aktardığı bir rivâyetinde ise, "sizden iyiliğe çağıran bir topluluk olsun" bu âyet Muhammed (sav)'in ailesi ve onları takip edenleri kapsamaktadır." [735]

Tûsî "وَاعْتَصِمُواْ - *sarılın (yapışın)"* kelimesinin manasını "sarılın, ona tutunun" şeklinde yapmıştır. "Allah'ın ipine sarılın, O'nun sözüne tutunun. Çünkü bu kurtuluşun sebebidir. Tıpkı kuyudan kurtulmak için sarkıtılan ipe sıkıca tutunmak gibi sarılın, tutunun."

Müfessir, "حَبْل – *ip"* kelimesinin âyetteki anlamını "kurtuluş, güven"anlamında yorumlamıştır. "Çünkü o kurtuluş sebebidir." Al-i İmran suresinin 112. âyeti bu meseleye bir örnektir;

"Allah'tan bir ipe ve insanlardan bir ipe tutunmadıkça, nerede bulunurlarsa bulunsunlar, onlara alçaklık damgası vurulmuş; Allah'ın gazabına uğramışlar ve aşağılanmaya mahkûm olmuşlardır. Bu, onların Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri ve haksız yere peygamberleri öldürmeleri yüzündendir. Bu (cüretleri de) onların isyan etmiş ve haddi aşmış bulunmalarındandır."[736]

Tûsi, "بِحَبْلِ اللهِ - *Allah'ın ipi ile"* sözüne iki farklı görüş dile getirmiştir.

1. "Ebu Sadri el-Hudrî bu ip Kur'an'dır" demiştir.

2. "İbn Zeyd, İbn Mesud, Katade ve Süddi ise Allah'ın ipidir yani İslam dinidir" demiştir.

Müfessir, "جَمِيعًا - *Hep birlikte", "*Allah'ın ipine sarılın, hepiniz birlik içinde ona tutunun" şeklinde tefsir edileceğini dile getirmiştir.[737]

Tûsî, "وَلاَ تَفَرَّقُواْ - *Parçalanmayın"* ifadesine dair iki görüşü ele almıştır.

1. "İbn Mesud ve Katade, Allah'ın cemaat (birlik) olmayı ve itaati emrettiği dinden ayrılmayın."

[735] Kummî, *Tefsrirü'l-Kummî*, 1/116.
[736] Âl-i İmrân 3/112.
[737] et-Tûsi ,*et-Tıbyan fi Tefsir'il Kur'an*, 2/545-547.

2. “Hasan dedi ki; Resulullah’tan ayrılmayın.”[738]

Tûsî, “وَاذْكُرُواْ نِعْمَةَ اللّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنتُمْ أَعْدَاء - Allah’ın size olan nimetini hatırlayın. Hani sizler birbirinize düşman idiniz.” [739] bahsinde İbn İshak’ın görüşünü dile getirerek “Evs ve Hazrecoğullarının müslüman olmadan önce aralarında meydana gelen ve yüz yirmi yıl süren Eyyamü’l-Arab savaşlarından kaynaklı nazil olduğunu belirtmiş ve aralarındaki düşmanlık ve kine rağmen Allah Teala’nın kalplerini birbirine ısındırdığını ve bunun da Allah’ın bir nimeti olduğunu” dile getirmiştir.[740]

Müfessir, “وَكُنتُمْ عَلَىَ شَفَا حُفْرَةٍ مِّنَ النَّارِ - Siz, bir ateş çukurunun tam kenarında iken”[741] bahsini, “شَفَا ” kelimesinin manasıyla özetlemiştir: “Kenar manasındadır, bir şeyin kenarı anlamına gelir.” Devamında “فَأَنقَذَكُم مِّنْهَا - *Sizi ondan kurtardı”* ifadesini açıklamıştır. “Sizi cehenneme düşmek üzere iken kurtardı. Onları, Resulullah’ın tebliğ ettiği din ile yani İslam dini ile ateşe düşmekten kurtardı.”[742]

Tûsî, tefsirine fiillerin yaratılması bahsiyle ilgili bazı sorular yöneltmiş ve bazı görüşler dile getirmiştir:

“Eğer derlerse ki; onların kalplerine ülfet veren ve cehennemden kurtaran Allah ise, o zaman yaratılmışların fiilleri onun fiilleridir ve onun yarattıklarından sayılır? Şöyle cevap verilir: (Öyle olması) şart değildir; çünkü Peygamber (sav), Arapların kalplerini birbirine ülfet ile bağladı ve onları cehennemden kurtardı dediğimizde, onların fiilî peygamber fiilî anlamına gelmediği gibi onlarla ortak olduğu anlamına da gelmez. Gönülleri birleştirdi ve ateşten kurtardı sözünün buna göre anlamı; onları kah teşvik ve kah uyarıyla imana davet etti, açıkladı ve doğru yolu gösterdi, islamla şereflenip kurtulmaları onun daveti ve yardımıyla hasıl olduğundan onların gönüllerini birleştiren ve ateşten kurtaran o oldu, yani onların yaptıklarını yaptı ve meydana getirdi anlamı yoktur. O zaman Allah, kafirler için de aynısını yaptı, O (Allah), onların gönüllerini birleştirdi desenize? Denirse cevabımız şöyledir: Başta müminlere yaptığı gibi (ülfet) onlara da yapmış olsa da öyle demeyiz. Çünkü onlarda iman hasıl olmamıştır, onları bu şekilde nitelemek doğru olmaz, ama müminde hasıl olduğu için bu fiilî Allah’a izafet etmek caizdir. Bu aynı “müminlere hidâyet (olsun diye)” âyeti kerimesi gibidir, burada (Kur’ân’ın) kafirlere de hidâyet sayılmasına rağmen hidâyetin

[738] et-Tûsi ,*et-Tıbyan fi Tefsir’il Kur’an*, 2/545-547.
[739] Âl-i İmrân 3/103.
[740] et-Tûsi ,*et-Tıbyan fi Tefsir’il Kur’an,* 2/545-547.
[741] Âl-i İmrân 3/103.
[742] et-Tûsi ,*et-Tıbyan fi Tefsir’il Kur’an,* 2/545-547.

izafeti müttakîleredir, çünkü onunla hidâyete erenler onlardır. Bu durumda: "Allah kafirlerin gönüllerini birleştirmek istedi, birleşmediler, onları kurtarmak istedi de onlar istemedi' gibi sınırları belli bir cümle kurulabilir. Buna örnek olarak: "Semûd kavmine gelince, onlara doğru yolu gösterdik ama körlüğü doğru yolu görmeye tercih ettiler"[743] yani; Allah Semûd'u hidâyet etti dedikten sonra susmak caiz olmaz. Buna örnek olarak; bir kişi iki oğluna ticaret yapmaları için para verse ve nasıl kazanacaklarını öğretse, sonra içlerinden biri para kazanıp zengin olsa diğeri de kaybedip fakir olsa, filan kişi zengin oğlunu zenginleştirdi denilebilir; fakat fakir oğlunu zenginleştirdi denmez. Burada biz; Allah, mü'min kuluna ne yaptıysa (verdiyse) kafire de aynısını yapmıştır diyemeyiz, çünkü aradaki müsâvat, kader, tebliğ, deliller ve iman etmesini sağlayacak her şey gibi mükellefliği gerektiren sebeplerle alakalıdır. Allah'ın, mü'min kuluna -iman ettikten sonra- öğrettiği lütuflar ise kafire öğretilmez. Bunlar için kafire de aynısını yaptı diyemeyiz, bahsi geçen lütuflarda artış imanın durumunda bağlı olmasında bir engel yoktur, dolayısıyla mutlaklık ifadesi her zaman doğru olmayabilir.[744]

Tabersî, âyetin tefsirine nüzul sebebi olan Evsve Hazrecoğullarından bahsetmiştir.

"وَاعْتَصِمُواْ بِحَبْلِ اللّهِ - *Allah'ın ipine yapışın (tutunun)"* ifadesini "ona tutunun" şeklinde tefsir etmiştir. Devamında "Denildi ki; Ondan başkasına tutunmaktan sakının. Allah'ın ipinden kastedilen üç görüş vardır."

1. "Ebu Said el-Hudri, Katadeve Süddi, bu ip Kur'an'dır demiştir."

2. "İbn Abbas ve İbn Zeyd, Allah'ın dini olan İslamdır denilmiştir."

3. "Eban bin Talip ve Cafer bin Muhammed, biz, Allah'ın ipiyiz de demişlerdir. Buna delil olarak "جَمِيعًا - *hep birlikte"* kelimesinin "biz" anlamına atıfta bulunduğunu iddia etmişlerdir." Tabersî de bu ifadenin isabetli olacağını dile getirmiştir.

Tabersî, âyetin bu bahsiyle ilgili Ebu Said el-Hudri'nin Resulullah'tan rivâyet ettiği bir hadisi zikretmiştir: "Size iki şey bırakıyorum, onlara sımsıka sarıldığınız sürece delalete düşmezsiniz. Bu iki şey göten yere sarkıtılmış bir ip olan Allah'ın Kitab'ı ve Ehl-i Beytimdir. Ancak o ikisinden ayrılmayın ta ki bana gelene kadar."[745]

[743] Fussilet 41/17.
[744] et-Tûsi, *et-Tıbyan fi Tefsir'il Kur'an,* 2/547.
[745] et-Tabersî, *Mecmau'l Beyan,* 1,2/306-307.

Müfessir, "وَلاَ تَفَرَّقُواْ - *Bölünüp parçalanmayın"* ifadesini İbn Mesud ve Katede'den rivâyetle yorumlamıştır: "Size emredildiği üzere Allah'ın dininden ayrılmayın ve size topluluk (cemaat, birlik) olmayı, itaat etmeyi ve İslam dininde sabit olmayı emretti. Hasan'dan rivâyetle; "*Bölünüp parçalanmayın"* ifadesinin manası Resulullah (sav)'den ayrılmayın demektir. Başka bir rivâyete göre ise Kur'an'dan ayrılmayın, yani O'nunla amel etmeyi bırakmayın anlamına gelmektedir."[746]

Tabersî, "وَاذْكُرُواْ نِعْمَةَ اللّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنتُمْ أَعْدَاء فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ - Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani sizler birbirinize düşman idiniz de O, gönüllerinizi birleştirdi."[747] bahsiyle ilgili "Evs ve Hazrec kabileleri arasındaki savaşlardan kaynaklı inzal olduğunu" dile getirmiştir. "Onların kalplerini İslam ile ısındırdı ve aralarındaki ihtilafı ve mücadeleyi kaldırdı. Bu dünyada hasıl olan bir faydadır. Ahirette ise büyük bir sevap vardır. Sizi İslam üzere topladı ve siz düşmanken kalplerinizi ısındırdı, buğz ve kini kalplerinizden kaldırdı."[748]

"فَأَصْبَحْتُم بِنِعْمَتِهِ - *O'nun nimeti sayesinde",* "Yani Allah'ın nimeti ile anlamına gelmektedir." "إِخْوَانًا - K*ardeşler oldunuz", "*onları birleştirdi, bitişik bir şekilde kardeş ve birbirini seven kişiler kıldı. Birbirinizle düşman bir şekilde savaş halindeyken her birinizi birbirinize kardeş oldunuz. Her biriniz diğerinin istediği, kastettiği ve talep ettiği şeyi gerçekleştirecek bir hale geldiniz."[749]

Tabersî, "وَكُنتُمْ عَلَىَ شَفَا حُفْرَةٍ مِّنَ النَّارِ فَأَنقَذَكُم مِّنْهَا - Siz, bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan da sizi Allah kurtarmıştı." [750] bahsi ile ilgili "Sizler, Muhammed'in ashabı cehennemin çukurunun kenarındaydınız. Sizinle cehennem çukuru arasında sadece ölüm vardı. Allah Teala sizi oradan kurtardı. Size bir Resul gönderdi. Sizi iman ile hidâyete erdirdi." yorumlarını yapmıştır.[751]

Tabâtabâî, "وَاعْتَصِمُواْ بِحَبْلِ اللّهِ جَمِيعًا وَلاَ تَفَرَّقُواْ - Ve topluca Allah'ın ipine sımsıkı sarılın. Dağılıp ayrılamayın."[752] bahsini iki farklı âyetle değerlendirmiştir. "Allah'ın âyetleri size

[746] et-Tabersî, *Mecmau'l Beyan,* 1,2/306-307.
[747] Âl-i İmrân 3/103.
[748] et-Tabersî, *Mecmau'l Beyan,* 1,2/306-307.
[749] et-Tabersî, *Mecmau'l Beyan,* 1,2/306-307.
[750] Âl-i İmrân 3/103.
[751] et-Tabersî, *Mecmau'l Beyan,* 1,2/306-307.
[752] Âl-i İmrân 3/103.

okunuyorken ve O'nun elçisi içinizdeyken nasıl oluyor da inkar ediyorsunuz?"[753] ve "Resul size ne verirse, artık onu alın, artık ondan sakının."[754] Bu âyetlerden yola çıkarak müfessir şu yorumu yapmıştır:

"Allah'ın âyetlerine ve Resulüne (kitap ve sünnete) sarılmanın, Allah'a sarılmak olduğunu, bunu yapan kişinin sapmaktan korunacağını, hidâyete kavuşmasının garantili olduğunu vurgulamıştır. Aslında Resule sımsıkı sarılmak, kitaba sımsıkı sarılmak demektir. Çünkü Resule sarılmayı, bağlanmayı emreden kitaptır."[755]

Tabâtabâî bir önceki âyetle olan irtibatını ele almıştır:

"Önceki âyette teşvik edilen "Allah'a sarılma" ifadesi, bu âyette "Allah'ın ipine sarılma" ifadesiyle değiştirilmiştir. Buna göre, Allah'ın ipi, Allah katından inen kitaptır. Aynı şekilde dilersen şöyle de diyebilirsin: "Allah'ın ipi, Kur'an ve peygamberdir.""[756] sözlerini ifade eder. Tabâtabâî, Allah'ın ipinden maksat olarak Kur'an olabileceği gibi peygamberin de olabileceğini dile getirir ve ikisinin de aynı anlama geldiğini ifade eder.

Müfessir âyette geçen "dağılıp ayrılmayın" ikazıyla toplumsal bir hüküm ifade edildiğini, dolayısıyla "müslüman bir topluma kitap ve sünnete sarılmayı emretmektedir."[757]

Tabâtabâî, "وَاذْكُرُواْ نِعْمَةَ اللهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنتُمْ أَعْدَاء فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُم بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانً - Ve Allah'ın sizin üzerinizdeki nimetini hatırlayın. Hani siz düşmanlar idiniz. O, kalplerimizin arasını uzlaştırıp ısındırdı ve siz O'nun nimetiyle kardeşler oldunuz."[758] bahsinde taklitten nasıl ve neden uzak durulması gerektiğini ayrıntılı bir şekilde açıklamaktadır:

"Kur'an insanları hayra ve hidâyete bu şekilde çağırır, avam kesiminin körü körüne taklit edişi gibi değil. Haşa, ilahi bir öğretinin, inanalara yararlı bilgi ve yapıcı amel demek olan mutluluğa çağırması, sonra da onlara taklit çukuruna, cehalet karanlığına girmeyi emretmesi olacak iş değildir."[759] Bu sözlerle konuya giriş yapan müfessir, sözlerine şu cümlelerle devam ediyor:

[753] Âl-i İmrân 3/101.
[754] el-Haşr 59/7.
[755] Tabâtabâî, *el-Mizan*, 3/535-540.
[756] Tabâtabâî, *el-Mizan*, 3/535-540.
[757] Tabâtabâî, *el-Mizan*, 3/535-540.
[758] Âl-i İmrân 3/103.
[759] Tabâtabâî, *el-Mizan*, 3/535-540.

"Kısacası, yüce Allah aslını, amacını, gerekçesini ve nedenlerini bilmedikçe bir sözü kabul etmemelerini, bir emre itaat etmemelerini emrediyor. Sonra kendisine mutlak olarak teslim olmalarını emrediyor ve bunun gerekçesini de, kendilerine mutlak olarak egemen olan Allah olması şeklinde açıklıyor. Şu halde O'nun kendileri hakkında irade ettiği ve üzerlerinde tasarrufta bulunduğu şeyden başka, bir etkinlikler söz konusu değildir. Ardından, Resulünün tebliğ ettiği mesaja mutlak surette itaat etmelerini emrediyor ve bunun gerekçesini de şu şekilde açıklıyor: O, bir elçidir, mesajı tebliğ etmekten başka bir misyonu yoktur. Sonra onlara, ilim ve maârife ilişkin gerçeklerden ve mutluluk yollarından söz ediyor. Bu hususlarla ilgili olarak genel bir gerekçeye dikkat çekiyor. Ki bilgilerin ve maârifin bağlamları ile mutluluk yollarını kavrayabilsinler, böylece tevhidin özüne nüfuz ederek bu ilahi terbiye ile kendilerini eğitebilsinler, tâ ki sahih düşünme yöntemine ve gerçek konuşmanın yolunu öğrensinler. İşte o zaman taklit bağlarından kurtulmuş dirilerden olurlar. Bundan çıkan sonuç şudur: Eğer onlar dinsel bir öğretinin ve ona bağlı bir olgunun amacını, gerekçesini, nedenlerini bilirlerse, onu benimserler. Şâyet bilmiyorlarsa, onu reddetmekte acele etmeyip araştırmaya ve düşünmeye yönelirler. Bir şeyi red veya bir şeyi itiraz etmeden önce onun hakkında araştırma yaparlar."[760]

Tabâtabâî yukarıda zikrettiği cümlelerin yanlış anlaşılmamasını onun söylemek istediği şeyin "Din, Allah'tan ve Resulünden bile olsa, bir şeyin ancak kanıtını gösterilmesi durumunda kabul edilmesini esas alır" [761] gibi bir düşünce olmadığını bir kez daha ifade ediyor.

Müfessir, "Allah'ın üzerinizdeki nimeti…"[762] ile ifade edilen şeyin "Allah'ın ipine sarılın"[763] bahsi olduğunu dile getiriyor:

"Sizi teşvik ettiğimiz birliğin ve topluca hareket etmenin kanıtı, sizin bizzat gözlemlediğiniz düşmanlığın acısı, sevginin, kaynaşmanın ve kardeşliğin tadı, bir ateş çukurunun kenarında bulunma ve ondan kurtulmadır. Size bu kanıtı hatırlatmamızın nedeni, bunun bizden size yönelik bir nimet olduğunu bilmeniz, tıpkı sizi teşvik ettiğimiz diğer

[760] Tabâtabâî, *el-Mizan*, 3/535-540.
[761] Tabâtabâî, *el-Mizan*, 3/535-540.
[762] Âl-i İmrân 3/103.
[763] Âl-i İmrân 3/103.

hususlar gibi bu farz bir birlikteliğin de sizin için mutluluk, rahat etme ve kurtuluş kaynağı olduğunu anlamanızdır."[764]

"Hani siz düşmanlar idiniz" ve "Siz, tam ateş çukurunun kıyısındayken" ibarelerini deneyesel bir temele dayandığını dile getiren müfessir, aklın esas aldığı açıklama yöntemine dayandığını iddia ediyor.[765]

Tabâtabâî, "O'nun nimetiyle kardeşler oldunuz." [766] ifadesinin, "Allah'ın sizin üzerinizdeki nimetini hatırlayın"[767] ifadesini işaret ettiğini söylüyor ve nimetten maksatın "kalplerin uzaklaştırılıp ısındırılması" olduğunu söylüyor. Bu âyette söz edilen kardeşlikten maksatın ya "anne-babadan olan insanların kardeşliğiymiş gibi nitelenmiştir" [768] ya da ""Mü'minler ancak kardeştirler"[769] âyetinin kapsamında vurgulanan ve mü'minler arasında kardeşliğin yasalaşmasını öngören itibari bir kardeşliktir. Çünkü mü'minler arasında önemli hakları doğuran bir kardeşlik yasası yürürlüğe konmuştur." [770] şeklinde ifade etmektedir.

"وَكُنتُمْ عَلَىٰ شَفَا حُفْرَةٍ مِّنَ النَّارِ فَأَنقَذَكُم مِّنْهَا - Siz, tam ateş çukurunun kıyısındayken, oradan sizi kurtardı."[771] ibaresine dair iki çıkarımda bulunmuştur.

1. "Âyette geçen "ateş"ten maksat eğer ahiret ateşinin ateşiyse ahiret ateşinin kıyısında duruyor olmalarıyla kastedilen, onların kafir olmalarıdır. Ki onlarla ateşe düşmeleri arasında bir tek engel ölüm kalmıştır. Ölümse insana göz bebeğinin beyazına yakın olduğundan daha fazla yakındır. Fakat Allah onları iman aracılığıyla bu ateşe düşmekten kurtardı."[772]

2. "Şâyet "ateş"ten maksat, iman etmelerinden ve kalplerinin uzlaştırılıp ısındırılmalarından önce, içinde yaşadıkları bozgun toplum içindeki hallerinin açıklanması ise, bu durumda ateşle kastedilen, yaşadıkları savaşlar ve iç çekişmelerdir."[773]

[764] Tabâtabâî, *el-Mizan*, 3/535-540.
[765] Tabâtabâî, *el-Mizan*, 3/535-540.
[766] Âl-i İmrân 3/103.
[767] Âl-i İmrân 3/103.
[768] Tabâtabâî, *el-Mizan*, 3/535-540.
[769] el-Hucurât 49/10.
[770] Tabâtabâî, *el-Mizan*, 3/535-540.
[771] Âl-i İmrân 3/103.
[772] Tabâtabâî, *el-Mizan*, 3/535-540.
[773] Tabâtabâî, *el-Mizan*, 3/535-540.

İkinci ihtimale binaen demek isteniyor ki:

"Paramparça kalplere, farklı amaçlara ve değişik beklentilere dayalı olarak kurulan bir toplum, bir rehberliğin önderliğinde tek bir hedefe yönelen bir toplumun hareket düzenliliğine ve istikrarına sahip olmaz. Bu tür bir topluma birçok rehber yol göstericilik yapmaya kalkışır. Bunların da doğal olarak kişisel eğilimleri farklı olur. Bireysel tahakkümler yıkıcı etkisini gösterir ve toplum en şiddetli ihtilaflara, çekişmelere duçar olur. Kendilerini en küçük düşürücü sürtüşmelerin girdabında bulurlar. Daima başlarında savaş ve çatışma tehdidi sallanır. Yok oluş ve tükeniş korkusu sürekli olarak onları izler. İşte bu öyle bir ateştir ki, insanı cehalet çukurunun kıyısında bırakmaz, içine düşürür ve içine düşenin kurtuluşu imkansızdır."[774]

Tabâtabâî, âyetin son cümleleri için hem psikolojik hem sosyolojik çıkarımlar yapmıştır. Nüzul sebebine net bir şekilde değinmemiş; ancak yaptığı yorumlarla durumu izah etmiştir.[775]

Âl-i 'İmran Suresi - 3/105[776]

"Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayın. İşte onlar için büyük bir azap vardır."[777]

Tûsî, " وَلاَ تَكُونُواْ كَالَّذِينَ تَفَرَّقُواْ - *Ayrılığa düşenler gibi olmayın"* bahsiyle ilgili iki açıklama yapmıştır. İlk olarak ayrılığa düşenlerin "Yahudi ve Hristiyanlar" olduğunu ancak bu âyetin mü'minleri uyarmak amacıyla olduğunu dile getirmiştir.

İkinci değindiği mesele ise "تَفَرَّقُواْ وَاخْتَلَفُواْ " hususuna değinmiştir. Bu ard arda gelen ifadeyle ilgili iki açıklama yapılacağını dile getirmiştir. İlk olarak " تَفَرَّقُواْ" kelimesi dinde düşmanca bir tavırla ayrılık çıkarmak, ihtilaf etmektir diye yorumlamıştır. Devamında yapılan birinci açıklama ile yapılacak olan ikinci açıklama arasında bir zıtlık olduğunu dile getirmiştir. İkincisi kıyası inkar etmektir. Bu usul ve furu'un hepsinde ihtilaf etmektir. Ancak

[774] Tabâtabâî, *el-Mizan,* 3/535-540.
[775] Tabâtabâî, *el-Mizan,* 3/535-540.
[776] Kûfî, Ayyâşi ve Kummî Âl-i İmrân Sûresi 105. âyetini tefsir etmemişlerdir.
[777] Âl-i İmrân 3/105.

Tûsî buna itiraz ederek ictihada ve kıyasa ihtilaf demenin uygun olmadığı açıklamasında bulunmaktadır.[778]

Tabersî, "وَلاَ تَكُونُواْ كَالَّذِينَ تَفَرَّقُواْ - *Ayrılığa* düşenler *gibi olmayın"* bahsiyle ilgili olarak Allah cemaat olmayı emrettiğini, ayrılık çıkarmayı yasakladığını, dolayısıyla bunun dinde "Yahudi ve Hristiyanlar gibi" ayrılık çıkarmayın anlamına geldiğini dile getirmektedir.[779]

Tabersî, "تَفَرَّقُواْ وَاخْتَلَفُواْ " kelimelerinin arka arkaya zikredilmesinin sebebini "te'kid (pekiştirme)" için olduğunu ifade etmiştir. Bu ifadelerin "açık bir delil geldikten sonra dinde ayrılığa düşenlerden olmayın" anlamlarına geldiğini söylemiştir.[780]

Müfessir, "الْبَيِّنَاتُ " kelimesinin "Kur'an" olduğunu dile getirmiştir. Devamında " وَأُوْلَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ - İşte onlar için büyük bir azap vardır."[781] bahsini tefsir etmiştir: "Âyetler ve açık deliller geldikten sonra ayrılmış ve parçalanmış oldukları için cezalandırılacakladır. Âyet dinde ihtilafın haramlılığına delildir. Çünkü bu kınanmış ve kötülenmiştir.[782]

Tabâtabâî, bu âyette ayrılığa düşülen konuların itikadî ihtilaflar olduğunu dile getirir. İhtilaf kelimesini anlaşmazlık olarak aktarır ve ihtilafın, ayrılık kelimesinden önce gelmesinin sebebi olarak "ayrılığın ihtilafa yol açan bir öncül konumunda olması" olarak yorumlar ve şu şekilde devam eder:

"Çünkü bir topluluk, oluşturan bireylerin bütünleşmiş olmaları, inançlarının bütünlük arzetmesini, ilişki ve etkileşim yoluyla birlik halinde olmalarını gerektirir ve dolayısıyla da bu, onları ihtilaftan korur. Ancak ayrılığa düşmeleri, bireylerin birbirinden kopması, düşünce ve gidişat farklılıklarının baş göstermesine neden olur. Çok geçmeden düşünce ve görüş planında bireyler birbirinden bağımsız hale gelirler. Birlik dağılır. Sanki Yüce Allah, burada şunu demek istiyor: "Önce beden olarak ayrılan ve cemaatin dışına çıkanlar gibi olmayın. Onların bu ayrılıkları, sonunda inanç ve görüş ayrılıklarına yol açtı."[783]

[778] et-Tûsî, *et-Tıbyan,*2/550.
[779] et-Tabersî, *Mecmau'l Beyan,* 1,2/309.
[780] et-Tabersî, *Mecmau'l Beyan,* 1,2/309.
[781] Âl-i İmrân 3/105.
[782] et-Tabersî, *Mecmau'l Beyan,* 1,2/309.
[783] Tabâtabâî, *el-Mizan,* 3/542-544.

Müfessir, her farklılığın ayrılık çıkarmak olmadığını bireysel farklılıkların zorunlu olduğunu dile getirmektedir. Kur'an'da defaatle üzerinde durulan birlik çağrısının ümmetin gelecekte içine düşeceği ayrılık ve anlaşmazlığın bir mesajı olduğunu iddia etmektedir:

"Daha önce şu hususu defalarca vurguladık: Kur'an'ın ifade tarzının belirgin bir özelliği, bir şeyden ısrarla sakındırıyorsa, ona yaklaşmayı kesin ifadelerle yasaklıyorsa, bunun o şeyin meydana geleceğini, bu yasağın çiğneneceğini göstermesidir. Ümmetin yoğun bir ihtilafın girdabına düşeceği, Kur'an tarafından bu şekilde bir gerçek olarak haber verdiği gibi, Peygamberimiz (sav) de bununla ilgili açıklamalarda bulunmuştur. İhtilaf ve anlaşmazlık onun ümmetinin bünyesini kemirecek, bu durum değişik fırkaların ortaya çıkışı şeklinde kendini gösterecektir. Daha önce Yahudi ve Hristiyanlarda olduğu gibi ümmetinin de ihtilafa düşeceği Peygamberimiz (sav) tarafından bildirilmiştir."[784]

Tabâtabâî bu âyetin tefsirinde çalışmamızı yakıdan ilgilendiren bazı düşünceler aktarmıştır:

"İslam ümmetinin bünyesindeki ihtilafların ve anlaşmazlıkların aslı, münafıklara gelip dayanmaktadır. Ki Kur'an onlar hakkında, onların aleyhinde sert ifadeler kullanmış, hileli düzenlerinin, komplolarının büyüklüğüne dikkat çekmiştir. Yüce Allah'ın Bakara, Tevbe, Ahzab ve Münafikun gibi surelerde onlar hakkında kullandığı ifadeler üzerinde düşünürsen, dehşet verici bir manzarayla karşılaşırsın. Bu, onların Resulullah (sav) zamanında ve henüz vahyin kesilmediği dönemlerdeki halleriydi. Yüce Allah Resulünü katına alınca, birdenbire onlardan söz edilmez oldu. Bir kerede çanlarının sesi kesildi. Sanki hiç yokmuşlar gibi davrandı. Çok geçmeden insanlar kendilerini yaman bir ihtilafın içinde buldular. Çeşitli mezheplerin peşinden giderek birbirinden uzaklaştılar. Tahakküm, zorbalık ve baskıyı esas alan yönetimler, halkı sapıklık ve çirkeflikle değiştirdiler. Fakat, yine de her durumda yardımcı olan Allah'tır."[785]

En'am Suresi - 6/153

"Şüphesiz bu benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun; (başka) yollara sapmayın; sonra onlar sizi Allah'ın yolundan ayırır. İşte günahtan korunmanız için Allah bunları size emretti."[786]

[784] Tabâtabâî, *el-Mizan*, 3/542-544.
[785] Tabâtabâî, *el-Mizan*, 3/542-544.
[786] el-En'âm 6/153.

Kûfî, "وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلاَ تَتَّبِعُواْ السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ" - "Şüphesiz bu benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun; (başka) yollara sapmayın; sonra onlar sizi Allah'ın yolundan ayırır."[787] bahsiyle ilgili hadis rivâyetleri aktarmıştır:

"Cafer bin Muhammed el-Fezârî'den rivâyet eder: Hamran der ki: Ebu Cafer'i (aleyhisselam) Yüce Allah'ın şu âyetini yorumlarken işittim: "Ve bu benim dosdoğru yolumdur, öyleyse ona uyun ve diğer yollara sapmayın ki onun yolunda ayrılığa düşmeyesiniz."[788] Müminlerin emiri Ali b. Ebî Talib (as) ve Fatıma'nın soyundan gelen imamlar O'nun yoludur, bu yola gelen doğru yoldadır."[789]

"Ebu Ca'ferden rivâyetle; Ebû Berza bize dedi ki: Biz Resûlullah (sav)'ın yanında iken, Allah'ın salât ve selâmı ona ve âilesinin üzerine olsun, birden eliyle Ali bin Ebî Talib'i (as) işaret ederek dedi ki; (ve bu benim dosdoğru yolumdur, o halde ona uyun ve diğer yollara sapmayın… "Çünkü onlar sizi onun yolundan ayırır" âyetin sonuna kadar) bunun üzerine bir adam şöyle dedi: Allah sadece bu yolun diğer yollara üstünlüğünü kastetmiyor mu? Peygamber Allah'ın salat ve selamı onun ve ailesinin üzerine olsun, dedi ki: "Bu senin cevabın, ey filan: Senin, İslam'ın diğer tutumlara üstünlüğü demene gelince, o da öyledir. Allah da buyurdu ki: "İşte bana varan doğru yol budur."[790] Rabbime birinci Tebük seferine giderken dedim ki: Ey Allah'ım, Ali'yi Musa için Harun'un konumuna koydum, ancak benden sonra peygamberlik yoktur, bu yüzden sözlerim doğrulandı ve yerine getirildi. Ve Ali'yi kalbinle zikret (an)! Harun'un andığı gibi, zira ismimi Kur'an'da zikrettin . Bunun üzerine bir âyet okudu ve benim sözümü tasdik eden nazil oldu ki, onun bedeni bu kıble ehline ve Hz. Ali'nin velâyetinden şüphe ederek yalanlayan müşriklere sabit (delil) olsun. Bunun üzerine o benim yanımda otururken şu âyet nazil oldu: (Bu benim için dosdoğru bir yoldur) öyleyse onun öğüdünü kabul et ve sözünü dinle. Bana hakaret edene Allah hakaret eder ve Ali'ye hakaret eden bana hakaret etmiş olur."[791]

"Cafer bin Muhammed el-Fezârî bana senedi ile şöyle anlattı: Ebî Malik el-Esedî dedi ki: Ebû Cafer'e şu âyeti sonuna kadar okudum " İşte bu benim dosdoğru yolum ona tabii olun, ve başka yollara uymayın ki onun yolundan sapmayasınız." Ebû Cafer aleyhisselâm sol elini uzattı! Sonra sağ elini çevirdi. Dedi ki: Biz onun dosdoğru yoluyuz, öyleyse ona

[787] el-En'âm 6/153.
[788] el-En'âm 6/153.
[789] el-Kûfî, *Tefsîr,* 1/137.
[790] el-Hicr 15/41.
[791] el-Kûfî, *Tefsîr,* 1/138.

uyun ve başka yollara uymayın, çünkü onlar sizi onun yolundan, sağından ve solundan ayırır.”[792]

Ayyâşî, “وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلاَ تَتَّبِعُواْ السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَن سَبِيلِهِ - Şüphesiz bu benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun; (başka) yollara sapmayın; sonra onlar sizi Allah'ın yolundan ayırır.”[793] bahsiyle ilgili rivâyetler aktarmıştır.

“El-Büreyd el-Iclî, Ebu Cafer'den rivâyetle şöyle dedi: “İşte bu benim dosdoğru yolumdur, öyleyse ona uyun ve başka yollara sapmayın ki sizi onun yolundan ayırmasınlar.”[794] “Doğru yolum, ile ne kastedildiğini biliyor musun?” Hayır dedim, dedi ki: ‘Ali'nin ve haleflerinin velâyeti’ dedi sonra: ‘Ve sen “öyleyse ona uyun” ifadesinin ne anlama geldiğini biliyor musun? dedi. Hayır dedim, Yani, Ali bin Ebi Tâlib’i (as). kastediyor dedi. Sonra: “ başka yollara sapmayın ki sizi onun yolundan ayırmasınlar” ne anlama geliyor biliyor musun? Ben: Hayır dedim. Vallahi falanca ve falancanın velâyeti dedi. Peki “ki sizi onun yolundan ayırmasınlar “ ifadesi ile ne demek istediğini biliyor musun?” dedi. Ben: Hayır dedim. Yani Ali (as) yolu dedi.”[795]

“Saad'ın Ebu Cafer’den rivâyeti: “Ve işte bu benim dosdoğru yolumdur, öyleyse ona uyun.” dedi ki: Muhammed'in (sav.) ehli beyti, âyette gösterilen yoldur.”

Kummî, “وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ - Şüphesiz bu benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun.”[796] bahsiyle ilgili şunları söylemiştir:

“Doğru yol imamdır, öyleyse ona uyun: imamdan başka “yollara uymayın” ki “ayrılığa düşmeyesiniz” yani imam konusunda ihtilafa ve ayrılığa düşmeyin ki yoldan sapmayasınız. Hasan b. Ali’nin anlattığına göre, babası El-Hüseyin b. Saîd’den, o Muhammed b. Sinân’dan, o Ebu hâlid el-Kımâd’dan, o Ebu Basîr’den, o da Ebu Ca’ferin “ İşte bu benim dosdoğru yolum, ona uyun, ve diğer yollara uymayın ki doğru yoldan sapmayasınız” yol biziz, diğer yolları bize tercih eden kafir olur dediği rivâyet edilir.”[797]

[792] el-Kûfî, *Tefsîr,* 1/138.
[793] el-En’âm 6/153.
[794] el-En’âm 6/153.
[795] Ayyâşî, *Tefsîrü’l-Ayyâşî,* 1/413.
[796] el-En’âm 6/153.
[797] Kummî, *Tefsrirü’l-Kummî,* 1/227.

Kummî, "ذَٰلِكُمْ وَصَّاكُم بِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ - *İşte Allah'tan sakınmanız için tavsiye edilen budur*" bahsiyle ilgili, "Allah'tan korkmanız için size bunu emretti." yorumunu yapmıştır.[798]

Tûsî, âyeti ayrıntılı bir şekilde açıklamayıp genel bir yorum yapmıştır.

"صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا - *dosdoğru yolumdur"* bahsi ile ilgili "Allah'u Teala, haramlardan ve vaciplerden açıkladığı ve zikrettiği şeyleri isimlendirdi. Bu isimlendirdiği şeyler dosdoğru yolun üzerindeki şeylerdir. Şüphesiz ki bu yola uyan kişiyi cennette sevaplar öncülük eder ve bu nimetlere (mutluluğa) götüren yoldur.[799]

Müfessir, "فَاتَّبِعُوهُ - Tâbi *olun (buna uyun)"* bahsi ile ilgili şunları söylemiştir: "Allah'u Teala Hakk'a götüren şeriatına ve yoluna uymayı emretti. Şeriat üzere olunacak yol nedir? O yol, haramlar, helaller ve mübahlardır. Ve bunlara inanmaktır. Vacibi ve mendubu yapmak, kötülükten sakınmak ve mubahta seçici olmaktır."[800]

Tûsî, "وَلاَ تَتَّبِعُواْ السُّبُلَ - *başka yollara sapmayın"* bu ifade de mana olarak şunları zikretmiştir: "Şeytanın yolu, ehl-i bidat'a uyan Yahudi ve Hristiyanların yoludur. Allah'u Teala kendi yolundan başkasına tabi olmayı nehyetti."[801]

Tûsî , "ذَٰلِكُمْ وَصَّاكُم بِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ - İşte günahtan korunmanız için Allah bunları size emretti."[802] manasının "Allah Teala siz günahtan ve masiyetten sakınasınız diye bu yolu size tavsiye etti ve aynı zamanda emretti"[803] olduğunu belirtmektedir.

Tabersî, "وَأَنَّ هَٰذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا - Şüphesiz bu benim dosdoğru yolumdur."[804] bahsine dair, " Ve denildi ki: O, bu âyetlerde zikredilen farz ve haram olarak belirttiği (kurallar) benim yolumdur, çünkü onun emrettiklerine gerektiği gibi uymak, sevaba ve cennete götürür, dolayısıyla bu, cennete ve nimetlerine giden yoldur, demek isteniyor." "مُسْتَقِيمًا " Anlamı; dosdoğru yani eğrisi olmayan, çelişki içermeyen, burada hal olduğu için nasb İfadelerini kullanmaktadır."[805]

---

[798] Kummî, *Tefsrirü'l-Kummî,* 1/227.
[799] et-Tûsî, *et-Tıbyan*, 4/320-321.
[800] et-Tûsî, *et-Tıbyan,* 4/320-321.
[801] et-Tûsî, *et-Tıbyan*, 4/320-321.
[802] el-En'âm 6/153.
[803] et-Tûsî, *et-Tıbyan,* 4/320-321.
[804] el-En'âm 6/153.
[805] et-Tabersî, *Mecmau'l Beyan,*3,4/195.

“فَاتَّبِعُوهُ ” anlamı; ona uyun (yani ona tabii olun, onunla amel edin, hak din olduğuna iman edin, helalini helâl, haramını da haram demek olduğunu dile getirmektedir.”[806]

Müfessir, “وَلاَ تَتَّبِعُواْ السُّبُلَ - *(Başka) yollara sapmayın”* ifadesine dair, “ Mücahidden rivâyetle; yani küfür, bidat, ve şüphe yollarına. İbn Abbâs'tan aktarılan başka bir görüşte, yollardan maksat Yahudilik, Hıristiyanlık, Mecusilik ve putperestliktir.” açıklamasına yer vermektedir.[807]

Tabersî ayrıca şu hususlara değinmektedir: “ “FeTeferraka”nın aslı “feteteferraka”dır. “Onun yolundan ayrılırsınız” Yani: dağılır, meyleder ve onun razı olduğu ve tavsiye ettiği dinden ayrı düşersiniz. Ve denildi ki (görüş): Din yolundan ayrı düşersiniz. “sakınasınız diye size bunu emretti”. Yani: günahlardan uzak durarak onun azabından sakınmanız için.”[808]

Tabersî son olarak İbn Abbas’ın rivâyetine yer vererek tefsirini bitirmektedir:

“İbn Abbas dedi ki: Bu âyetler kesindir ve tüm kitaplardan hiçbiri onları neshetmemiştir. Ademoğullarının hepsine haramdırlar ve onlar kitabın ortasıdır. Onlarla amel eden cennete girer. Kim onları terk ederse de ateşe girer. Ka'b el-Ahbar dedi ki: Ka'b'ın nefsi kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, bu Tevrat'ın başındaki ilk şeydir. “Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla: De ki gelin size Rabbinizin haram kıldıklarını okuyayım.”[809]

Tabâtabâî, âyetin genel olarak yorumunda şöyle demiştir:

“Rabbinizin size haram kıldığı ve size uymanızı tavsiye ettiği hususlardan biri de, içinde farklılık ve ihtilaf diye bir şey olmayan Allah’ın dosdoğru yolunu bırakıp başka yollara uymamanızdır. Çünkü Allah’ın yolunun dışındaki yollara uymanız, sizi O’nun yolundan uzaklaştırır, ayrı düşürür. Bu durumda O’nun yolu hakkında ihtilaflara düşerseniz, dosdoğru yolun dışına çıkarsınız. Çünkü dosdoğru yolun bölümleri arasında farklılık olmadığı gibi, izleyicileri arasında da ihtilaf olmaz.”[810]

Müfessir tefsirinin devamında “صِرَاطِي - *benim yolum*” tabiri üzerinde durmuş ve iki yorum yapmıştır.

[806] et-Tabersî, *Mecmau’l Beyan,*3,4/195.
[807] et-Tabersî, *Mecmau’l Beyan,*3,4/195.
[808] et-Tabersî, *Mecmau’l Beyan*,3,4/195.
[809] et-Tabersî, *Mecmau’l Beyan,*3,4/195.
[810] Tabâtabâî, *Mîzân,* 7/551.

1. "Âyetlerin akışı "benim yolum" ifadesiyle Peygamber'in (sav) yolunun kastedilmiş olmasını gerektirmektedir. Çünkü Rabbinden aldığı emir doğrultusunda insanlara bu yükümlülükleri açıklayan odur."[811]

2. "Diğer müfessirlerin görüşünü nakleden Tabâtabâî:

"Ne var ki müfessirler, "benim yolum" ifadesindeki birinci şahıs zamirinin yüce Allah'a dönük olduğunu savunur gibidirler. Onlara göre âyette iltifat sanatının bir örneği gösterilmiştir. Fakat bu iltifat, "benim yolum" ifadesinde değil, "O'nun yolundan" ifadesinde söz konusudur. Dolayısıyla âyetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: "Gelin size Rabbinizin tavsiye ettiklerini okuyayım. O diyor ki: Bu, benim dosdoğru yolumdur; ona uyun, ondan başka yollara uymayın; sonra sizi benim yolumdan ayırır." Dolayısıyla daha önce de söylediğimiz gibi iltifat, "O'nun yolundan" ifadesi açısından söz konusudur."[812]

Müfessir, "ذَٰلِكُمْ وَصَّاكُم بِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ – *Korunasınız diye O size bunları tavsiye etti"* bu cümleden maksat, "Allah'tan başkasının yoluna uymak suretiyle dinde ayrılığa düşmeyi, ihtilaf çıkarmayı yasaklamaktır. Çünkü dinsel takva duygusuna erişmek, ancak Allah'tan başkasının yoluna uymaktan uzak durmakla mümkündür" [813] ifadeleriyle açıklamıştır.

Tabâtabâî, yukarıda zikrettiği "dinsel takva duygusunu" şu şekilde açıklamıştır:

"Dinsel takva duygusuna sahip olmak, ancak akletmek ve düşünmek suretiyle ilahi yasakları gözetmek ve haramlardan sakınmakla mümkündür. Diğer bir ifadeyle dinsel takvaya ulaşmak, dinin temelini oluşturan insan fıtratı doğrultusunda hareket etmekle mümkündür. Kısaca özetleyecek olursak; dinsel takva, ayrılık ve ihtilafla bağdaşmaz, ayrılıklar içinde olanlar takvaya ulaşamaz. Açılan her yoldan gitmek, hangisi arzusuna uyuyorsa onu izlemek, takva ile bir arada olmaz. Tam tersine, değişmeyen ve izleyicileri arasında ihtilaf olmayan dosdoğru yolu izlemek gerekir. Yüce Allah'ın, "başka yollara uymayın; sonra sizi O'nun yolundan ayırır." ifadesinden sonra, "Korunasınız diye O size bunları tavsiye etti." ifadesine yer vermesi işte bundan dolayıdır."[814]

[811] Tabâtabâî, *Mîzân*, 7/552.
[812] Tabâtabâî, *Mîzân,* 7/552.
[813] Tabâtabâî, *Mîzân,* 7/553.
[814] Tabâtabâî, *Mîzân,* 7/377-381.

En‘âm Suresi - 6/159[815]

“Dinlerini bölüp guruplara ayrılanlar var ya, senin onlarla hiçbir alâkan yoktur. Onların işi ancak Allah'a kalmıştır. Sonra Allah onlara yaptıklarını bildirecektir.”[816]

Ayyâşi, “إِنَّ الَّذِينَ فَرَّقُواْ دِينَهُمْ وَكَانُواْ شِيَعًا -*Dinlerini bölüp guruplara ayrılanlar var ya”* bahsiyle ilgili hadis rivâyeti nakletmiştir:

“Küleyb es-Saydavî’nin şöyle dediği rivâyet edilir: Ebu Abdullah’a şu âyeti sordum: “Dinlerini parçalayıp fırkalara ayrılanlar” dedi ki: “Ali onu “Fârakû” diye okurdu. Sonra dedi ki: Vallahi (bunlar) artık dinden çıktılar, ayrıldılar.”[817]

Kummî, “إِنَّ الَّذِينَ فَرَّقُواْ دِينَهُمْ وَكَانُواْ شِيَعًا لَّسْتَ مِنْهُمْ فِي شَيْءٍ إِنَّمَا أَمْرُهُمْ إِلَى اللّهِ ثُمَّ يُنَبِّئُهُم بِمَا كَانُواْ يَفْعَلُون - *Dinlerini bölüp guruplara ayrılanlar var ya, senin onlarla hiçbir alâkan yoktur. Onların işi ancak Allah'a kalmıştır. Sonra Allah onlara yaptıklarını bildirecektir.”* âyetiyle ilgili hadis rivâyeti nakletmiştir:

"Emîril mü’minîn’den (as) ayrılıp gruplar oluşturdular. Babam bana anlattı, Nadr bin Süveyd'in aktarımından, o da Yahya Al-Halebi’den, o da Maallî bin Huneys’ten, Ebu Abdullah’ın şu âyet için: “Dinlerini parçalayarak fırkalara ayrılanlar” bunlar bu şekilde vallahi dinden ayrılmış oluyor.”[818]

Tûsî, “ فَرَّقُواْ -*Ayrılanlar”* bahsi ile ilgili dört görüş sunarak tefsirine başlamıştır.

1. “Mucahid dedi ki; onlar Yahudilerdir. Çünkü onlar Müslümanları putperest müşriklere tercih ediyorlardı.”

2. “Katade dedi ki; onlar Yahudi ve Hristiyanlardır. Çünkü bazı Hristiyanlar bazı Hristiyanları tekfir etmişlerdir. Aynı şekilde Yahudiler de böyle yapmışlardır.”

3. “Hasan dedi ki; Onlar Müşriklerdir. Çünkü onların hepsi birdir (aynı sıfattadır.)”

4. “Ebu Ca’fer dedi ki; Onlar bu ümmetin dalalet ve bidat ehli olanlarıdır.”

[815] Kûfî, En’âm Sûresinin 159. âyetini tefsir etmemiştir.
[816] el-En’âm 6/159.
[817] Ayyâşî, *Tefsîrü’l-Ayyâşî*, 1/424-425.
[818] Kummî, *Tefsrirü’l-Kummî,* 1/228.

Tûsî, âyetin tefsirine şu şekilde devam ediyor: "Allah Teala " فَرَّقُواْ -*Ayrılanlar"* kelimesi ile uyardı ve delil olan şey üzere birliğe davet etti" şeklinde yorumlamış ve bu bahisle ilgili iki görüşü nakletmiştir:

1. "Ebu Ali dedi ki; bu Allah'ın tabi olmayı emrettiği dindir ve onlara din kılmıştır."

2. "Cehaletleri sebebiyle bazılarının bazılarını inkar ettiği din onların üzerinde olduğu dindir."[819]

Müfessir, "لَّسْتَ مِنْهُمْ فِي شَيْءٍ - *Senin onlarla hiçbir alâkan yoktur"* bahsinin "Nebiye hitap olduğunu" dile getirmiştir. "Resulullah, onlardan sorumlu değildir ve onlardan tamamen ayrıdır. Onların mezhepleri fısk üzeredir. Çünkü onlar batılda toplanmışlardır. Bu sebeple Resulullah onlardan değildir, hepsinden ayrıdır." Bahsin devamında Süddi'nin bunun neshedildiğine dair görüşüne yer vermiştir ve itirazda bulunmamıştır: "Süddi diyor ki; bu âyet Tevbe suresinin 36. âyeti[820] ile neshedilmiştir."[821]

Tabersî, "إِنَّ الَّذِينَ فَرَّقُواْ دِينَهُمْ - *Dinlerinden ayrılanlar"* ifadesiyle ilgili bazı ihtilaf vardır:

1. Süddi ve Hasan (-ı Basrî'nin) görüşü: Onlar kâfirlerin ve müşriklerin ta kendileridir anlamındadır ki bu görüş ve o kılıç âyeti ile nesih edilmiştir.

2. Katâde'nin görüşü: Bunlar Yahudi ve Hristiyanlardır, çünkü onlar birbirlerine kafir derler.

3. Bu ümmetteki sapıklar, hevâ ve bidat ehlidir. Bu görüş Ebû Hüreyre ve Aişe'den (merfu' olarak) rivâyet edilmiştir.

4. İmam Bâkır'dan rivâyet edilen ise şöyledir: Birbirlerini küfürle suçlamak için Allah'ın dinini dinlere çevirdiler ve gurup ve cemaatlere bölündüler.[822]

Müfessir, "لَّسْتَ مِنْهُمْ فِي شَيْءٍ - *Senin onlarla hiçbir alakan yoktur"* ifadesi hakkında, "Resulullah (s.a.v.)'a kendisinin hiçbir konuda onlardan olmadığını ve onların bozuk mezheplerinin dayandığı manalar üzerine buluşmaktan tamamen uzak olduğunu bildiren bir

[819] et-Tûsî, *et-Tıbyan,* 4/328-329.
[820] "Doğrusu Allah'a göre ayların sayısı, Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı günkü yazısına uygun olarak on ikidir; bunlardan dördü haram aylardır. İşte doğru olan hesap budur. O aylarda kendinize zulmetmeyin, müşrikler sizinle topyekün savaştıkları gibi siz de onlarla topyekün savaşın. Bilin ki Allah buyruklarına karşı gelmekten sakınanlarla beraberdir." et-Tevbe9/36.
[821] et-Tûsî, *et-Tıbyan,* 4/328-329.
[822] et-Tabersî, *Mecmau'l Beyan,*3-4/202,203.

hitaptır. Fakat bu guruplar birçok konuda ayrılığa düşseler dahi batıl anlamlardan birinde buluşuyorlar, bu yüzden O (s.a.v.) hiçbir şeyde onlardan olamaz, çünkü o hepsinden berî'dir. Mânâ olarak onlara hiçbir şeyde karışmamalısın olduğu da söylenir. Buna göre Peygamberin onlara yaklaşması yasaklanır, hatta onlardan uzaklaştırması emredilir ki bu görüş Katade'den aktarılmıştır. El-Kelbî ve Hasan (Basrî'nin) görüşüne göre: Onlarla savaşmak zorunda değilsin idi sonra savaş âyetiyle neshedildi" görüşlerini dile getirmiştir.

Tabersî, "إِنَّمَا أَمْرُهُمْ إِلَى اللهِ - *Onların işi ancak Allah'a kalmıştır."* bahsine dair, "Kötü amellerinin cezasını vermek Allah'a kalmıştır. Başka bir görüş ise: Onlara mühlet vermek veya köklerini kesmek Allah'a kalmıştır. Farklı bir görüş ise: Aralarındaki ihtilaflar konusunda hüküm vermek Allah'a kalmıştır." Âyetin devamını ise "بِمَا كَانُواْ يَفْعَلُون - *Sonra Allah onlara yaptıklarını bildirecektir"* yani, *"* haber verecek ve kıyamet günü "yaptıklarının" karşılığını onlara verecektir. Ve o zaman haklı ve haksız belli olacaktır" şeklinde tefsir etmiştir.[823]

Tabâtabâî, âyette "bölünüp gruplara ayrılanlar" olarak "müşrikler, Yahudiler ve Hristiyanlar" olabileceğini dile getirir. Önceki âyetlerle bağlantılı olduğunu söyler:

"Âyetlerin akışının, şirki yasaklamakla başlayıp Allah'ın yolundan ayrılma yasağıyla son bulan genel ilahi yasaları içeren âyetler grubuyla bağlantılı olması "Dinlerini parça parça edip grup grup olanlar"ifadesinin Peygamberimizle bu niteliğe sahip olanlar arasındaki durumu açıklamaya yönelik olmasını gerektirmektedir. Dolayısıyla "parça parça edip…" ifadesinin orjinalinde mazi/geçmiş zaman fiilînin kullanılmış olması, olayın ister geçmişte, ister şimdiki zamanda, isterse gelecekte olsun, özü itibariyle gerçekleşmiş olma halini ifade eder, salt olayın geçmiş zamanda gerçekleşmiş olduğunu değil."[824]

"لَّسْتَ مِنْهُمْ فِي شَيْءٍ - *Senin onlarla hiçbir ilişkin yoktur…"* bu bahis için müfessir, Peygamberin davet ettiği dinle onların hiçbir ilişkisi yoktur, Peygamberin izlediği yol üzere de değildirler ve Peygamber "İslam'ı temsil eden eksiksiz bir örnektir" sözleriyle tefsir etmiştir.

Tabâtabâî âyetin tefsirinin son paragrafında benzer bir âyetten örnek vererek âyetin genelini kapsayan bir açıklama yapmıştır: ""Kitap verilenler, ancak kendilerine ilim

[823] et-Tabersî, *Mecmau'l Beyan*,3-4/202,203.
[824] Tabâtabâî, *El-Mizan,* 7/389-390.

geldikten sonra, aralarındaki kıskançlık yüzünden ayrılığa düşütüler.” [825] âyetinde vurgulandığı gibi, kaçınılmaz olarak bilgiden kaynaklanan (bilerek yapılan) ihtilaflar sonucu dinlerini parça parça edip, çeşitli mezheplere ayrılanlar, senin mesaj birliği ve tefrikadan kaçınma temeline dayandırdığın yolunun üzerinde değildirler. Bu şekilde dinde ayrılığa düşenlerin işi Allah’a aittir. Onlardan dolayı sana bir zarar gelmez. Allah, kıyamet günü onlara yaptıklarını haber verecektir. Karşılığında rehin tutuldukları amellerinin gerçek mahiyetini gözlerinin önüne serecektir.”[826]

Rûm Sûresi 30/32[827]

“Dinlerini parçalayan ve bölük bölük olanlardan (olmayın. Bunlardan) her fırka, kendilerinde olan ile böbürlenmektedir.”[828]

Tûsî, “مِنَ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ وَكَانُوا شِيَعًا - *Dinlerini parçalayan ve bölük bölük olanlardan (olmayın)”* bahsine dair şunları dile getirmiştir: “Farra’ dedi ki: Dinlerini parçalayan müşriklerden olmayın anlamı çıkartılabilir. İlk önce ayrılığa düşenler anlamı da çıkabilir, o zaman gruplara ayrılanlardan diye anlaşılabilir.”

Müfessir, “كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ - *Her fırka, kendilerinde olan ile böbürlenmektedir.”* İfadesine dair şunları söylemiştir: “Burada ayırmak bir şeyi diğerinden ayırmaktır, aksi de toplamaktır. Yani bir şeyi diğer şeyle birleştirmektir. O halde din ayrılığı birisinin diğerinden mantık olarak ayrışmasıdır ve bu mantığa (akla) muhalif düşen de münkir olmasını gerektirir. Din ise mükâfat gerektiren bir iştir ve İslam dini de mükâfatı olan bir iştir. Onlar dinlerini Allah’ın emir ve yasakları hududunda toplasalar saadete ereceklerdi; ama Allah’ın emir ve yasaklarının sınırlarını aşarak ihtilafa düştüler ve böylece Allah’ın emrettiği hakkı aşarak ihtilafa düştüler ve böylece Allah’ın emrettiği hakkı aşarak batıla saptılar. Elif ile ‘farakû’ diye okuyanlar; Allah’ın kendilerine uymalarını emrettiği dinlerinden çıkmış oldular diye anlamışlardır.”[829]

Tûsî, âyetin tefsirine “وَكَانُوا شِيَعً ” tabiriyle devam etmiştir: “Bu tabir grup anlamına gelir. Çünkü “şiya” bir görüş üzerine birleşen cemaattir ve diğer cemaatlerle görüş

[825] Al-i İmran, 3/19.
[826] Tabâtabâî, *El-Mizan,* 7/389-390.
[827] Kûfî, Ayyâşi ve Kummî Rûm Sûresinin 32. âyetini tefsir etmemişlerdir.
[828] er-Rûm 30/32.
[829] et-Tûsî, *et-Tıbyan,* 8/250.

bakımınından farklıdırlar. Hak cemaati ise hak üzerinde birleşendir. Aynı Mü'minlerin Emiri'nin (Hz. Ali) cemaati (Şîîler) de onunla hak üzere toplanlandığı gibi. Katade dedi ki: "مِنَ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ - Dinlerini parçalayanlar" ifadesinden kastedilen; Yahudiler ve Hristiyanlardır. Başka bir görüşte ise; Allah'ın emrettiği Hak dine muhalif olan herkes buna dahildir denilmiştir ki bu daha geniş ve kapsayıcıdır."[830]

Müfessir, "كُلُّ حِزْبٍ - *Her bölük (fırka)"* ifadesine dair, "Yüce Allah bize her cemaatin "sahip olduklarıyla (inandıkları inançla) sevindiklerini" aktarıyor. Burada seviniyorlar çünkü tek hakkın kendi görüşleri olduğuna inanıyorlar" açıklaması yapmıştır.[831]

Tabersî, "مِنَ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ - *Dinlerini parçalayan"* ifadesiyle ilgili, "Ferra'ya göre dinlerini parça parça edenler arasından şirk ehli gibi olmayın. Dinlerini parçalayanlardan anlamında da söylenmiş olabilir."[832]

"وَكَانُواْ شِيَعًا - *Ve onlar bölük bölüklerdi"* ifadesinin anlamı: "Dinlerinde ihtilaf çıkararak farklı dinlere (mezhep/cemaatlere) tabi olanlar, böylece onların bir kısmı bize (Allah'a), bir kısmı ateşe, bir kısmı güneşe vb. tabi oldular."[833]

Müfessir, "كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ - *Her fırka kendilerinden olan ile böbürlenmektedir (sevinmektedir)"* bahsine dair şu açıklamayı yapmıştır: "Mukatil dedi ki; her bir dinin mensupları, ellerindekiyle mutlu. Ve denildi ki: Her topluluk, dinine hayrandır ve beğenmiştir, kendilerini hak yol üzerinde zanneder. "[834]

Tabâtabâî, "من الدين فرّقوا دينهم - *Dinlerini parçalayan*" bahsini açıklamış ve bir önceki âyetle birlikte yorumlamıştır: "Müşriklerin halini, onların dinleri konusunda en belirgin özellikleri olan dinlerinde ayrılığa düşmeleri ve grup grup, cemaat cemaat ayrıştıklarını; bununla birlikte her bir grup ve cemaat kendilerinin anladığı dini beğendiğini beyan eder. Burada dinlerinin temeli heva olduğu için hidâyetin yalnızca Allah'ın elinde olduğunu, O da (cc), onlara hidâyet nasip etmeyeceğini belirtmektedir. Bilindiği üzere nefislerin hevası bir olmadığı gibi tek hal üzerine de sabit kalmaz, eğer bu değişken durum üzerine din kurulacak olursa, hevaların değişimi ile etkilenmeden sabit kalamaz, böylece batıl bir din ile heva

[830] et-Tûsî, *et-Tıbyan*, 8/250.
[831] et-Tûsî, *et-Tıbyan,* 8/250.
[832] et-Tabersî, *Mecmau'l Beyan,* 7-8/60-61.
[833] et-Tabersî, *Mecmau'l Beyan,* 7-8/60-61.
[834] et-Tabersî, *Mecmau'l Beyan,* 7-8/60-61.

üzerine kurulan hak dinin bir farkı kalmaz. Bu noktada şu anlaşılır; dini ihtilaf konusu yapmaktan nehyetmek aslında dini akıl esası yerine heva esası üzerine bina etmektir. Burada bu âyetin sözün devamı olduğu ihtimali vardır, aynı zamanda bağlama da uymamaktadır. Bu âyet ile dinde ayrılığa düşmeleri ve cemaatlere ayrılmaları gibi özelliklerden dolayı müşrikler yerilmiştir."[835]

Şûrâ Sûresi, 42/13[836]

"Dini ayakta tutun ve onda ayrılığa düşmeyin diye Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiğimizi Allah size de din kıldı. Fakat kendilerini çağırdığın bu (din), Allah'a ortak koşanlara ağır geldi. Allah dilediğini kendisine (peygamber) seçer ve kendisine yöneleni de doğru yola iletir."[837]

Kûfî, âyet hakkında hadis rivatetlerini nakletmiştir:

"İmam Rıza'dan (aleyhisselâm) nakledilmiştir: "Biz Allah'ın dinini kendileri için kanun kıldığı kimseleriz, bu yüzden şöyle dedi: "Nuh'a tavsiye ettiği dini size de din kıldı." Ey Muhammed ve yine İbrahim, İsmail, İshak ve Yakub'a tavsiye ettiklerimiz. Çünkü biz öğrendik, öğrendiklerimizi tebliğ ettik ve onların ilmini emanet ettik, Biz peygamberlerin varisleriyiz ve biz ilim ehlinin nesilleriyiz. "Dini ayakta tutun." Muhammed'in Âli ile. "Ve ayrılığa düşmeyin." Kendi grubunuzdan olun. "Allah'a ortak koşanlara ağır geldi" Ali (as)'nin velâyetine ortak koşanlar. "Kendilerine çağırdığın" Ali'nin velâyeti konusunda. "Zira ey Muhammed, Allah dilediğini kendisine (peygamber) seçer ve kendisine yöneleni de doğru yola iletir." yani Ali b. Ebî Tâlib'in (as) velâyetini kabul edenler."[838]

Bir diğer hadiste ise: "Allah'ın din gönderdiği bizleriz. Bunun için şöyle buyurmuştur: "Dini ayakta tutun ve onda ayrılığa düşmeyin diye Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiğimizi Allah size de din kıldı." [839] Yani Muhammed'in (sav.) cemaatinden olun. Bu Allah'a ortak koşanlara ağır geldi.[840]

[835] Tabâtabâî, *El-Mizan*, 16/182.
[836] Ayyâşi, Şûrâ Sûresi 13. âyetini tefsir etmemiştir.
[837] eş-Şûrâ 42/13.
[838] el-Kûfî, *Tefsîr*, 2/388.
[839] el-Kûfî, *Tefsîr,* 2/388.
[840] el-Kûfî, *Tefsîr,* 2/388.

Kummî, " شَرَعَ لَكُم مِّنَ الدِّينِ مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِهِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى وَعِيسَى أَنْ أَقِيمُوا الدِّينَ - Dini ayakta tutun diye Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiğimizi Allah size de din kıldı."[841] bahsiyle ilgili "yani dini öğrenin; tevhidi, namazı hakkıyla eda etmeyi, zekatı vermeyi, Ramazan orucunu, haccı ve kitaplardaki sünnet ve ahkamı öğrenin ve Emiril mü'minîn'in velâyetini ikrar edin." yorumunu yapmıştır.[842]

"وَلَاتَتَفَرَّقُوا فِيهِ – Onda ayrılığa düşmeyin.*"*[843] emriyle ilgili; "yani ihtilafa düşmeyin." demiştir.

"كَبُرَ عَلَى الْمُشْرِكِينَ مَا تَدْعُوهُمْ إِلَيْهِ - Fakat kendilerini çağırdığın bu (din), Allah'a ortak koşanlara ağır geldi."[844] yani, bu kurallar ağır geldi.[845]

"اللَّهُ يَجْتَبِي إِلَيْهِ مَن يَشَاء وَيَهْدِي إِلَيْهِ مَن يُنِيبُ - *Allah dilediğini kendisine (peygamber) seçer ve kendisine yöneleni de doğru yola iletir."* Kummî âyetin bu kısmıyla ilgili "onlar Allah'ın seçtiği imamlardır." yorumunu yapmıştır.[846]

Tûsî, "شَرَعَ لَكُم مِّنَ الدِّينِ مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا - Nuh'a tavsiye ettiğini size din kıldı."[847] bahsi ile ilgili "شَرَعَ " kelimesinin manası "ortaya çıkardı, hüküm koydu" anlamlarına geliyor. "Ey Muhammed "وَمَا وَصَّيْنَا بِهِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى وَعِيسَى - *İbrahim'e, Musa'ya, İsa'ya emrettiğimizi"* tüm peygamberlere de emrettiğimizdir. Emredilen şey ise; Allah'a kulluk etmek, O'nun nimetlerine şükretmek ve her türlü kötü şeyden sakınarak her görev ve tavsiyede O'na itaat etmektir." demektedir.[848]

Müfessir, " كَبُرَ عَلَى الْمُشْرِكِينَ مَا تَدْعُوهُمْ إِلَيْهِ - Fakat kendilerini çağırdığın bu (din), Allah'a ortak koşanlara ağır geldi."[849] bahsi ile ilgili "Ey Muhammed sende onlar gibi insansın ve onların kabilesidensin, ki sen bir peygambersin. Fakat onlar buna sahip değiller, ancak Allah peygamberlik için dilediğini seçer. Yüce Allah, Musa'yı ve senden önceki peygamberleri seçtiği gibi seni de peygamber olarak seçti." yorumlarını yapmıştır.

---

[841] eş-Şûrâ 42/13.
[842] Kummî, *Tefsrirü'l-Kummî*, 2/245-246.
[843] eş-Şûrâ 42/13.
[844] eş-Şûrâ 42/13.
[845] Kummî, *Tefsrirü'l-Kummî,* 2/246.
[846] Kummî, *Tefsrirü'l-Kummî,* 2/246.
[847] eş-Şûrâ 42/13.
[848] et-Tûsî, *et-Tıbyan,* 9/150-151.
[849] eş-Şûrâ 42/13.

Tûsî, “ وَلَا تَتَفَرَّقُو – Ayrılığa düşmeyin.”[850] ifadesini sadece i’rab çerçevesinde ele almıştır. Kendisi yorum yapmamış ve rivâyet nakletmemiştir.[851]

Tabersî, “شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدّينِ مَا وَصّى بِهِ نُوحاً - Nuh'a tavsiye ettiğini Allah size de din kıldı.”[852] bahsinin anlamı, ‘’Nuh'a emrettikleri tevhid, şirkten beraat ve din konusunda açık ve net bir yol gösterdi”dir. Âyetin devamı olan “وَالَّـذّي اَوْحَيْنَّا اِلَيْكَ - Ve sana vahyettiğimizi”[853] bahsini müfessir, “sana vahyettiğimiz Ey Muhammed “İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya öğütlediğimiz”in aynısıdır” [854] şeklinde âyetin devamıyla birleştirerek yorumlamıştır.

Tabersî, “اَنْ اَقيمُوا الدّينَ وَلَا تَتَفَرَّقُوا فيهِ - Dini ayakta tutun ve onda ayrılığa düşmeyin.”[855] ifadesine dair, “dini ikame etmek ona bağlı kalmak ve onun gereğiyle amel etmek, sebat ile ona davet etmektir. “Ayrılığa kapılmayın” yani onda ihtilafa düşmeyin, onunla kaynaşın, onda buluşun ve ey Allah’ın kulları kardeş olun” açıklamasını yapmıştır.[856]

“كَبُرَ عَلَى الْمُشْرِكينَ مَا تَدْعُوهُمْ اِلَيْهِ - Fakat kendilerini çağırdığın bu (din), Allah'a ortak koşanlara ağır geldi.”[857] ifadesinin olarak; “Tevhid ve ihlasla Allah’a yönelmek ve putları bırakarak baba dinini terketmek, çünkü onlar: “O Tanrıları tek bir tanrı mı yaptı?” dediler. Bu da vahiy ve peygamberlik için seni seçmemiz ve senin davetin onların gözünde büyüdü ve ağır geldi anlamına geldiğini.” söylemektedir.

Tabersî, “اَللّهُ يَجْتَبّي اِلَيْهِ مَنْ يَشّاءُ - Allah dilediğini kendisine (peygamber) seçer.”[858] ifadesine dair, “seçme şansları yoktur çünkü Allah, bu davet için davetin yüklerini taşıyacak ve hakkıyla edâ edeceğini bildiğini seçer. Diğer peygamberleri seçtiği gibi seni de seçti, bir diğer görüş ise, Allah; dinine layık gördüğü kullarını seçer” açıklamasını yapmıştır. Âyetin son bahsi olan “وَيَهْدّي اِلَيْهِ مَنْ يُنيبُ - Kendisine yöneleni de doğru yola iletir.”[859] ifadesini şu şekilde açıklamıştır: “O'na itaate yöneleni de muvaffak eder. Bu şu âyet gibidir: ”Hidâyete

[850] eş-Şûrâ 42/13.
[851] et-Tûsî, *et-Tıbyan,* 9/150-151.
[852] eş-Şûrâ 42/13.
[853] eş-Şûrâ 42/13.
[854] et-Tabersî, *Mecmau’l Beyan,* 9-10/41-42.
[855] eş-Şûrâ 42/13.
[856] et-Tabersî, *Mecmau’l Beyan,* 9-10/41-42.
[857] eş-Şûrâ 42/13.
[858] eş-Şûrâ 42/13.
[859] eş-Şûrâ 42/13.

erenlerin de hidâyetlerini artırdı" Bazıları, O'na samimi bir niyetle yöneleni cennet ve sevaba yönlendirir demiştir."[860]

Tabâtabâî, "شَرَعَ لَكُم مِّنَ الدِّينِ مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِهِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى وَعِيسَى - O, Nuh'a tavsiye ettiğimizi, sana vahyettiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiklerini sana din kıldı."[861] âyetin bu bahsiyle ilgili, " Onu net ve belirgin bir yol haline getirdi demektir. Râğıb dedi ki: Öğüt ve nasihatle birlikte başkalarına, yapacakları bir şey sunmaktır. Nitekim bitki örtülü bir yer için şöyle denilmektedir: "أرض واصية" , aynı şekilde: "أوصاه ووصاه"da kullanılır. Onun önemine vurgu manası da vardır, zira her şey öğütlenmez, nasihat eden öğütlemek için önem verdiği ve ilgilendiği şeyleri seçer. Bu yüzden, " شَرَعَ لَكُم مِّنَ الدِّينِ مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا – O, Nuh'a tavsiye ettiğimiz" demek yani size dini berrak ve net bir şekilde açıkladı ve bu, Nuh'a sunup emanet ettiği hayat tarzıdır. Burada muhatabın Peygamber'e (sav), âilesine ve ümmetine olduğuna telmih vardır ve Nuh'a tavsiye ettiği şeyle kastedilen Nuh'un şeriatıdır. "وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ - Sana vahyettiğimizi" ifadesi, Peygamberimiz (s.a.v.) ve Nuh (a.s.) arasında bir karşılaştırma söz konusudur. Kendisine vahyolunanlardan maksat da, ilim ve hükümler bakımından onun şeriatına özgü olan şeylerdir. Burada öğüt değil de vahiy sözcüğünü kullanmasının sebebi, çünkü tavsiye -daha önce de belirtildiği gibi- özellikle önemsediği ve ilgilendiği şeylerle alakalıdır, bu da inanç ve eylem içeren konuyla ilgilidir. Peygamberin (s.a.v.) şeriatı ise, küçük büyük her şeyi kapsamaktadır. En önemli olanların yanı sıra ince detayları da içerir. Diğer şeriatlar ise aksine, gönderildikleri toplumun durumu ve isti'dadı bakımından en önemli olanla sınırlı kalmıştır. Onların (a.s.) cümle içindeki sıralaması da zamanlarının sırasına göredir, yani ilk Nuh, sonra İbrahim, sonra Musa, sonra İsa (a.s.), Peygamberimizi başta zikretmesi ise izzet ve üstünlük anlamındadır. Yüce Allah'ın şu sözünde olduğu gibi: "Bir zamanlar peygamberlerden; senden, Nuh'tan, İbrahim'den, Musa'dan ve Meryem oğlu İsa'dan söz almıştık."[862] burada Nuh'u önceleyip onunla başlaması onun şeriatının daha eski ve daha uzun sürmesinden kaynaklıdır." şeklinde açıklama yapmıştır.

Müfessir, bu âyetten istifade edilecek şeyleri üç maddede açıklamıştır:

1. "Özellikle âyetin alt kısmının bağlamına bakıldığında lütfu hatırlatma içerdiğini görürüz, sonraki âyette Muhammedî Şeriat'ın geçmiş şeriatları kapsadığını ve Yüce Allah'ın

[860] et-Tabersî, *Mecmau'l Beyan,* 9-10/41-42.
[861] eş-Şûrâ 42/13.
[862] el-Ahzab 33/7.

şu sözüyle çelişmediğini göstermektedir: "Her biri için Biz size bir şeriat ve bir yöntem kıldık."[863] Çünkü şeriatın (bir ümmete) özel olması onun kapsamlı olduğuyla çelişmez."

2. "Vahye dayanan ilahi dinler Nuh, İbrahim, Musa, İsa ve Muhammed (as) şeriatlarıdır, çünkü başkası olsaydı bahsi geçen kapsamın hakkını vermek için zikrederdi."

3. "Kendilerine şeriat indirilen ve Uli-l azm diye bilinen peygamberler, âyette adı geçen bu beş peygamberdir. Zira bunlarla birlikte başkaları olsaydı anılırdı. Bunlar peygamberlerin efendileridir, nitekim âyeti kerimede de onları önceleyerek şöyle buyurmuştur: "Bir zamanlar peygamberlerden; senden, Nuh'tan, İbrahim'den, Musa'dan ve Meryem oğlu İsa'dan söz almıştık."[864]

Tabâtabâî, "أَنْ أَقِيمُوا الدِّينَ وَلَاتَتَفَرَّقُوا - Dini ayakta tutun ve onda ayrılığa düşmeyin"[865] bahsiyle şunları dile getirmektedir: "Burada geçen "أَنْ " açıklama anlamı taşır. Dinin ikâme edilmesi, onu muhafaza etmek, ona uymak, onunla amel etmek anlamlarına gelir. "الدِّينَ " kelimesinin anlamı bu size gönderilen dine hakkıyla tabî' olun, onda ayrılığa düşmeden, üzerinde ittifak ederek muhafaza edin demektir. Onlara dini bir yol kılması; hepsine ihtilafa düşmeden ona uymayı ve ona uygun amel etmeyi emretmek anlamında olduğu için, dinde ayrılığa düşmeden ikame etmeleri emriyle açıkladı. Sonuç olarak herkesin dini ikamet etmesi, onun bazı hükümleriyle amel edip bazını terkederek ihtilafa ve ayrılığa düşmeden ve Allah'ın indirdiği her şeye iman ederek uygulaması gereken vecibeleri yerine getirme yükümlülüğüdür."[866]

Müfessir, tefsirin devamında âyetin yukarıdaki bahisleriyle ilgili genel bir açıklamada bulunmuştur: "Allah'ın bütün peygamberlerine indirdiği şeriatlar aslında tek bir dindir. Onu hakkı ile ikamet etmek ve onda ihtilafa düşmemek gerekir. Diğer dinlerle ortak olan ve uyulması gereken semavi hükümleri ikame etme konusu açıktır. Fakat bazı eski şeriatlarda var olan ve daha sonraki şeriatlarda mensûh olan hükümlere gelince, burada mensuh hükümün aslı; belli bir zamanda belli bir topluluğa yönelik süresi bitmiş hükümdür, mensûh olması da süresi bitmiş anlamındadır, batıl olduğu belli olan anlamında değildir. Nitekim âyeti kerimede, " *Allah ancak hakkı söyler ve doğru yola hidâyet eden de O'dur"*[867] Buna göre mensûh hüküm daima haktır; fakat özel bir zamanda özel bir kesime ona iman edip

[863]el- Maide 5/48.
[864] el-Ahzab 33/7.
[865] eş-Şûrâ 42/13.
[866] Tabâtabâî, *el-Mizan*, 18/29.
[867] el-Ahzab 33/4.

onunla amel etmeleri için gönderilmiştir, diğerleri ise onunla amel etmeksizin iman etmekle yükümlüdürler. İşte onu ikame etmek ve onda ihtilafa düşmemek bu manadadır. Böylece âyeti kerime de "Dini ikame edin ve onun hakkında ihtilafa düşmeyin" ifadesindeki dini ikame etmek ve ayrılığa düşmemek, tüm zamanlarda tüm insanları kapsayan mutlak bir ifadedir. Burada dini ikame etmek ve ihtilafa düşmemek konusundaki emrin aslında diğer şeriatlarla ortak olan hükümleri kapsadığını, her şeriatın kendine özel olan -gönderildiği topluluğun durumu ve maslahatı gereği- farklı hükümleri ise kapsamadığını savunan görüşün doğru olmadığını görüyoruz."[868]

Tabâtabâî, " كَبُرَ عَلَى الْمُشْرِكِينَ مَا تَدْعُوهُمْ إِلَيْهِ - Fakat kendilerini çağırdığın bu (din), Allah'a ortak koşanlara ağır geldi"[869] ifadesine dair şu açıklamayı yapmıştır: "Burada "senin davet ettiğin" ifadesinden maksat peygamberin davet ettiği tevhid dinidir, sadece tevhid değildir, buna sonraki âyet delil gösterilebilir. Burada müşriklere ağır gelmesinden maksat onu kabul etmekte mahcup olmalarıdır (yük görmeleridir)."

Âyetin son bahsi olan "اللَّهُ يَجْتَبِي إِلَيْهِ مَن يَشَاء وَيَهْدِي إِلَيْهِ مَن يُنِيبُ - Allah dilediğini kendisine (peygamber) seçer ve kendisine yöneleni de doğru yola iletir."[870] ifadelerini Tabâtabâî, " Allah, -senin davet ettiğin- tevhid dinine kullarından dilediğini toplar ve ona lütufta bulunur ve kendisine yönelenleri doğru yola iletir. Böylelikle "Senin davet ettiğin müşriklere ağır geldi, Allah, dilediğini Kendisine getirir ve kendisine yönelene doğru yolu gösterir " ifadesinin toplamının anlamı "Sizi O seçti ve size din konusunda hiçbir güçlük yüklemedi; ceddiniz İbrahim'in dininde olduğu gibi"[871] dir"[872] şeklinde yorumlamıştır.

Şûrâ Sûresi, 42/14[873]

"Onlar (peygamberlerin muhatapları), özellikle kendilerine dine dair bilgi geldikten sonra aralarındaki kıskançlık yüzünden bölünüp parçalandılar. Rabbin tarafından belirli bir süre tanıma sözü verilmemiş olsaydı, aralarında hemen hüküm verilir, iş bitirilirdi. Onlardan sonra kitaba vâris kılınanlar da onun hakkında derin bir şüphe içine düşmüşlerdir."[874]

[868] Tabâtabâî, *el-Mizan*, 18/30.
[869] eş-Şûrâ 42/13.
[870] eş-Şûrâ 42/13.
[871] Hac 22/78.
[872] Tabâtabâî, *el-Mizan*, 18/31.
[873] Kûfî ve Ayyâşi Şûrâ Sûresinin 14. âyetini tefsir etmemiştir.
[874] eş-Şûrâ 42/14.

Kummî, "وَمَا تَفَرَّقُوا إِلَّا مِن بَعْدِ مَا جَاءهُمُ الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ – Onlar (Peygamberlerin muhatapları), özellikle kendilerine dine dair bilgi geldikten sonra aralarındaki kıskançlık yüzünden bölünüp parçalandılar."[875] bahsiyle ilgili, "Onlar ilim gelip onu öğrendikten sonra ihtilafa düştüler. Bu yüzden birbirlerine haset ettiler ve bazıları Allah'ın takdiriyle, Müminlerin Emirinin daha faziletli görünce haddi aştı, bunun neticesinde de farklı mezheplere ve görüşlere ayrıldılar. Hevayı muteber gördüler." yorumunu yapmıştır.[876]

"بَيْنَهُمْ وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِن رَّبِّكَ إِلَى أَجَلٍ مُّسَمًّى لَّقُضِيَ بَيْنَهُمْ -. Rabbin tarafından belirli bir süre tanıma sözü verilmemiş olsaydı, aralarında hemen hüküm verilir, iş bitirilirdi."[877] bahsiyle ilgili, "Allah ezelde bu olacakları takdîr etmiş olmasa ihtilafa düştüklerinde hüküm verilir ve mühlet verilmeden helak edilirlerdi. Fakat onlara kaderde belli bir süre tanındı." şeklinde yorumlamıştır.[878]

Âyetin son bahsi olan "وَإِنَّ الَّذِينَ أُورِثُوا الْكِتَابَ مِن بَعْدِهِمْ لَفِي شَكٍّ مِّنْهُ مُرِيبٍ - Onlardan sonra kitaba vâris kılınanlar da onun hakkında derin bir şüphe içine düşmüşlerdir."[879] ile ilgili, "Peygamberin (sav) emrini yerine getirmeyenlere işaret eden bir kinayedir." Yorumunu yapmıştır.[880]

Tûsî'ye göre, "وَمَا تَفَرَّقُوا إِلَّا مِن بَعْدِ مَا جَاءهُمُ الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ - Onlar (peygamberlerin muhatapları), özellikle kendilerine dine dair bilgi geldikten sonra aralarındaki kıskançlık yüzünden bölünüp parçalandılar"[881] bahsine dair bahsedilen kişiler "kafirlerdir." Müfessir, "Senin nübüvvetinin sıhhati hakkında kendilerine ilim geldikten sonra ihtilafa düştüler ve onlar haset, düşmanlık dünyaya heva heveslerine tabi olup şehvetten yüz çevirmediler" yorumunu yapmıştır.[882]

Tûsî, âyetin devamında "لَّقُضِيَ بَيْنَهُمْ - Aralarında hemen hüküm verilir"[883] ifadesiyle ilgili, "onlara hak ettikleri bir azap hızlı bir şekilde indirilir" açıklamasını yapmış ve devamında "وَإِنَّ الَّذِينَ أُورِثُوا الْكِتَابَ مِن بَعْدِهِمْ - Onlardan sonra kitaba vâris kılınanlar"[884]

[875] eş-Şûrâ 42/14.
[876] Kummî, *Tefsrirü'l-Kummî,* 2/246.
[877] eş-Şûrâ 42/14.
[878] Kummî, *Tefsrirü'l-Kummî,* 2/246.
[879] eş-Şûrâ 42/14.
[880] Kummî, *Tefsrirü'l-Kummî,* 2/246.
[881] eş-Şûrâ 42/14.
[882] et-Tûsî, *et-Tıbyan,* 9/151.
[883] eş-Şûrâ 42/14.
[884] eş-Şûrâ 42/14.

ifadesiyle ilgili Süddi'nin görüşüne yer vermiştir: "Süddi dedi ki; Onlar, Yahudi ve Hristiyanlardır. Onlar Kitab'a varis kılındılar, ancak onlar şüpheye düştüler. O Kitap ise Kur'an'dır."[885]

Müfessir, âyetin son bahsi olan "لَفِي شَكٍّ مِّنْهُ مُرِيبٍ - Derin bir şüphe içine düşmüşlerdir"[886] ifadesi hakkında "şüpheye düşülen şey dindir" açıklamasını yapmış devamında şu sözleri nakletmiştir: "Diğerleri şöyle dedi; Kitaba varis kılınan Yahudi ve Hristiyanlar, din hakkında şüpheye düştüler. Onlar, Kur'an'ı inkar ettiler, O'nun sıhhati hakkında ve Allah katından olduğu konusunda şüpheye düştüler. Onlar bütün kafirler ve münafıklardır."[887]

Tabersî, " وَمَا تَفَرَّقُوا إِلَّا مِن بَعْدِ مَا جَاءهُمُ الْعِلْمُ - Onlar (peygamberlerin muhatapları), özellikle kendilerine dine dair bilgi geldikten sonra aralarındaki kıskançlık yüzünden bölünüp parçalandılar"[888] ifadesiyle ilgili, "bu kafirler senin hakkında ihtilafa ancak peygamber olduğun bilgisi geldikten sonra düştüler" şeklinde açıklayıp âyetin devamı olan " بَغْيًا بَيْنَهُمْ – *Aralarındaki kıskançlık yüzünden"* ifadesiyle ilgili " bilgi geldikten sonra onu araştırmaktan yüz çevirdiler yani bunu zulüm, haset, düşmanlık ve dünyalık hırsı için yaptılar. Başkanlıkları gider korkusu ve hasetlik sebebiyle onun hakkında (s.a.v) ayrılığa düştüler, bu ayrılığa onun hak olduğunu bildikleri halde düştüler." görüşlerini paylaşmıştır.

Müfessir, "وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِن رَّبِّكَ إِلَى أَجَلٍ مُّسَمًّى لَّقُضِيَ بَيْنَهُمْ - Rabbin tarafından belirli bir süre tanıma sözü verilmemiş olsaydı, aralarında hemen hüküm verilir, iş bitirilirdi."[889] bahsiyle ilgili, "Allah Teâlâ'nın vaadi, onların belli bir süreye kadar kalacaklarını bildirmesi ve azabın ertelenmesi olmasaydı, onların hakkında hüküm verilir ve hak ettikleri azap hemen gerçekleşirdi. Başka bir görüşe göre Allah'ın, azabı kıyamet gününe kadar geciktirme vaadi olmasaydı bâtılı yok edip mükâfatı hak edenlere verirdi." demektedir.

Tabersî, âyetin son bahsi olan "وَإِنَّ الَّذِينَ أُورِثُوا الْكِتَابَ مِن بَعْدِهِمْ لَفِي شَكٍّ مِّنْهُ مُرِيبٍ - Onlardan sonra kitaba vâris kılınanlar da onun hakkında derin bir şüphe içine düşmüşlerdir."[890] ile ilgili Süddî şunları söylmektedir: "Nuh, İbrahim, Musa ve İsa kavimleri ve oların hahamlarından sonra kitaba varis olan Yahudi ve Hıristiyanlar, Kur'an veya Muhammed

[885] et-Tûsî, *et-Tıbyan,* 9/151.
[886] eş-Şûrâ 42/14.
[887] et-Tûsî, *et-Tıbyan,* 9/151.
[888] eş-Şûrâ 42/14.
[889] eş-Şûrâ 42/14.
[890] eş-Şûrâ 42/14.

hakkında şüphe içindedirler. Böylece Haham'ları onun hak olduğunu bilerek, avamları ise şüphe ettikleri için inkar ettiler. Bu şu âyetten de anlaşılmaktadır: "Kendilerine kitap verdiklerimiz onu bilirler." Bunun anlamı hakkında başka bir görüş ise, Kitab'a yani Kuran'a mirasçı olanlar "kendilerinden sonra" yani Yahudilerden sonra Araplardır. Hıristiyanlar da bundan büyük şüphe içindedirler, iyice araştırsalar aslında yakini ve doğruyu bulurlar."[891]

Tabâtabâî, "مَا تَفَرَّقُوا إِلَّا مِن بَعْدِ مَا جَاءهُمُ الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ - Onlar (peygamberlerin muhatapları), özellikle kendilerine dine dair bilgi geldikten sonra aralarındaki kıskançlık yüzünden bölünüp parçalandılar"[892] âyetinin bahsiyle ilgili, "âyetin sonuna kadar, ' تفرّقوا " daki zamir, bağlamdan insanlara işaret ettiği anlaşılmaktadır, "البغي" de zulüm veya hasettir. Onu " بينهم" ile kısıtlamak onun tedavülüne işarettir ve anlamı: Onlara din gönderdiğimiz insanlar, ancak onlara hak olan ilim geldikten sonra birbirlerine karşı zulüm veya hasetten mütevellit ihtilafa düştüler." şeklinde açıklama yapmıştır.[893]

Müfessir, tefsirine şu şekilde devam etmektedir:

"Cenâb-ı Hakk'ın Kelâmının (Kur'an) birçok yerinde "البغي" yani haddi aşmaya dayandırdığı tefrika ve cemaatçiliğe götüren din eksenli ihtilaf budur. Bununla birlikte şeriatın nüzulüne götüren hayat işlerinde ve geçim işlerinde ayrılığa götüren ihtilaf ise, maksatlarında insanların fıtratlarının farklı olmasından kaynaklanan bir mesele olup, vahyin inmesine ve şeriat hükümlerine sebep olmuştur.[894]

"لَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِن رَّبِّكَ إِلَى أَجَلٍ مُّسَمًّى لَّقُضِيَ بَيْنَهُمْ - Rabbin tarafından belirli bir süre tanıma sözü verilmemiş olsaydı, aralarında hemen hüküm verilir, iş bitirilirdi"[895] ifadesiyle ilgili Tabâtabâî: "Burada söz; Adem'i (a.s.) yeryüzüne indirdiğindeki "Bir zamana kadar sizin için yeryüzünde kalacak bir yer ve ihtiyaç maddeleri vardır"[896] sözü gibidir. Bunun anlamı ise eğer Allah onlara, takdir ettiği bir süreye kadar yeryüzünde istikrar ve refah vermeseydi, kendi dininde ayrılığa düşmeleri ve O'nun yolundan sapmaları nedeniyle aralarında hüküm verir, onları bu büyük günah neticesinde helâk ederdi. Şöyle denilebilir: Nuh, Hud ve Salih (as) kıssalarında anlattığı gibi, Allah hüküm verip helak etti, zira Allah şöyle buyurdu: "Ve

[891] et-Tabersî, *Mecmau'l Beyan,* 9-10/42-43.
[892] eş-Şûrâ 42/14.
[893] Tabâtabâî, *El-Mizan,* 18/31.
[894] Tabâtabâî, *El-Mizan,* 18/31.
[895] eş-Şûrâ 42/14.
[896] El-Bakara 2/36.

her ümmetin bir elçisi vardır. Onlara Elçileri geldiğinde ise aralarında adaletle hükmedilir.”[897] Buna cevabımız: Yüce Allah'ın hüküm ve helâk hakkında anlattıkları, geçmiş peygamberlerin ümmetlerinden onları inkâr ederek kafa tutanlar için geçerlidir, bizim açıklamakta olduğumuz: “Rabbinin mühlet verdiği geçmiş bir sözü olmasa aralarındaki mesele hallolurdu” âyeti sonraki ümmetler için olduğu anlaşılmaktadır.”[898]

Tabâtabâî, “وَإِنَّ الَّذِينَ أُورِثُوا الْكِتَابَ مِن بَعْدِهِمْ لَفِي شَكٍّ مِّنْهُ مُرِيبٍ - Onlardan sonra kitaba vâris kılınanlar da onun hakkında derin bir şüphe içine düşmüşlerdir”[899] bahsine dair “ Burada “من بعدهم “deki zamir, bilgiyi elde ettikten sonra sırf zulüm veya haset neticesinde aralarında parçalanmış kimselere işaret eder ki onlar da atalardır. Onlardan sonra Kitaba varis olanlar da halefleridir. Burada âyeti kerimenin anlatmak istediği, bu ihtilafın temellerini atan atalar aslında hak olan bilgi onlara geldikten sonra zülüm veya haset neticesinde uydurdukları şeyi uydurdular.” şeklinde tefsir etmiştir.[900]

Beyyine Suresi 98/4[901]

“Kendilerine kitap verilenler ancak o açık delil (Peygamber) kendilerine geldikten sonra ayrılığa düştüler.”[902]

Tûsî, âyeti şu şekilde açıklıyor: “Kafirlerin Peygamber’in peygamberliği konusunda ihtilafa düşmediklerini, bilakis O’nun sıfatlarını kendi kitaplarında gördükleri için peygamberliğine ittifak ettiklerini, ancak onlara apaçık deliller ve zorlayıcı mucize ile gelince ayrılığa düştüklerini ve içlerinden bir kısmının inanıp, bir kısmının da inkar ettiğini bildiriyor. Bu da “Kafirler, analarının karnında kafir olarak yaratıldılar.” diyenlerin iddiasının batıl olduğuna bir delildir. Zira Allah’u Teala, mucizeleri ve delilleri gelmeden önce bu konuda ayrılığa düşmediklerini açıkça bildirmiştir. Buna göre mucizelerin meydana gelmesi kötülüğe yol açtığı için kötülük olarak nitelendirilmeyi gerektirmez, çünkü kötülüğün sırrı; onunla birlikte olduğunda meydana gelen şey değil, bilakis o olmasa kötülüğün olmayacak olması ve pekiştirme şartının olmamasıdır. Burada ise mucizeler ve pekiştirmedir, dolayısıyla kötülük değildir.”[903]

---

[897] Yunus 10/47.
[898] Tabâtabâî, *El-Mizan,* 18/31-32.
[899] eş-Şûrâ 42/14.
[900] Tabâtabâî, *el-Mizan,* 18/31-32.
[901] Kûfî, Ayyâşî ve Kummî, Beyyine Sûresinin 4. âyetini tefsir etmemiştir.
[902] el-Beyyine 98/4.
[903] et-Tûsî, *et-Tıbyan,* 10/388-391.

Tabersî, âyeti kısa bir şekilde açıklamaktadır: "Bunlar ancak kendi peygamberlerinin ağzıyla ve kitaplarında müjdelenen peygamber geldikten sonra ayrılığa düştüler. Bu yüzden deliller onların aleyhine işledi. Aynı şekilde müşriklerin de aleyhine delil olmadan olmaz. Ve denildi ki: Bunun anlamı Allah peygamberi gönderilinceye kadar tüm Ehl-i Kitap, Muhammed'e (sav) iman etmekte ittifak halindeydiler, ta ki o gönderilinceye kadar. O gönderildiğinde ise ihtilafa düştüler ve bazıları iman ederken diğerleri inkarı seçti.[904]

Tabâtabâî, konu aldığımız âyeti birinci âyet ile delillendirerek tefsirine başlamıştır. " وَمَا تَفَرَّقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ إِلَّا مِن بَعْدِ مَا جَاءتْهُمُ الْبَيِّنَةُ - Kendilerine kitap verilenler ancak o açık delil (Peygamber) kendilerine geldikten sonra ayrılığa düştüler."[905] ifadesi ile birinci âyette " لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ - Ehl-i Kitap'tan hakkı inkâr edenler"[906] şu anlam ifade ediliyor: "Peygamber (sav) ve onun hak dava içerikli kitabını inkar etmelerine işaret ediyor. Beyyine dördüncü âyette, İslam davetinden önce zaten ihtilafa düştüklerini belirtiyor. Kur'an'ı Kerîm'in birçok yerinde buna dikkat çeken âyetler vardır. Bunlara örnek olarak: "Kendilerine kitap verilenler, ancak kendilerine ilim geldikten sonradır ki, aralarındaki hak tanımazlık yüzünden ayrılığa düştüler."[907] Onlara kanıtın gelmesi onların kitabında bahsi geçen veya peygamberlerinin ifadesidir. "Îsâ sağlam kanıtlarla geldiğinde şöyle dedi: Size hikmeti getirdim ve anlaşmazlığa düştüğünüz bazı konuları açıklamaya geldim. Allah'a itaatsizlikten sakının ve bana uyun. Kuşkusuz Allah benim de Rabbimdir, sizin de Rabbinizdir. Şu halde O'na kulluk edin; işte bu dosdoğru yoldur. Sonra gruplar aralarında anlaşmazlığa düştüler." [908] O, müşriklerin ayrılığına, onların tevhid dininden yüz çevirmelerine ve daveti inkar etmelerine değinmez iken neden Ehl-i Kitab'ın ihtilafı ve mezheplere ayrılışlarından bahsediyor diyecek olursan, şöyle cevap veririm: " وما تفرق الذين أوتوا الكاب" âyetinin ehl-i kitabı kapsadığı gibi müşrikleri de kapsaması uzak bir varsayım değildir. Çünkü burada ehl-i kitap -ki Kur'an'da; Yahudi, Hristiyan, Sabiîler, Mecusilerin veya sadece Yahudi ve Hristiyanlardır- ifadesi yerine " أوتوا الكتاب " ifadesi tercih edilmiştir. Bu iki ifade birbirinden farklıdır. Yüce Allah, -hayat meselelerinde aralarındaki ihtilafları idare eden, ona uymaları farz kılınan hükümleri – içeren Kitabı aralarındaki hayati ihtilaflar ortaya çıktıktan sonra indirdiğini beyan etmiştir. Sonra kendilerine gerçek açıklandıktan ve aleyhlerine delil sabitlendikten sonra dinde ihtilafa düştüler, böylece insanların çoğu, Allah

[904] et-Tabersî, *Mecmau'l Beyan,* 9-10/387-391.
[905] el-Beyyine 98/4.
[906] el-Beyyine 98/1.
[907] Al-i İmran 3/19.
[908] ez-Zuhruf 43/65.

onlara kitap verdikten sonra ihtilafa düştüler, bir kısmı kendisine verileni unuttu, bir kısmı da tahrif edilmiş olana tutundu. İçlerinden bir kısmı ona iman etti ve korudu. Cenâb-ı Hak buyurdu ki:

"İnsanlar bir tek ümmet idi. Sonra Allah, müjdeciler ve uyarıcılar olarak peygamberleri gönderdi; onlar aracılığı ile anlaşmazlığa düştükleri konularda insanlar arasında hüküm vermek için gerçeği içeren Kitabı indirdi. Ancak kendilerine apaçık gerçekler geldikten sonra aralarındaki kıskançlık yüzünden, o kitap hakkında anlaşmazlığa düşenler de onun kendilerine verildiği kimselerden başkası değildi."[909]

Müfessir bu âyetlerden "kendilerine Kitap verilenler ifadesinin Ehl-i Kitap tabirinden daha genel olduğunu müşrikleri de kapsadığını" dile getirmiştir.[910]

Âyetlerin yorumları, İmâmiyye Şîası'nda ahbârîlik geleneğine mensup Kûfî, Ayyâşî ve Kummî; usûlîlî geleneğine mensup Tûsî, Tabersî ve Tabâtabâî'nin tefsirleri üzerinden ele alındı.

Müfessirlerin usûllerindeki farklılık yorumlarında farkedilmektedir. Ahbârî geleneğe mensup müfessirler âyetleri kendi hadis mecmualarından yola çıkarak tefsir etmişlerdir. Bu sebeple kendi düşüncelerini delillendirecek şekilde yorumlar ortaya çıkmıştır. Kur'an'ın siyâk-sibâk ilişkisine ters düşen yorumlar, usûlî geleneğine mensup müfessirler tarafından yapılmamıştır.

İki geleneğe mensup müfessirlerin yorumlarında büyük farklılıklar olmasından kaynaklı ortak bir paydada buluşturmak zordur. Usûlî geleneğe mensup müfessirler Ehl-i Sünnet anlayışına benzer yorumlar yapmışlardır.

4.4. İlgili Mezhep ve Ekollerin Yorumlarının Kıyaslanması

Çalımanın bu kısmında, Ehl-i Sünnet anlayışına sahip mezheplere ve ehl-i rey ve ehl-i hadis geleneklerine mensup alimler ile İmâmiyye Şîasından yine Ahbârî ve Usûlî geleneğe mensup alimlerin tercih ettiğimiz tefsirleri bağlamında tefrika âyetlerindeki yorum farklılıklarını ve buluştukları ortak noktaları ele almak yerinde olacaktır.

[909] el-Bakara 2/213.
[910] Tabâtabâî, *el-Mizan*, 20/336-340.

Âl-i ‘İmrân Sûresi 3/103

Ehl-i Sünnet müfessirleri, Allah’ın ipinden kastedilen şey hakkında ortak bir yorum yapmış ve bu ipten maksatın İslam toplumu ve Kur’an olduğunu ifade etmiştir; İbn-i Kesîr ise bu yoruma ek olarak Allah’ın ahdi ve zimmetidir derken, Râzî İslam dini, Allah’a taat ve tevbede ihlas şeklinde bir yorum yapmıştır.

İmâmiyye Şîası müfessirlerinden Ahbârî geleneğe mensup olan Kûfî, Ayyâşî ve Kummî, Allah’ın ipinden kastedilen şeyin Ali b. Ebî Tâlib olduğunu dile getirmişlerdir.Usûlî geleneğe mensup olan Tûsî, Tabersî ve Tabâtabâî Ehl-i Sünnet müfessirleriyle aynı yorumları yapmış ve Allah’ın ipinden maksat olarak Kur’an, İslam toplumu, İslam dini olduğunu dile getirmişlerdir. Tabâtabâî ilave bir yorumda bulunarak Peygamber’in, Allah’ın ipi olduğunu zikretmiştir.

Her iki anlayışa mensup müfessirler, nüzul sebebi noktasında aynı görüşleri nakletmişler ve âyeti, nüzul sebebi üzerinden genele hitap edecek şekilde yorumlamışlardır.

Ehl-i Sünnet müfessirleri ile İmâmiyye Şîası’ndan Usûlî geleneğe mensup müfessirler “bölünüp, parçalanmayın” ibaresi ile ilgili ortak yorumlar yapmış ve cemaatten, Allah’ın dininden, Hz. Peygamber’in yolundan ayrılmanın azapla sonuçlanacağını dile getirmiştir. İmâmiyye Şîası’ndan Ahbârî geleneğine mensup olan Kûfi, Ayyâşî ve Kummî şu yorumu yapmışlardır: Allah’ın ipi Hz. Ali’dir. O’nun yolundan ayrılanların bölünüp, parçalanır. O’na iyice tutunan mü’mindir, terkeden ise kafirdir.

Tefsirlerde bu âyete bağlı olarak bir konuda faklı görüşlerin paylaşıldığı da görülmektedir: Ehl-i Sünnet müfessirlerinden İmam Mâtürîdî ve Fahreddin Râzî ile İmâmiyye Şîası müfessirlerinden Tûsî, “fiillerin yaratılması” bahsiyle ilgili açıklamalarda bulunmuştur. Ehl-i Sünnet müfessirleri, Mu’tezile’nin görüşlerine yer vererek bu görüşleri eleştirmişlerdir. Mu’tezile ile İmâmiyye Şîası’nın aynı görüşleri paylaştığı bu konuda[911], Ehl-i Sünnet alimleri; hidâyetin ancak Allah’ın lütfuyla gerçekleşebileceğini; kulun tek başına bir iradesinin olmadığını belirtmişlerdir.[912] Ancak Tûsî bu noktada Allah’ın dilediği kuluna değil; yaratmış olduğu bütün kullarına hidâyeti nasip etiğini, ancak kulların kendi çabalarıyla irade etmeleri sonucunda tercihte bulunduklarını ve ancak bu şekilde hidâyete

[911] Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi,* 235-238.
[912] Gölcük-Toprak, *Kelâm,* 259-261.

ulaştıklarını dile getirmiştir. Bu konudaki temel farklılık Tûsî; Allah'ın, kafirlere de hidâyet ihsan ettiğini; ancak onların kendi iradeleri sonucunda küfrü seçtiklerini dile getirmesidir.

Âl-i İmrân Sûresi 3/105

Gerek Ehl-i Sünnet gerek İmâmiyye müfessirlerinin ortak bir payda da buluştuğu, farklı bir yorumun yapılmadığı bir başka âyet ise Âl-i İmrân Sûresinin 105. âyetidir.

Müfessirlerin geneline göre "parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayın" ifadesindekilerin "Yahudi ve Hristiyanların" olduğu veya "heva ve heveslerine uyup dinlerinde ayrılık çıkaranlar"ın olduğu belirtilmiştir. Bir tek Fahreddin er-Râzî bu konuya farklı bir yorum getirerek âyette zikredilenlerin "Müşebbihe, Haşviyye veya Kaderiyye"nin olabileceğini dile getirmiştir.

"İhtilâf ve tefrika" kelimelerinin peş peşe gelmesine ortak bir yorum yapılmış bunun, te'kid için olabileceğini dile getirilmiştir.

Ehl-i Sünnet ve İmâmiyye müfessirleri tefrikanın itikadî noktada özellikle Hz. Adem'den Hz. Peygamber'e bütün peygamberlerin bildirdiği dinin temel umdesi olan tevhid konusunda dinin ortaya koyduğu tevhid anlayışından sapıp bir ayrılığa düşmeyi ifade eden bir ayrılık olduğunu ve dolayısıyla her ayrılığın tefrika olmayacağını; müslümanlar arasında bireysel görüşlerin de mevcut olduğunu dile getirmişlerdir. Müslümanların tefrikadan men edildiğini ve sonucunda azabın olduğunu aktarmışlardır.

En'âm Sûresi 6/153

Âyetin ilk bahsi olan "dosdoğru yolum" ifadesiyle ilgili, tezimizde kendilerinin eserlerine müracaat edilen Ehl-i Sünnet anlayışı içinde farklı gelenek ve mezheplere mensup olan müfessirler ve İmâmiyye Şîası'ndan Usûlî geleneğe mensup olan müfessirleri "cennete götüren yol, Allah'ın yolu, Allah'ın dini ve Peygamber'in yolu" şeklinde yorumda bulunmuşlardır. Allah'ın, Hakk'a ve şeriata uymayı emrettiğini ifade etmişlerdir. İmâmiyyenin Ahbârî gleleneğine mensup müfessirleri farklı yorumlarda bulunmuşlardır: Kûfî ve Ayyâşî "dosdoğru yolum" ifadesiyle ilgili, "Hz. Ali (as) ve Fatıma'nın soyundan gelen imamların yolu" yorumunu yapmışlardır. Kummî ise "yol Hz. Ali'nin yoludur yani bizim yolumuzdur. Bizi tercih etmeyen kafir olur." yorumunu yapmıştır.

Müfessirlerin genelinin hem fikir olduğu husus ise âyetin neshedilmediğidir.

"Başka yollar" ibaresine dair eserlerine başvurulan bütün müfessirler, bundan kasdın, "küfür, bid'at ve şüpheli yollar" olduğunu belirtmişlerdir.

Ehl-i Sünnet geleneğine mensup müfessirler ile İmâmiyye müfessirlerinden Tûsî ve Tabersî "sizi Allah yolundan ayırır" ifadesiyle ilgili "Allah'ın dininden ayırır" yani "Allah'ın dini olan İslam dininden ayrılmış olursunuz" yorumunu yapmışlar; Tabâtabâî ise "Allah'ın dini içinde ayrılığa düşersiniz." yorumuyla farklı bir bakış açısı getirmiştir. Kûfî, Ayyâşî ve Kummî ise başka yollardan kasdın, Hz. Ali'nin yolu dışındaki yollar" şeklinde yorumlamışlardır.

En'âm Sûresi 6/159

"Dinlerini bölüp gruplara ayrıldılar"[913] bahsine dair eserlerine müracaat ettiğimiz Ehl-i Sünnet ve İmâmiyye müfessirlerinden Kummî hariç diğerleri aynı açıklamalarda bulunmuşlardır. Bu bağlamda âyette kastedilenin "Yahudiler, Hristiyanlar, Ümmetin bid'atçıları ve Müşrikler" olabileceğinde hem fikirlerdir. Ancak Mâtürîdî bu grupların dışında "Haricileri"; Râzi, "Kitab'ın bir kısmına inanan, bir kısmını inkar edenleri" de âyetin kapsamına dahil etmişlerdir. Kummî ise, "Emîril mü'minîn'den (Hz. Ali) (as) ayrılıp gruplar oluşturdular. Bunlar bu şekilde vallahi dinden ayrılmış oluyor." şeklinde yorum yapmıştır.

"Senin onlarla hiçbir alakan yoktur" [914] ifadesiyle ilgili çalışmamıza konu olan müfessirler arasında iki farklı görüş mevcuttur. Âyetin bu kısmında konu olan Tevbe suresinin 36. âyeti ile neshedilip neshedilmediği meselesi farklı görüşlere sebep olmuştur. Ehli Sünnet müfessirlerinin her biri âyetin neshedilmediğini ifade etmişlerdir. Ancak İmâmiyye müfessirlerinden Tûsî ve Tabersî âyetin neshedildiğini iddia etmişlerdir.

"Onların işi ancak Allaha kalmıştır" [915] ve "Sonra Allah onlara yaptıklarını bildirecektir"[916] bahisleriyle ilgili olarak müfessriler arasında hemfikirlik mevcuttur. Buna göre: Allah onların köklerini kazıyacaktır. Dolayısıyla hepsi âyetin bu kısmının tehdit anlamına geldiğini açıklamışlardır.

[913] el-En'âm 6/159.
[914] el-En'âm 6/159.
[915] el-En'âm 6/159.
[916] el-En'âm 6/159.

Rûm Sûresi 30/32

"Dinlerini parçalayan ve bölük bölük olanlardan (olmayın)" [917] bahsine dair araştırmamıza konu olan bütün müfessirler "kafirlerden, şirk ehli olanlardan, Yahudilerden, Hristiyanlardan, hak dine muhalif olanlardan" olmayın şeklinde ortak görüş beyan etmişlerdir. Yalnız Mâtürîdî, "Mecusileri" de ekleyerek farklı bir yorumda bulunmuştur.

"Her fırka kendilerinden olan ile böbürlenmektedir." ifadesine dair araştırmamıza konu olan bütün müfessirler "her topluluk kendini hak yol üzere görmektedir." şeklinde ortak bir yorum yaptıkları görülmektedir. Ancak Tûsî "Hak cemaati, Hak üzere birleşenlerdir. Tıpkı Hz. Ali'nin yolu üzere birleşen Şii'ler gibi" yorumunda bulunmuştur.

Şûra Sûresi 42/13

"Size din kıldı"[918] bu ifadeye dair müfessirlerin hepsi "tevhid inancı" olduğunu dile getirmişlerdir. Bu bahse dair, bütün peygamberlere gönderilen şeriat ile Hz. Muhammed'e gönderilen şeriatin aynı olduğunu ifade etmişlerdir.

"Dini ayakta tutun ve onda ayrılığa düşmeyin"[919] bahsine dair müfessirler farklı iddialarda bulunmuşlardır. Ehl-i Sünnet alimlerinden Mâtürîdî, "ibadet konusunda ayrılığa düşmeyin veya tevhid dininden ayrılığa düşmeyin" şeklinde iki farklı yorum yağılabileceğini dile getirirken; Râzî, "çok tanrılar edinerek ayrılığa düşmeyin" ikazında bulunulduğunu ifade etmiştir. İmâmîyye Şîası alimlerinden Kûfî ve Kummî "Muhammed'in Âli ile dini ayakta tutun ve kendi grubunuzdan olun böylece ayrılığa düşmeyin" yorumunu yapmışlardır. Tabâtabâî ise "gönderilen din içinde ayrılık çıkarmayın, ihtilafa düşmeyin" anlamına geldiğini belirterek Ehl-i Sünnet müfessirleri ile ortak bir noktada buluşmuşlardır.

"Allah (dini tebliğ için) dilediğini seçer ve kendisine yöneleni doğruya iletir"[920] ifadesine dair Mâtürîdî diğer alimlerden farklı bir yorum yaparak Mutezile'nin "hidâyet" bahsine dair görüşlerini eleştirmiştir. Bu bağlamda Mâtürîdî, Mu'tezile'nin; "Allah'ın, kafirlere de hidâyet lütfettiğini; ancak kafirlerin kendilerinin hidâyeti seçmediğine" dair görüşlerini reddetmiştir. Bu noktada İmâmîyye Şîası alimlerinden Kûfî âyetin bu bahsiyle ilgili "Allah'ın, Ali b. Ebî Tâlib'in velâyetini kabul edenleri seçip doğruya ilettiği"

[917] er-Rûm 30/32.
[918] eş-Şûrâ 42/13.
[919] eş-Şûrâ 42/13.
[920] eş-Şûrâ 42/13.

yorumunu yapmış; Kummî ise "Allah'ın seçtiği kişlerin imamlar" olduğunu ifade etmiştir. İmâmiyye müfessirlerinden diğerlerinin bu konu hakkında bir yorum yapmadıkları görülmektedir.

Şûra Sûresi 42/14

"Onlar, kendilerine bilgi geldikten sonra, aralarındaki kıskançlık yüzünden ayrılığa düştüler…" [921] bahsiyle ilgili Ehl-i Sünnet müfessirlerinden Mâtürîdî ve Râzi "kendi kitaplarında peygamber gönderileceğine dair bilgi olmasına rağmen ayrılığa düştüler" yorumunu dile getirmişlerdir. Mâtürîdî ile İmâmiyye müfessirlerinden Tabersî ve Tûsî "Hz. Muhammed'in getirdiği dine yani İslam dinine karşı ihtilafa düştüler" ifadesini dile getirmiştir. Ehl-i Sünnet ve İmâmiyye Şîası geleneğine mensup Kummî dışındaki müfessirler bu bahisle ilgili aynı düşünceleri paylaşmışlardır. Kummî ise "bazıları Allah'ın takdiriyle, Mü'minlerin Emirini (Hz. Ali) daha faziletli görünce haddi aştı, bunun neticesinde de farklı mezheplere ve görüşlere ayrıldılar." şeklinde farklı bir yorum yapmıştır.

"Eğer (azabın) belli bir süreye kadar (ertelenmesi ile ilgili olarak) Rabbinden bir söz olmamış olsaydı, aralarında hemen hüküm verilirdi."[922] ifadesiyle ilgili Râzi, Mu'tezile'nin görüşüne yer vermiş ve kendi görüşünü de belirterek iddialarını tenkid etmiştir: "Bu belli zamanın bulunması meselesi ya biz Ehl-i Sünnet'in inancına göre, sırf Allah'ın meşietinden (iradesinden) ötürü yahut da Mu'tezile'ye göre, Cenab-ı Hakk'ın, aslah (uygun) olanın böyle bir zaman belirlemek olduğunu bilmesinden ötürüdür." [923] Bu hususta İmâmiyye Şîası açıklamada bulunmamıştır.

"Onlardan sonra Kitab'a varis kılınanlar da onun hakkında derin bir şüphe içindendirler…" [924] bahsiyle ilgili müfessirlerden Kummî hariç diğerleri "Yahudi ve Hristiyanlar" olduğunu dile getirmişlerdir. Kummî yorum yapmamıştır.

[921] eş-Şûrâ 42/14.
[922] eş-Şûrâ 42/14.
[923] Ünalmış, *Mefâtihu'l-Gayb*, 19/437-438.
[924] eş-Şûrâ 42/14.

Beyyine Sûresi 94/4

Bu âyetle ilgili iki ihtimal söz konusudur. "Ayrılığa düşenlerin İslam dini gelmeden önce ihtilaf ettiklerine dair" ve "İslam dininin gelmesinden sonra ihtilaf ettiklerine dair" iddialardır. İmâmiyye müfessirlerinden Tûsî ve Tabâtabâî, "İslam dini gelmeden önce ihtilafa düşmüşlerdi" iddiasını dile getirirken, Ehl-i Sünnet müfessirlerinden Taberî, Mâtürîdî ve Râzî ile İmâmiyye müfessiri Tabersî, "İslam dininden sonra ihtilafa düştüklerini" ifade etmişlerdir.

Müfessirler, ayrıca ayrılığa düşenlerin Yahudiler, Hristiyanlar ve ehl-i kitab'ın olması ihtimaliyle birlikte müşrikleri de kapsadığını dile getirmişlerdir.

Âyetlerin tefsirlerinden yola çıkarak özetlenecek olursa; Ehl-i Sünnet geleneğinden gerek rivâyet gerek dirâyet geleneğine mensup müfessirlerin yorumları benzerlik göstermektedir. Dönemler arasında tefsirlerin yazımında usûl farklılığı mevcut olmasına rağmen bazı itikadî görüşlerin açıklanması dışında yorumlarda farklılık gözlemlenmemiştir.

İmâmîyye Şîası'nda ise Ahbârîlik ile Usûlîlik geleneğine mensup müfessirler arasında bariz farklar mevcuttur. İmâmiyyenin ilk dönem müfessirlerinden olan Kufî, Ayyâşî ve Kummî âyetleri kendi mezhepleri çerçevesinde yorulamıştır. Usûlî geleneğine mensup Tûsî, Tabersî ve Tabâtabâî ise müslümanların geneline hitap edecek yorumlar yapmışlardır.

Ehl-i Sünnet geleneğine mensup müfessirler ile İmâmiyye Şîası'nın Usûlî geleneğine mensup müfessirler benzer yorumlar yaparken; İmâmiyye Şîası'nın Ahbârî geleneğine mensup müfessirler İmâmiyye Şîası, Hz. Ali ve imamlara yönelik yorumlarda bulunarak diğer müfessirlerden farklı yorumlarda bulunmuşlardır.

SONUÇ

Ayrılma, parçalanma ve dağılma anlamlarına gelen tefrika kavramı, itikadî meselelerle ilgili ortaya çıkan ayrılıkları da kapsayan bir çerçeveye sahiptir. Psikolojik, sosyolojik vb. birçok sebepten ortaya çıkması muhtemel olan tefrika kavramı, âyetlerde çok defa zikredilmektedir. Gerek Kur'an'da geçtiği üzere gerek tarihten günümüze kadar meydana gelen gruplaşmaların çoğu hem ferdî hem sosyal olay ve olguların bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu gruplaşmaların başında kişilerin kendi iddia ettiği düşünceleri doğru olarak görmesi temel problem olarak görülmektedir.

İslâm Mezhepleri Tarihi alanında kavramsal olarak tefrika kavramından farklı kabul edilen ihtilaf kavramı, ayrılma ve gruplaşmanın boyutunu tespit etmekte yardımcı olan bir unsurdur. Görüş ayrılığı ve anlaşmazlık anlamlarına gelen ihtilaf kavramı, İslam dini sınırları içinde kabul edilebilir bir farklılık olarak zikredilir. Bunun örneklerini, hem Kur'an'da zikredilen farklılıklarda hem de mezheplerin zorunlu olarak fıkhî ve itikâdî ayrılıklarının oluşmasında görülebilir.

İslam dininin itikâdî esasları ve sosyal hayata ilişkin kuralları Allah tarafından vazedilmiştir. Ancak bu ilahi buyrukların, çeşitli kültür ve anlayışlara mensup âlimler tarafından anlaşılması ve yorumlanması İslam dininin vazedilme yönüyle ilâhî boyutunun; anlaşılma ve hayata uygulama yönüyle de beşerî boyutunun olduğunu göstermektedir. Beşerî boyut olarak zikredilen mezhepler, fırkalar, gruplar temayüller İslam Mezhepleri Tarihi alanında itikadî ve siyasi sebeplerden oluşmuş ve günümüze kadar intikal etmiştir.

Çalışmamızın bir ayağını oluşturan İmâmiyye Şîası'nın mezhepleşme süreci, siyasi faktörlerden kaynaklı olmasıyla birlikte süreç içinde itikadî bir boyut kazanmıştır. İman esası olarak kabul ettikleri imamet inancı, çalışmamızın diğer ayağını oluşturan Ehl-i Sünnet anlayışından ayrıldığı temel husus olmuştur. İtikadî noktada Mu'tezile ile benzer görüşleri paylaşan İmâmiyye Şîası (sorumluluk doğuran insan fiilleri, hidâyet/dalâlet vd.), Ehl-i Sünnet'in görüşlerinden farklı görüşlere sahip olmasına sebep olmuştur.

Çalışmamızda ele aldığımız iki anlayış, usûl noktasında tarihten günümüze kadar bir süreç geçirmiştir. Bu süreç, Ehl-i Sünnet anlayışlarının literatüründe "Rivâyet" ve "Dirâyet" olarak isimlendirilirken; İmâmiyye Şîası içerisinde "Ahbârilîk" ve "Usûlîlîk" olarak isimlendirilmiştir. Usûl olarak Rivâyet kavramı Ahbârîk kavramını karşılarken, Dirâyet kavramı da Usûlîlik kavramını karşılamaktadır. Rivâyet ve Ahbârîlik geleneği, kişinin

rey'ini kullanmadan ortaya koyduğu açıklamalar olarak kabul edilir. Dirâyet ve Usûlîlik geleneği ise kişinin rey'ini kullanarak yaptığı açıklamalardır. Bu noktada Ehl-i Sünnet ve İmâmiyye Şîası arasıdaki fark, Rivâyet usûlünde temel alınan râviler Hz. Peygamber, sahabe ve sahabeden sonraki dönemde yaşamış olan alimler iken; İmâmiyye Şîası'nın Ahbârîlik usûlünde Hz. Peygamber, bazı sahabeler, sahabelerden sonraki dönemlerde yaşamış olan alimler ve imamların kavilleri geçerlidir.

Çalışmamızın temel kavramı olan tefrika kavramını, Kur'an'da geçtiği âyetlerde tespit edip, Ehl-i Sünnet anlayışlarından Rivâyet ve Dirâyet usûlüne mensup müfessirler ile İmâmiyye Şîası'nın Ahbârîk ve Usûlîlik geleneğine mensup müfessirlerin yorumları üzerinden kıyasladık.

Kıyaslamanın amacı hem Ehl-i Sünnet anlayışları ve İmâmiyye Şîası'nın süreç içinde kendi anlayışlarının sınırları içinde değişim olup olmadığını ortaya koymak hem de iki temayülün tefrika âyetlerine yaptıkları yorumlar ile ortak noktalarını ve farklarını tespit etmektir.

Tarihten günümüze kadar tezahür etmiş olan her gruplaşma (mezhep, fırka vb.) kendi düşüncelerini delillendirirken temel kaynak olan Kur'an'a başvurmuştur. Bir kısım gruplar bunu yaparken âyetleri kendi düşüncelerini Kur'an'a delillendirme gayretiyle yorumlamışlar, bu sebeple tarafsız bir şekilde yorum yapmaktan uzaklaşmışlardır. Bu ise Kur'an'ı kendi bakış açısına göre te'vil etmek demektir. Bu noktada Kur'an'da, İslam dininden önceki dinler ve putperestler üzerinden "bölünüp parçalanmayın" ikazında bulunulan âyetlerden yola çıkarak şunu söyleyebiliriz ki; Ehl-i Sünnet anlayışı içinde Rivâyet ve Dirâyet usûlüne göre yorum yapan müfessirler genel olarak aynı yorumları yaparken, İmâmiyye Şîası'nda Ahbârîlik geleneğine mensup müfessirler Usûlî geleneğine mensup müfessirlerden farlı yorumlarda bulunmuşlardır. Usûlî geleneğine mensup müfessirlerin yorumları genel olarak Ehl-i Sünnet anlayışına bağlı müfessirlerin yorumlarıyla örtüşmektedir.

Abrâlîk geleneğine mensup müfessirler tefrika kavramının geçtiği âyetleri Hz. Ali, İmâmiyye Şîası ve mensuplarının görüşlerini temellendirecek ve doğrulayacak şekilde yorumlamıştır. Örnek olarak "Allah'ın ipi"nden kastın Hz. Ali olduğu, Allah'ın "dosdoğru yolum" olarak tarif ettiği yolun Hz. Ali ve onun soyundan gelenlerin yolu olduğu ve

“dinlerini bölüp gruplara ayrılanlar” tabiriyle ayrılanların Hz. Ali’den ayrılıp gruplar oluşturanlar olduğu şeklinde yorumlamışlardır.

Ehl-i Sünnet anlayışı ve Usûlî geleneğe mensup müfessirler ise “Allah’ın ipi”nden kastın, İslam toplumu ve Kur’an olduğu, “dosdoğru yol”dan kastın cennete götüren yol veya Allah’ın dini ve yolu olduğu ile “dinlerini bölüp gruplara ayrılanlar”ın ise Yahudiler, Hıristiyanlar, müşrikler ve Ümmetin bid’atçilerin olduğu şeklinde yorumlamışlardır.

Sonuç olarak Ehl-i Sünnet anlayışı ile İmâmîyye Şîası’nın Usûlî geleneğine mensup müfessirlerin Kur’an’ın siyâk-sibâk ilişkisine riâyet ederek tefrika kavramını ele almış oldukları; ancak Ahbarî geleneğe mensup müfessirlerin, âyetleri Ehl-i Beyt’le ilişkilendirmeye çalıştıkları ve böylece diğerlerinden farklılaştıkları görülmektedir. Âyetlerin yorumlarından yola çıkarak Ehl-i Sünnet içinde Rivâyet ve Dirâyet geleneğine mensup müfessirlerin zaman içinde farklı yorumlarda bulunmadığı gözlemlenmiştir. İmâmiyye Şîası’nda Ahbârî ve Usûlî geleneklere mensup müfessirlerin yorumlarında zaman içinde farklılıkların olduğu; Ahbârîlerin, kendi görüşlerini kuvvetlendirmek amacıyla ortaya koydukları tavır ile diğer ekollerden farklılaştıkları tespit edilmiştir. Bölünüp parçalanmanın azapla sonuçlanacağını haber veren tefrika âyetlerini yorumlayan müfessirler, farklı itikadî görüşlere mensup olmalarına rağmen din içinde ortaya çıkan ayrılıkların Kur’an’da kınandığını ve yasaklandığını kabul etmişlerdir.

KAYNAKÇA

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî. Beyrut: y.y. 1405/1985.

Aktepe, Orhan. "Kelâm İlmi Açısından Bedâ' Anlayışı". *Sakarya İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/23 (Haziran 2011), 97-116. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/191873

Aldemir, Halil. *Kur'ân-ı Kerim'e Göre İhtilâf Nedenleri, Alanları, Boyutları, Çözüm Yolları.* İstanbul: Kitâbî Yayınevi, 2010.

Alıcı, Mustafa. "Şefaat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 25 Nisan 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/sefaat

Altıntaş, Ramazan. "İslam Düşüncesinde Tevhid ve Tefrika". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1996), 111-121. https://dergipark.org.tr/tr/pub/cuifd/255628

Archive, Internet. "Arapça-Türkçe Sözlük". Erişim 30 Kasım 2022. https://archive.org/details/ArapaTrkeSzlk-/page/n359/mode/2up

Aldemir, Halil. *Kur'ân-ı Kerîm'e Göre İhtilâf Nedenleri-Alanları-Boyutları-Çözüm Yolları.* İstanbul: Kitâbî Yayınları, 2010.

Aydın, Muhammed. "Rivâyet Tefsiri Kavramı ve Kur'an'ın Kur'an İle Tefsiri: Eleştirel Bir Yaklaşım". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (2009), 5. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/191895

Aydın, Şükrü. "Kur'ân Âyetleri Bağlamında Ayrılıkların Giderilmesi ve Toplumsal Birliğin Sağlanması". *Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Hakemli Dergisi* 1/2 (Aralık 2017), 8. https://dergipark.org.tr/tr/pub/buiif/issue/34430/384237

Aygün, Abdullah. "Tefsirlerin Rivâyet ve Dirâyet Ayrımının Sorunları". *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/8 (2015), 141. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/147812

Ayyâşî, Ebü'n-Nasr Muhammed b. Mes'ûd. *Tefsîrü'l-Ayyâşî.* 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'l-A'lemi li'l-Matbuat, 1991.

Balcı, Ali. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem, Teknik ve İlkeler*. Ankara: Pegem Yayıncılık, 2001.

Balcı, Mahmut. *İnsanları Tefrikaya Düşüren Faktörler*. Erzurum: İhtar Yayıncılık, 1995.

Başoğlu, Tuncay. "Tefrika". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 20 Aralık 2020. https://islamansiklopedisi.org.tr/tefrika

Bedir, Murtaza. "Sünnet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3 Kasım 2022. https://islamansiklopedisi.org.tr/sunnet--peygamber

Bilgiz, Musa. “Kur’an’da İhtilaf, Tefrika ve Hizip İfadeleri”, *Uluslararası Rahmet ve Çatışma Bağlamında İslam Mezhepleri Sempozyumu.* ed. Halit Çalış vd. 1/33-52. Karaman: 2017.

Birışık, Abdulhamit. “Tefsir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedi.* Erişim 2 Aralık 2022. https://islamansiklopedisi.org.tr/tefsir#2-literatur

Bulut, Halil İbrahim. *Dünden Bugüne Siyasi-İtikadi İslâm Mezhepler Tarihi.* Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011.

Bulut, Mehmet. *Ehl-i Sünnet ve Şia’da İsmet İnancı.* İstanbul: Risale Yayınları, 1991.

Büyüköztürk, Şener vd. *Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Yayınları, 2021.

Büyükkara, Mehmet Ali (ed.). *İslâm Mezhepleri Tarihi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2018.

Büyükkara, Mehmet Ali. “İslam Mezhepleri Tarihi Araştırmalarında Terminolojiyle İlişkili Sorunlar”. *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 19/2 (Haziran 2006).

Cebeci, Lütfullah. “Mefatihu’l-Gayb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* Erişim 5 Aralık 2022. https://islamansiklopedisi.org.tr/mefatihul-gayb--Râzî

Cerrahoğlu, İsmail. *Kur’an Tefsirinin Doğuşu.* Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1968.

Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi.* Ankara: Fecr Yayınları, 1996.

Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usulü.* Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018.

Cürcânî, Seyyid Şerîf. *Ta’rîfât*. Çev. Abdülaziz Mecdî Tolun. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2014.

Çelebi, İlyas. “Sıfat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* Erişim 16 Ocak 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/sifat

Çetiner, Bedrettin. *Fatiha’dan Nâs’a Esbâb-ı Nüzûl.* İstanbul: Çağrı Yayınları, 2016.

Dalkılıç, Mehmet. “Eleştirel Açıdan Bir Kimlik ve İnanç Örtüsü Olarak ‘Takiyye’. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (Nisan 2012), 137. https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuilah/issue/971/10947

Demirci, Muhsin. *Tefsir Tarihi.* İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2014.

Demirci, Muhsin. *Tefsire Giriş.* Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022.

Duman, Zeki. *Uygulamalı Tefsir Usulü ve Tefsir Tarihi.* Kayseri: Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1991.

Durusoy, Ali. “Vahdet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* Erişim 3 Nisan 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/vahdet

Doğan, Mehmet. *Büyük Türkçe Sözlük.* Ankara: Birlik Yayınları, 1982.

Ebu Zehra, Muhammed. *İslam'da Siyasi, İtikadi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi.* çev. Sıbğatullah Kaya. İstanbul: Şura Yayınları, 1993.

Efendioğlu, Mehmet Efendioğlu. "Rivâyet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* Erişim 30 Kasım 2022. https://islamansiklopedisi.org.tr/rivâyet

el-Bağdâdî, Abdulkâhir. *Kitâbu Usûli'd-Din.* Çev. Ömer Aydın. İstanbul: İşaret Yayınları, 2016.

el-Eş'arî, Ebu'l-Hasan. *el-İbane ve Usûlü Ehli's-Sünnet.* Çev. Ramazan Biçer. İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2010.

el-İsfahâni, Rağıp. *Müfredât Kur'an Kavramları Sözlüğü.* Çev. Abdulbaki Güneş – Mehmet Yolcu. İstanbul: Çıra Yayınları, 2007.

el-İsfahâni, Rağıp. *Müfredât Kur'an Kavramları Sözlüğü.* Çev. Yusuf Türker. İstanbul: Pınar Yayınları, 2016.

el-Kûfî, Ebu'l-Kâsım Furât b. İbrahim Furât. *Tefsîru Furât el-Kûfî.* 2 cilt. Beyrut: Messetü'n-Nu'man,1992.

el- Kummî, Ebû'l-Hasan Ali b. İbrahim. *Tefsrirü'l-Kummî.* 2 Cilt. Kum: Darrü'l-Hucce, 1426.

el-Kummî-en-Nevbahtî. *Şiî Fırkalar*. Çev. Hasan Onat vd. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004.

el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Te'vilâtü'l Kur'ân Tercümesi*. Çev. S. Kemal Sandıkçı. İstanbul: Ensar, 2016.

el-Muzaffer, Muhammed Rıza. *Akaaid'ül-İmâmiyye.* Çev. Albülbakıy Gölpınarlı. İstanbul: Zaman Yayınları, 1978.

el-Vahidi, İmam Ebu'l-Hasan Ali Bin Ahmed. *Esbâb-ı Nüzûl,* Çev. Necdet Çağıl, Necati Tetik. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2022.

Emiroğlu, İbrahim. *Klasik Mantığa Giriş.* Ankara: Elis Yayınları, 2004.

es-Sâbûnî, Nureddin. *el-Bidâye fî Usûli'd-Dîn*. Çev. Bekir Topaloğlu. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012.

es-Semâhici, Abdullah. "İmamiyye Şia'sının İki Ekolü Ahbâriler ve Usûliler Arasındaki Temel Farklar". Çev. İbrahim Kutluay. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7 (2013). https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/116881

et-Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir. *Taberî Tefsiri.* Çev. Kerim Aytekin, Hasan Karakaya. İstanbul: Hisar Yayınları, 1996.

et-Tabersî, Emînü'l-İslâm el-Fazl b. el-Hasen. *Mecmau'l Beyan fi Tefsir-il Kur'an.* 10 Cilt. Lübnan: el-Alemi Matbaa, 1995.

et-Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Serve. *Sünen-i Tirmizi Tercemesi*. nşr. Osman Zeki Mollamehmedoğlu. 2. Cilt. İstanbul: Yunus Emre Yayınevi.

et-Tûsi, Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen. *et-Tıbyan fi Tefsir'il Kur'an.* Lübnan: Dar'ul-İhya et-Türas el-Arabi.

Fığlalı, Ethem Ruhi. "Bahâilik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* Erişim 17 Aralık 2022. https://islamansiklopedisi.org.tr/bahailik

Fığlalı, Ethem Ruhi. *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*. İstanbul: Şa-To İlâhiyat Yayınları, 2001.

Fığlalı, Ethem Ruhi. "İlk Şii Olayları". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.* Erişim 29 Kasım 2022, 2. https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12575/49847/9307.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Fığlalı, Ethem Ruhi. *İmamiyye Şias*ı. Ankara: Selçuk Yayınları, 1984.

Gölpınarlı, Abdülbakıy. *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri Ve Şiilik.* İstanbul: Der Yayınları, 1979.

Gölcük, Şerafeddin - Toprak, Süleyman. *Kelâm*, Konya: Tekin Kitabevi, 1996.

Gümüş, Sadrettin. *Kur'an Tefsirinin Kaynakları.* Ankara: Kayıhan Yayınları, 1990.

Güneş, Hasan Hüseyin. "Şia Kelimesi Üzerine Etimolojik Bir Tahlil". *Alevilik Araştırmaları Dergisi.* Erişim 16 Kasım 2022, 6. http://isamveri.org/pdfdrg/D04118/2014_7/2014_7_GUNESHH.pdf

Gürbüz, Sevda Aktulga. "Şîâ ile Sûfîlere Göre Rü'yetullah Meselesi". *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Der*gisi 6/8-9 (Aralık 2018), 7. https://dergipark.org.tr/tr/pub/yyuifd/issue/41164/429346

Habibov, Aslan. *İlk Dönem Şii Tefsir Anlayışı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Ensitüsü, Doktora Tezi, 2007. https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12575/33987/4390.pdf?sequence=1&isAllowed=y#page30

Hakyemez, Cemil. İmamiyye Şiasında İsmet İnancı -İlk Tezahürleri, Teşekkülü ve İtikadîleşmesi. *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi (Bilimsel Birikim),* 2007.

İbn Bâbeveyh, Ebû Câfer Muhammed b. Ali "Şeyh Sadûk". *Risâletu'l-i'tikadâti'l-İmâmiyye (Şiî İmâmiyye'nin İnanç Esasları)*. Çev. Ethem Ruhi Fığlalı. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1978.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâmüddin İsmail b. Ömer. *Muhtasar İbn-i Kesîr Tefsiri Kur'an'ı Kerim'in Hadislerle Tefsiri.* Çev. Arif Erkan. 6 Cilt. İstanbul: Sağlam Yayınevi, 1992.

İbn Manzûr, Ebu'l Fazl Muhammed b. Mükerrem b. Ali el-Ensarî. Lisanü'l-Arab. Nşr. Emin Muhammed Abdülvehhab – Muhammed Sadık el-Ubeydî. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sadır, 1997.

İlhan, Avni. "Bedâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 27 Nisan 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/beda

İlhan, Avni. "Şeyh Müfîd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 1 Mayıs 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/mufid-seyh

Kahayev, Amir. *Ebû Ca'fer et-Tûsî'nin Hayatı, Eserleri ve Usulü Fıkıhla Alakalı el-'Udde Eserinde Delil Anlayışı.* Konya: Şelçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011. https://acikerisimarsiv.selcuk.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/1741/294480.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Kandemir, Ahmet Metin. "Faysalü't-Tefrika Beyne'l-İslam Ve'z-Zendeka Adlı Risalesi Bağlamında Gazzali'nin Birlikte Yaşama Kültürüne Katkısı". *Uluslararası Dini Araştırmalar ve Küresel Barış Sempozyumu.* Konya: Türkiye İmamhatipler Vakfı Yayınları, 2017. https://www.academia.edu/35561416/

Karataş, Ali. "Tefsir İlminde Rivâyet Algısı". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 18/1 (2018), 22-30. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/491761

Keskin, Mehmet. *İmam Eş'arî ve Eş'arîlik.* İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2013.

Keskin, Halife. *Şia İnanç Esasları*. Ankara: Beyan Yayınları, 2000.

Kılavuz, A. Saim. *İslam Akaidi ve Kelam'a Giriş*. İstanbul: Neşriyat Yayınları, 1993.

Koloğlu, Orhan Şener. *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîyye Mezhebi.* Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018.

Korkmaz, Sıddık. "Sınırları belirlenemeyen Dini Bir Oluşum: Ehl-i Sünnet Ve'l-Cemaat". *Marife Dergisi* 5/3 (Aralık 2015), 378-379. http://marife.org/tr/download/article-file/827078

Kur'ân'ı-Kerim. Diyanet Vakfı Yayınları, Erişim 22 Aralık 2022. https://kuran.diyanet.gov.tr

Kur'ân Yolu, Erişim 22 Aralık 2022. https://kuran.diyanet.gov.tr/

Kutlu, Sönmez. *İmam Mâturîdî ve Mâtürîdîlik.* Ankara: Kitâbiyât Yayınları, 2003.

Küçükaşçı, Mustafa Sabri. "Sakifetü Beni Saide". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* Erişim 29 Kasım 2022. https://islamansiklopedisi.org.tr/sakifetu-beni-saide

Mertoğlu, M. Suat. "Muhammed b. Mes'ud Ayyaşi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* Erişim Tarihi 19 Aralık 2022. https://islamansiklopedisi.org.tr/ayyasi-muhammed-b-mesud

Mertoğlu, M. Suat. "Muhammed Hüseyin Tabâtabâi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* Erişim 19 Aralık 2022. https://islamansiklopedisi.org.tr/Tabâtabâî-muhammed-huseyin

Onat, Hasan. "Şiiliğin Doğuşu Meselesi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Dergisi* 36 (1997), 83-101. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2571427

Onat, Hasan. *İslam Mezhepleri Tarihi.* Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.

Oral, Osman. *Sistematik Kelam.* Ankara: Tiydem Yayınları, 2015

Öz, Mustafa. "Ebû Ca'fer Tûsî'. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* Erişim 30 Ocak 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/Tûsî-ebu-cafer#2-fikih

Öz, Mustafa-İlhan, Avni. "İmâmet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* Erişim 9 Haziran 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/imamet

Öz, Mustafa. "Keysâniyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* Erişim 4 Haziran 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/keysaniyye

Öz, Mustafa. *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012.

Öz, Mustafa. "Usûliyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* Erişim 16 Aralık 2022. https://islamansiklopedisi.org.tr/usuliyye

Öz, Mustafa. "Şia". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* Erişim 14 Kasım 2022. https://islamansiklopedisi.org.tr/sia

Öz, Mustafa. "Tabersî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* Erişim 19 Aralık 2022. https://islamansiklopedisi.org.tr/Tabersî

Öz, Mustafa. "Takıyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 18 Ocak 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/takiyye

Öz, Mustafa. "Şeyhiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* Erişim 1 Mayıs 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/seyhiyye

Özaydın, Abdulkerim. "Ebü'l Fidâ İbn Kesîr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* Erişim 3 Mayıs 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-kesir-ebul-fida

Özen, Şükrü. "İhtilaf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 20 Aralık 2020. https://islamansiklopedisi.org.tr/ihtilaf

Özen, Şükrü. "Mâtürîdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 1 Mayıs 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/Mâtürîdî

Özler, Mevlüt. *İslâm Düşüncesinde Tevhid*. İstanbul: Nûn Yayıncılık, 1995.

Özler, Mevlüt. *Tarihsel Bir Adlandırma Tahlili Ehl-i Sünnet-Ehl-i Bid'at.* Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010.

Sarıkaya, Mehmet Saffet. *İslam Düşünce Tarihinde Mezhepler.* İstanbul: Rağbet Yayınları, 2017.

Şeyh Saduk, Muhammed b. Ali b. Babeveyh. *Tevhid*. Çev. Zafer Aydaş. İstanbul: el-Mustafa Yayınları, 2014.

Şirâzî, Âyetullah-il Uzma Nasır Mekarim. *İnançlarımız*. Çev. İsmail Bendiderya. İstanbul: Kevser Yayınları, 1997.

Tabâtabâî, Allâme Muhammed Hüseyn. *El-Mizan Fi Tefir-il Kur'an.* Çev. Vahdettin İnce. 3. Cilt. İstanbul: Kevser Yayınları, 3. Basım, 1998.

Tabâtabâî, Muhammed Hüseyn. *El-Mizan Fi Tefir-il Kur'an.* 20 Cilt. Beyrut: Müessesetü'l-A'lemi li'i Matbuat, 2. Basım, 1973.

Tabatabâî, Allame. *Tüm Boyutlarıyla İslâm'da Şia*. Çev. Kadir Akaras - Abbas Akyüz. İstanbul: Kevser Yayınları, 2005.

Turgut, Ali. *Tefsir Usulü ve Kaynakları.* İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 1991.

Topaloğlu, Bekir. "Kıyamet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 24 Nisan 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/kiyamet

Topaloğlu, Bekir. "Te'vilâtü'l- Kur'an". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 20 Aralık 2022. https://islamansiklopedisi.org.tr/tevilatul-kuran

Toprak, Süleyman. "Mîzan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 24 Nisan. https://islamansiklopedisi.org.tr/mizan--ahiret

Uyar, Mazlum. "İbnü'l-Cüneyd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 1 Mayıs 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnul-cuneyd

Uyar, Mazlum. *İmamiyye Şia'sında Düşnce Ekolleri Ahbârilik*. İstanbul: Kitap Matbaacılık, 2000.

Uyar, Mazlum. *Şiî Ulemanın Otoritesinin Temelleri*. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2004.

Uzunpostalcı, Mustafa. "Cemaat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3 Kasım 2022. https://islamansiklopedisi.org.tr/cemaat--namaz

Ünalmış, Ahmet Hikmet (ed.). Mefâtihu'l-Gayb. 6 Cilt. Ankara: Akçağ Yayınları, 1991.

Üzüm, İlyas. ''Rec'at''. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 18 Ocak. https://islamansiklopedisi.org.tr/recat

Yavuz, Yusuf Şevki (ed.). *Ebu Mansur el-Mâturidî Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi.* 2. Cilt. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1.Basım, 2015.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Ehl-i Sünnet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 12 Nisan 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/ehl-i-sunnet

Yavuz, Yusuf Şevki. "Haber". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopesisi*. Erişim 9 Aralık 2022. https://islamansiklopedisi.org.tr/haber

Yavuz, Yusuf Şevki. "Kader". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 27 Nisan 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/kader

Yavuz, Yusuf Şevki. "Peygamber". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 19 Nisan 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/peygamber

Yazır, Elmalılı Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili.*10 Cilt. İstanbul: Eser Kitabevi, 1960.

Yeşilyurt, Temel. "Rü'yetullah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* Erişim 25 Nisan 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/ruyetullah

Yılmaz, Musa Kazım. "Mecmuau'l-Beyan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* Erişim 19 Aralık 2022. https://islamansiklopedisi.org.tr/mecmaul-beyan

Yiğit, İsmail. "Muhtar Es-Sakafi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* Erişim 29 Kasım 2022. https://islamansiklopedisi.org.tr/muhtar-es-sekafi

Yiğit, İsmail. "Tevvabin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* Erişim 29 Kasım 2022. https://islamansiklopedisi.org.tr/tevvabin

Yurdagür, Metin. "Ahbâriyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* Erişim 12 Aralık 2022. https://islamansiklopedisi.org.tr/ahbariyye

Yüksel, Emrullah. "İmamiyye Şi'asında İnanç Esasları". *Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Erişim 29 Kasım 2022, 1 vd. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/30845

Wellhausen Julius. *İslamiyyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri.* çev. Fikret Işıltan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.